

ఆంధ్ర వ్యాకరణము ఆంధ్ర వాచకరశాస్త్రము

రచయిత:

జొన్నలగడ్డ నారాయణశాస్త్రి

494.8275

సంఖ్య - ఆంధ్ర

67,816

ప్రవేశ పట్టిక
మచిలీపట్టణము

9/879

ఆంధ్ర వ్యాకరణము

సంస్కృతాంధ్ర హిందీ భాషా ప్రణా
జొన్నలగడ్డ నారాయణశాస్త్రి, P. O. L.

శ్రీ వేణి పబ్లిషర్స్
మచిలీపట్టణము

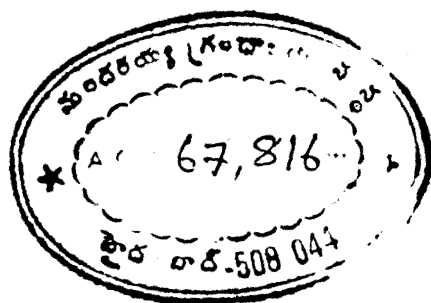
వెల రు. 2

First Published 1953

Second Edition 1956 (Revised)

494875
C. 7966

Rights Reserved by the Publishers

TRIVENI PRESS

MASULIPATAM

విషయ సూచిక

i అక్షర ప్రకరణము అంధ్రవర్ణసమామ్నాయము 1 అచ్చులు-వాని నామాంతరములు 1 హలులు-వాని నామాంతరములు 3 ఉభయక్షరములు (ఁ, ం, ః) 4 వీనియొత్పత్తి-ఉచ్చారణము 4 అచ్చులు : వాని ప్రభేదములు 5 హలులు (= స్పర్శములు అంతస్సములు-దోష్టములు) 6 స్పర్శములు-వాని భేదములు 6 య ర త వ లు (అంతస్సములు) 9 చ జ లు 10 వర్ణముల యొత్పత్తిసానములు 11 అనుస్వారము 13 అరసున్నయుండు తావులు 14 శకటరేఫము 16 అరాసుస్వార-శకటరేఫముల వలని ప్రయోజనములు 17 గుణితము 19 అంధ్రభాష యొందువిధములు 21	సంస్కృతసమములం డుండు వర్ణములు 26 అచ్చుతెలుఁగునందుండు వర్ణములు 28 తెలుఁగుపదములకు మొదట నుండరాని వర్ణములు 29 ii పద ప్రకరణము నామవాచికములు 32 సర్వనామములు 35 లింగములు-వాచకములు 43 వచనములు 46 ప్రథమాది విభక్తిర్నములు 51 సంబోధనము 58 బౌపవిభక్తికములు 60 జడవాచక విభక్తిర్నములు విశేషములు 63 విభక్తిర్నంతరూపములు 65 విశేషణములు 71 గుణవాచక విశేషణము 72 ధాతుజ విశేషణము 73
--	--

విశేషణములకు విధాని	
వివక్షించునపుడు కలుగు	
తచ్చబాను ప్రయోగము	76
తత్వము విశేషణములు	79
విశేషణ విశేష్యముల నడుమ	
‘అగు’ ధాతుజ విశేషణ	
ములు నిలుచుట	81
క్రియావిశేషణములు	83
ధాతువులు	84
తత్వముధాతువులు	
రెండు విధములు	85
ఆచ్ఛిక ధాతువులు	87
సకర్మకములు-అకర్మకములు	
ద్వికర్మకములు	88
సమాపక క్రియలు	90
భూతకాలము	91
వర్తమానకాలము	92
భవిష్యత్కాలము	93
అరబోధక క్రియలు	
విదువిధములు	94
తదర్థాద్యర్థక క్రియకు	
సూపాంతరములు గలవు	95
వ్యతిరేకార్థకము	95
ప్రార్థనాద్యర్థకము	96
వ్యతిరేక ప్రార్థనాద్యర్థకము	97
అకిరాద్యర్థకము	97
భూత-వర్తమాన-భవిష్య	
త్కాలములందును తద	
ర్థార్థ-వ్యతిరేకార్థము	

లందును కొన్ని ధాతువుల	
నిదర్శనములు.	97
అసమాపక క్రియలు	105
లాక్షణికావ్యయములగు	
అసమాపక క్రియల	
నిదర్శనములు	106
కర్మార్థక ధాతువులు-	
కర్మార్థక ధాతువులు	107
ఆత్మనేపదార్థ ధాతువులు	108
ప్రేరణార్థక ధాతువులు	109
పత్వవత్వాది కార్యములు	118
అవ్యయములు	115
లాక్షణికావ్యయములు	116
ప్రతిపదోక్తములగు	
శబ్దములు	119
అచ్చ తెలుగు పదములలో	
గలుగజేయు మార్పులు	122
కృదంతములు	123
తదితాంతములు	130
భావారమున	131
స్వార్థమున	132
మకుబ్ధమున	133
పరిమార్థమున	135

iii వాక్యప్రకరణము

కర్మార్థక వాక్యము	137
ప్రేరణార్థక వాక్యము	138
అన్వయలక్షణము	139
శబ్దలక్షణము	142

సమాసములు	144	టుగాగమము	177
పాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్ర		రుగాగమము	178
సమాసములు	145	నుగాగమము	179
తత్పురుష-కీర్త్యధారయ-		వాక్యాంతసంధి చైకల్పికము	185
ద్విగుప్తులపగల సామ్య		ఆమ్రేడిత సంధులు	185
భేదములు	150	సమాస సంధులు	187
అలుక్ సమాసము	152	బహువచన ప్రత్యయసంధులు	193
కళాద్రుత ప్రకృతికములు	153	సంస్కృత సమాసములలోని	
కళాద్రుత ప్రకృతికములను		సంధికార్యములు	197
తెలిసికొను మార్గములు	154	స్వరసంధులు	197
తెలుగు సంధులు	158	గుణసంధులు	198
నియతస్వర సంధులు	159	వృద్ధిసంధులు	199
అనియతస్వర సంధులు	160	యణాదేశసంధులు	201
సంహితలో		హల్సంధి	201
యకారాగమసలములు	163		
సంధి లేపండియు ^{థి}		IV ఛందః ప్రకరణము	
యడాగమము		గురు లఘు లక్షణము	207
రానిచోటులు	164	మగణాది విసర్గణములు	208
ద్రుతముపైని అచ్చులు		మాత్రాస్వరూపము	
నిలుచునప్పటికార్యములు	165	చతుర్మాత్రాగణములు	209
అవసాన ద్రుతకార్యములు	166	ఇనగణములు-ఇంద్రగణములు	209
సరళాదేశసంధి (ద్రుతసంధి)	166	యతిప్రాసముల సామాన్య	
సరళ-స్థిరపరక ద్రుతసంధి	169	భేదములు	210
పద్మాదీపరక మువర్ణకసంధి	170	యతియందు పరస్పరము	
అనుక్రమి సంధి	171	మిత్రములగు నక్షత్రములు	211
ఆదేశసంధులు	172	వ్యంజన యతులు	212
గసడదవాదేశసంధి	172	ఉభయయతి	214
ద్విరు కటకారాదేశము	175	ప్రాసము	214
పుంపులు	176	ప్రాసయతి	215
అగమ సంధులు	177		

యతిప్రాసముల వలని		రసములు	223
ప్రయోజనములు	215	కావ్యభేదములు	227
పద్యలక్షణములు	217	అలంకారములు	231
ఉపజాతులు	218	అరాలంకారములు	
వృత్తములు	219	^౧ ఉపమాలంకారము	231
		రూపకాలంకారము	232
v అలంకారశాస్త్ర		ఉత్పేక్షాలంకారము	233
ప్రకరణము		అతిశయోక్తి	233
కావ్యలక్షణము	221	స్వభావోక్త్యలంకారము	234
కావ్యదోషములు	221	అరాంతరన్యాయాలంకారము	234
కావ్యగుణములు	222		

శ్రీ గురుభ్యో నమః

ఆంధ్ర వ్యాకరణము

అక్షర ప్రకరణము

మనది ఆంధ్రభాష. దీనిని తెలుగు, తెనుగు అనియు అందురు.

ఆంధ్ర వర్ణసమామ్నాయము

ఆంధ్రభాషకు వర్ణములు ఏబదియాఱు. అ అ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ఌ ఞ ణ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ (16)
ఁ, ం, ః (3)

క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల శ వ శ ష స హ (37).

ఈ వర్ణములు అచ్చులు, ఉభయాక్షరములు, హల్లులు అని మూడు విధములు. అ మొదలు ఔ వఱకు గలవి అచ్చులు. ఁ, ం, ః—ఇవి ఉభయములు. క మొదలగు నవి హల్లులు.

అచ్చులు — వాని నామాంతరములు

1. ప్రాణములు. నిర్జీవ జంతువును మోయుట కష్టమయినట్లు అచ్చులేని హల్లును (కొ గ ఇత్యాదిని) ఉచ్చ

రించుట కష్టమగుటచే హల్లులకు అచ్చులు ప్రాణముల వంటివి. కావున అచ్చులకు ప్రాణములని పేరు గలిగెను.

2. స్వరములు. అనఁగా స్వయముగ ప్రకాశించునవి (స్వయం రాజస్త ఇతి స్వరాః) అనఁగా వేతాక వర్ణమును సహాయముగ గొనకయే యుచ్చరింపఁ బడునవి.

చూడుడు : — అ, ఇ, ఉ, ఋ.

3. అచ్చులు. — ఈపేరు మాహేశ్వర సూత్రముల వలన లభించినది. ఈ సూత్రములను సంస్కృత వ్యాకరణమున సంస్కృత వర్ణ సమామ్నాయమునకు బదులుగ వాడుదురు. ఇవి పదునాలుగు.

1. అ ఇ ఉ (ఁ) 2. ఋ ౠ (క) 3. ఐ ఓ (జ్) 4. ఐ ఔ (చ్) 5. హ య వ ర (ట్) 6. ల (ణ) 7. ళ, మ జ ణ న (మ్) 8. ఝ ఞ (ష్) 9. ష ఢ ఢ (ష్) 10. జ బ గ డ ద (క్) 11. ఖ ఫ ఛ త థ చ ట త (వ్) 12. క ప (య్) 13. శ ష స (ర్) 14. హ (ల్)

ఇందు మొదటి నాలుగు సూత్రములందలివి అచ్చులు. మిగిలినవి హల్లులు. అచ్చులు హల్లులు అను సంజ్ఞలు ఎల్లు ఏర్పడినవన —

ఈ పదునాలుగు సూత్రముల తుదినున్న పాల్లు హల్లులు ఇత్తులు. మొదటి సూత్రమందలి 'అ' అనునది నాల్గవసూత్రము చివరనున్న 'చ్' అనుదానితో కలిపిన

'అచ్' అని యగును. ఇట్లే విదవసూత్రము మొదటనున్న 'హ' యను వర్ణమునకును పదునాల్గవ సూత్రము తుదినిగల 'ల్' అను ఇత్సంజ్ఞతో కలిపిన హల్ అని యగును. ఇట్టి వానిని ప్రత్యాహారము లందురు. అచ్, హల్ అను సంస్కృతహారత కబ్బములు తత్సమము కాఁగా అచ్చు - హల్లు అని యేర్పడినవి. సంస్కృత వ్యాకరణ ప్రసిద్ధములగు నీ సంజ్ఞలను తెలుఁగు వ్యాకరణములోనికిని తెచ్చిరి.

హల్లులు : వాని నామాంతరములు

వర్ణ సమామ్నాయమున క (క్ + అ) ఖ (ఖ + అ) మున్నగునవి యుచ్చారణ సౌలభ్యముగొఱకు అకార సహితములుగఁ బేర్కొనఁబడినవి.

1. ప్రాణులు : వాస్తవమునకు క్ ఖ గ్ ఘ్ జ్ ఇత్యాదులె హల్లులు. ఇట్టి హల్లుల నుచ్చరించుట దుష్కరము. అచ్చులతో కలిపి యుచ్చరించుట సుకరము. అచ్చులు హల్లులకు ప్రాణము వంటివి. అట్టి యచ్చులు (ప్రాణములు) కలవి కావున హల్లులు ప్రాణులయ్యెను.

2. వ్యంజనములు : — హల్లులు అచ్చులతో కలిపి యుండి (ప్రాణులయి) పదార్థమును వ్యక్తము చేయును. కావున నె వ్యంజనము లనియు పేరు గలిగెను.

3. హల్లులు : — ఈ సంజ్ఞ యెట్లు వచ్చినది వెనుక చెప్పఁబడినది.

ఉ భ యా త్త ర ము ల (౧, ౦, ౩)

ఖండ బిందువు, పూర్ణబిందువు, విసర్గము — ఈ మూడూను ఉభయాక్షరములు. ఇవి ఉభయ ధర్మములు అనగా అచ్చులయు హల్లులయు ధర్మము కలవి.

ఏ పదమునందైనను అచ్చునంటి మత్సాక యచ్చు రాకుండుట అభ్యర్థము. ఉభయాక్షరములనంటియు అచ్చు రాదు.

ఉదా : — ఇక, కొంత, చేతఃప్రీతి. ఇందు అర్ధానుస్వార — పూర్ణానుస్వార — విసర్గముల తరువాత క కార — తకార — పకారములు గలవు కాని అచ్చులు లేవు.

అచ్చుల సాయమున సులభముగ నుచ్చరింపబడుట హల్ధర్మము. ఉభయాక్షరములును అచ్చులప్రక్కనుండి వాని సాయమున నె సులభముగ నుచ్చరింపబడును.

ఉదా : — ఇక, కొంత, చేతఃప్రీతి. ఇందు ఉభయాక్షరములకు పూర్వము ఇకారి — ఒకార — అకారములు గలవు. ఇట్లు అచ్చులయు హల్లులయు ధర్మములు కలవి కనుకనే వీనికి ఉభయాక్షరములనెడి సంజ్ఞ కలిగెను.

వీని యుత్పత్తి - ఉచ్ఛారణము

అర్ధానుస్వార పూర్ణానుస్వారములు నకార మకార జన్యములు. విసర్గము రేఫజన్యము.

ఉదా : మీఁగడి, ఇంకు (ఇనుకు) విజయంచేయు (విజయముచేయు) ప్రాతఃకాలము (ప్రాతర్ + కాలము)

అర్థానుస్వారమునకు ఉచ్చారణములేదు (వాచు). పూర్ణానుస్వారమునకు మకారధ్వనిగలదు. విసర్గమునకు హకారధ్వని గలదు. పదాంత విసర్గమునకు పూర్వమున్న అచ్చుధ్వని ఆహకారముపై వినిపించును.

ఉదా : రామః (రామహ) హరిః (హరిహి) గురుః (గురుహు) పదాంతవిసర్గమునకు పూర్వమున్న అచ్చు దీర్ఘమైనచో అది హ్రస్వమై ఆహకారముపై వినిపించును.

ఉదా : రామాః (రామాహ) ధీః (ధీహి) వధూః (వధూహు) హరేః (హరేహి) శంభోః (శంభోహు).

ఐకార - ఔకార పూర్వక విసర్గోచ్చారణము హి హు గా నుండును రైః (రైహి) గౌః (గౌహు).

క ఖ లు, ప ఫ లు పరమైన విసర్గమును వరుసగా జిహ్వమూలీయము, ఉపధ్మానీయము అని యందురు. వీని యుచ్చారణమును గమనించునది.

ఉదా : ప్రాతఃకాలము (ప్రాతహ్కాలము) దుఃఖము (దుహ్కము) చేతఃప్రీతి (చేతహ్ప్రీతి) తపఃఫలము (తపహ్ ఫలము.)

తొడిపదము పరమైన విసర్గమును విసర్గముగ నె ఉచ్చరింపవలయును. మనఃక్షోభము.

అచ్చులు : వాని ప్రభేదములు

అచ్చులు పదునాఱు. అవి హ్రస్వములు లేక కలు చలు. దీర్ఘములు లేక నిడుదలు — అని రెండువిధములు.

- (ఎ) 'అ' అనువర్ణము నుచ్చరించుటకు పట్టు కాలవిశేషమును మాత్రయందురు. ఏకమాత్రా కాలమున ఉచ్చరింపఁ బడునవి హ్రస్వములు. ద్విమాత్రా కాలమున ఉచ్చరింపఁ బడునవి దీర్ఘములు. ఈ 16 అచ్చులలో అ ఇ ఊ ఋ ౧ ఎ ఒ—ఈ 7 ను హ్రస్వములు, మిగిలినవి దీర్ఘములు.
- (బి) దూరమున నున్నవానిని పిలుచునపుడు (సంబోధనమున) నామవాచకము తుది యచ్చు మూడు మాత్రలకాలము చ్చరింపఁ బడును. త్రిమాత్రోచ్చరితమయిన యచ్చును పుల్లత మందురు. దీనికి 'ః' అను సంకేతము గుర్తుగ నుంతురు.

ఉదా : ఓ రామా ః. ఓ శంభూ ః.

- (సి) వక్రము = వంకరై నది. వక్రతమము = మిక్కిలివంకరై నది. ఎ వ ఒ ఓ లు వక్రములని, ఐ ఔ లు వక్రతమములనియు అందురు.
- (డి) ఏ ఐ ఓ ఔ లను సంయుక్త స్వరము లందురు. అ + ఇ = ఏ (దేవేంద్రుడు) అ + ఊ = ఓ. (సూర్యోదయము) అ + ఏ + ఐ, (ఏకైకము) అ + ఓ = ఔ. (స్వర్గాకసులు).

హల్లులు-(= స్పర్శములు-అంతస్థములు-డిష్టములు)

- (ఎ) 'క' నుండి 'మ' వఱకు గల 27 వర్ణముల నుచ్చరించునప్పుడు ముఖావయవములు పరస్పరము గట్టిగ స్పృశించును కావున వీనికి స్పర్శములని పేరు.

(2) శ వ స హ లు ఊష్ణములు. వీని నుచ్చరించునపుడు ఎక్కువ శ్వాసమును విడువ వలసి వచ్చును. ఎక్కువ వేడిమి పుట్టును. కావుననే వీనిని ఊష్ణము లనిరి. చూడుడు — శోష్ హా.

(3) య ర ఆ ల ఖ వ లు అంతస్థములు. స్పర్శోచ్చారణ మునందు ముఖావయవములు స్పృశించినట్లు వీని యుచ్చారణమున స్పృశింపవు. ఊష్ణోచ్చారణమున విడిచినంతగ శ్వాసమును విడువవలసిరాదు. వీని యుచ్చారణము స్పర్శోష్ణములకు మధ్యగ నుండును. కావున వీనికి అంతస్థములని కేరు వచ్చియుండును. లేదా,

హరి + ఆజ్ఞ = హర్యాజ్ఞ (ఇకారమునకు యకారము)

మధు + అరి = మధ్వరి - (ఉకారమునకు వకారము)

పితృ + ఆజ్ఞ = పిత్రాజ్ఞ (ఋకారమునకు రేఫము)

ఞ + ఆకృతి = లాకృతి (ఞకారమునకు లకారము)

ఇట్లు యదాదేశ సంధియందు ఇకార — ఉకార — ఋకార — ఞకారములు యకార — వకార — రేఫ — లకారము లగుచున్నవి. అవి హల్లు లయ్యును అచ్చుల స్థానమున వచ్చినవి. వీనిని కేవల హల్లులని గాని కేవలాచ్చులనిగాని యనఁజెల్లదు. కావుననే మాహేశ్వర సూత్రము లందు అచ్చులకును హల్లులకును మధ్య నున్నవి. ఇట్లు ధర్మమును బట్టియు ఉనికిని బట్టియు గూడ వీనికి అంతస్థములను నామము అన్వర్థమగుచున్నది.

స్పర్శములు — వాని భేదములు

స్పర్శములు ఐదువర్గాలుగ విభజింపబడును.

క ఖ గ ఘ ఙ = కవర్గ

చ ఛ డ ఢ ణ = చవర్గ

ట ఠ డ ఢ ణ = టవర్గ

త థ ద ధ న = తవర్గ

ప ఫ బ భ మ = పవర్గ

- (ఎ) వర్గ ప్రథమవర్ణములగు క చ ఛ ట ఠ ప లు పరుషములు—(గాదులకన్న కాదులయుచ్చారణము పరుషము)
- (బి) వర్గ తృతీయ వర్ణములగు గ ఙ ఞ డ ఢ బ లు సరళములు.
- (సి) పరుష సరళములు గాక మిగిలిన హల్లులు స్థిరములు. సంధివశమున పరుషములు సరళములుగ మాఱును. కాని తక్కిన హల్లులు మాత్రక యల్లే స్థిరముగ నుండును. కావున స్థిరము లనుసంజ్ఞ సార్థకము.
- (డి) వర్గద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములను వర్గయుక్తు లందురు. వర్గయుక్తు లనగా వర్గలలో సరివర్ణములు. (2, 4 సడలు) ఖ ఘ ఞ ణ త థ ధ ధ ఫ భ (10)
- (ఇ) వర్గపంచమ వర్ణములు జ ణ ణ న మ లు అను నాసికములు.

య ర ల వ లు (అంతస్థములు)

య ర ల వ లు లఘువులనియు అలఘువులనియు రెండు విధములు. య వ లు లఘువులైనను అలఘువులైనను వ్రాతలో భేదము లేదు. ర ల లకు మాత్రము భేదముగలదు. ర = లఘువు, అ = అలఘువు. ల = లఘువు, శ = అలఘువు. తేలికగ నుచ్చరింపబడునవి లఘువులు. ఊడి పలుకబడునవి అలఘువులు. ఇట్టి యుచ్చారణభేదము య-వలలోఁ గూడ పూర్వము పాటింపబడియుండును.

యకారము : మాటయొక్క పుట్టుకలో నెయున్నది స్థము. వ్యాకరణ సూత్రముచే సాధింపఁదగినది సాధ్యము. సిద్ధమైన యకారము అలఘువు. ఉదా : కాయ, యమున.

సాధ్యమయినది లఘువు. ఉదా :— (హరి + అనె =) హరియనె.

ర అ లు : సాధురేఫము లఘువు.

ఉదా : పెరుగు, కరుగు.

శకటరేఫము అలఘువు.

ఉదా : విఱుగు. మెఱుగు.

ల శ లు :— లకారము లఘువు. ఉదా : రల, నల.

శకారము అలఘువు. ఉదా : ఊళులు, మేళము.

(ఊరు) ఊళులు (కాలు) కాళులు (త్రాడు) త్రాళులు అని ఒహువచనమున రలడల కాదేశమయిన శకారము మాత్రమే అలఘువని కొందఁ జెందురు. వారి మతమున

మేళ తాళములలోని స్వతస్సిద్ధ శకారము అలఘువునుగాదు, అఘువును గాదు. వర్ణాంతరమగును.

వకారము : సాధ్యవకారము అఘువు.

ఆతఁడు పలికెను. (అతఁడు + పలికెను).

సిద్ధవకారము అలఘువు — వాఁడు వచ్చెను.

చ జ లు

చ జ లు తాలువు నుండియు దంతములనుండియు పుట్టును. నాలుక చివరిభాగము తాలువుచు తాఁకినపుడు పుట్టినవి తాలవ్యములు. దంతములను తాఁకినపుడు పుట్టినవి దంత్యములు.

అచ్చ తెలుఁగు పదములలో :

(ఎ) ఇ ఈ ఎ ఏ లతో గూడిన చ జ లు తాలవ్యములు. చిలుక, చీమ, చెవి, చేయి; జిల, జీడి, జెట్టి, జేజె.

(బి) అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔ లతో గూడిన చ జ లు దంత్యములు. చలి, చాప, చుక్క, చూపు, చొప్ప, చోటు, చాక; జేత, జాడ, జేన్ను, జాలు, జొన్న, జోడు, జోకు. దంత్య చ జ ల పైని “_” అను తెలుఁగం కెను గుఱుతుగ నిడుదురు. కొందఱు దీనిని తావత్తని తలంతురు. తకారము దంత్యము. దానిసంక్షిప్తరూపమీ తావడి. వికారాంతములయిన చ జ లు తెలుఁగున లేవు. సంస్కృత సమములలో మాత్రముగలవు. చైత్రము, జైత్రుఁడు.

(సి) సంస్కృతసమముల చివరనున్న ఇకారాంత చ జ లు బహువచనమున ఉకారాంతము లగును. అప్పుడవి దంత్యములగును.

రోచి — రోఛేలు రాజి — రాజేలు

వీచి — వీఛేలు వాజి — వాజేలు

ఇవి దప్ప సంస్కృతసమములందు దంత్య చ జ లు లేవు. అన్నియు తాలవ్యములు.

ఉదా : చంద్రుడు, చామరము, చుబుకము, చూర్ణము, చైత్రము, చోరుడు, చౌర్యము; జయము, జాతి, జగుప్స, జూటము, జృంభ, జైత్రుడు, జోటి (దుప్పటి) జ్యోతిషికుడు.

రాజ శబ్దమందలి జకారము మాత్రము దంత్యము. రాజే, ఖగరాజే, రాజే శబ్దము సంస్కృతసమము. ఇది వైకృతము కూడ నగునని కొందఱుందురు.

(డి) దంత్య తాలవ్యములైన చ జ లు సవర్ణములు.

దంత్య తాలవ్య చ జ ల కు పరస్పరము యతిప్రాస మైత్రియు గల దని తాత్పర్యము.

యతికి : — ఛోచి మునిశక్తి కెంతయుఁ జోద్యమంది.

ప్రాసయతికి : — నీచమగుమేను పాఱంగ వైచు కరణి.

వర్ణముల యుత్పత్తిస్థానములు

కంఠమునుండి పెదవుల వఱకుఁగల ముఖావయవముల సంకోచ వ్యాకోచ సంస్పర్శములవలన వర్ణములన్నియు

పుట్టుచున్నది. వర్ణసమామ్నాయములో అకారము తరువాత ఇకారము, కవర్గు తరువాత చవర్గు ఇత్యాదులను గ్రహించుటలో వాని యుత్పత్తి స్థానముల యానుభూతియై హేతువు. కవర్గు = కు, చవర్గు = చు. ఇట్లు ఉత్పత్తి స్థానములలో గూడి క చ ట త ప లాయా వర్ణములకు సంజ్ఞ లగును.

అ — కు — చా — విసర్గములకు ఉత్పత్తి స్థానము కంఠము. కావున నవి కంఠ్యములు.

ఇ — చు — య — శ లకు తాలువు. కావున నవి తాలవ్యములు (చవర్గు విషయమున గల విశేషములు 'చ జ లు' అను ప్రకరణమున చూడవగును.)

ఋ — టు — ర — ష లకు మూర్ధము. కావున నవి మూర్ధన్యములు.

౞ — తు — ల — సలకు దంతములు. అవి దంత్యములు.

ఉ — పు — ఉపధ్వానీయములకు ఓషము. అవి ఓష్యములు.

బ — ఇ — ణ — న — మ లకు నాసికయు ఉత్పత్తి స్థానము. అవి అనునాసికములు నగును.

అనుస్వారమునకు నాసిక. అది అనునాసికము.

ఎ ఏ ఐ లకు కంఠతాలువు. అవి కంఠతాలవ్యములు.

ఒ ఓ ఔ లకు కంఠోష్ఠము. అవి కంఠోష్ఠ్యములు.

వకారమునకు దంతోష్ఠము — అది దంతోష్ఠ్యము
జిహ్వమూలీయమునకు (గ్) జిహ్వమూలము.

అనుస్వారము

(ఎ) స్వరము అచ్చు. దానితరువాత నుండునది అను
స్వారము. దీనిని బిందు వందురు, ఇది రెండువిధములు.
ఖండబిందువు (అరసున్న). పూర్ణబిందువు (నిండుసున్న).
ఈ రెండును మఱల రెండువిధములు సిద్ధము సాధ్యమని.

మాటలందు పుట్టుకతోనే యుండునవి సిద్ధములు—

ఎఱుంగుట, ఏనుగు; అందము, చిందము.

వ్యాకరణవిధులచే గలుగునవి సాధ్యములు —

మీఁగడ, పూఁదేనె; అనంట్లు, తేంట్లు

(బి) హ్రస్వము మీఁది ఖండబిందువునకు పూర్ణబిందువు
వైకల్పికముగ నగును. ఉదా : అడఁకువ, అడంకువ.

దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణములేదు. ఉదా : వాఁడు,
తేఁడు.

కావుననే అంజోతు, తాంజేలు అను పూర్ణబిందు
పుతో గూడిన రూపము లసాధ్యులని యెఱుంగునది.

(సి) తెలుగు శబ్దములందు బిందు వున్నచో అది పరుష
సరళములకు ముందే యుండును.

పరుషములకు ముందు : వంకర, కలఁక, మంచు,
త్రాఁచు, దంట, దాఁటు, కొంత, కోత, గంప, కాపు.

సరళములకు ముందు : కొంగ, తీగ, గంజి, బూజు, పెండి, వేడి, మంద, మీద, తంబుజ, తాచేలు.

స్థిరమునకు ముందు బిందు వుండదు కనుక నేకంసాలి- అని బిందువుతో వ్రాయరాదు. దాని సాధురూపము కమసాలి. పై నియమము వలననే అంమ, అంన అని బిందు సహితముగ వ్రాయరాదనియు, అమ్మ, అన్న అని వ్రాయవలెననియు తెలిసికొనునది.

(డి) అట, ఇక, ఇగ, చుడు శబ్దములందు దప్ప మాట యొక్క మొదటి హ్రస్వము మీద అరసున్న యుండదు. కావుననే కెందామర, కొంబసిడి అనువాని మొదటి హ్రస్వములకు వాత నిండు సున్నమాత్రము వచ్చినది.

అరసున్న యుండు లావులు

1. అరసున్న ఉచ్చరింపబడదు. కావున అది యుండుతావులను స్పష్టముగ చెప్పటకు వీలులేదు. అది అచ్చ తెలుగు పదములందె యుండును. అందును పరుష సరళములకు ముందె యుండును. అది ప్రతి పరుషమునకును ప్రతి సరళమునకును ముందుండు నన్న నియమము లేదని తెలియదగును. కలప, కనుక ఇత్యాదులందు లేదు. కలత, తలపు ఇత్యాదులందు గలదు.

గమనిక : ఏ పదమందేని అరసున్న ఉన్నదా లేదా అని సంశయము కలిగినచో, ఉన్నదని ఊహించిన అర

సున్నను నిండుసున్న చేసి యుచ్చరించి యారూపము చెవికి పరిచిత మగునో కాదో చూచుకొనవలయును. కలప అను పదమును తీసికొందము. నెఱసున్న చేర్చి యుచ్చరింతము. కలంప — ఇట్టిరూపము చెవికి అపరిచితము. కావున ఆ పదమున అరసున్న లేదని తెలిసికొనవలయును. ఇంక అను దాని రూపాంతరమగు ఇంక అనునది శ్రుతిపరిచితము. కావున ఆపదమున అర్థబిందువు గలదని గ్రహింపవలెను. పై విషయము దీర్ఘపూర్వకఖండబిందువు విషయమున సరి పడదు.

2. నామవిభక్తి ప్రత్యయము, క్రియావిభక్తి ప్రత్యయము నగు 'డు' అనుదానికి పూర్వము ఖండబిందువు గలదు.

ఉదా : నామవిభక్తి : రాముడు, వాడు, మిత్రుడు.

క్రియా వి : వెళ్లుచున్నాడు, వెళ్లగలడు, వెళ్లేడు, వెళ్లుడు.

(ఎ) వెళ్లేడున్ — అరసున్న లేదు. ఇట ప్రత్యయము ఎడున్.

(బి) చేయుడున్ — అరసున్న లేదు. ఇట 'డున్' ప్రత్యయము.

(సి) త్రాడు — అరసున్న లేదు. ఇచటి 'డు' ప్రత్యయము గాదు. త్రాడు — ఏకవ. త్రాడులు — బహువ.

3. ద్రుత సంధిలో పదములు సరళములుగ మాత్రీ నపుడు వానికి పూర్వము ద్రుతము అరసున్నయు నగును. తాఁజదివె, తెల్లదనము.

4. దీర్ఘపూర్వకఖండబిందువుతో గూడిన కొన్ని పదములు — ఆశలి. మోఃకాలు — ఈగ, తీగ — ఊచ, త్రాచు — రాజట, రోజట — లోట, పీట — పాడి, వేడి — క్రోతి, లేత — ఈడు, ఊడు — కాపు, వీపు, అబోతు, తాబేలు.

శ క ట రే ఫ ము

ఇది ఆకారమునకు శకటరేఫము. ఉచ్చారణమునకు అలఘురేఫము. ఇప్పుడు వాడుకలో రేఫ-శకటరేఫములను రెండింటిని ఒక విధముగానె రేఫముగానె ఉచ్చరించుచున్నారు. కావున వాని భేదము తెలిసికొనుట శక్యము కాకున్నది. వానిని ప్రాచీనగ్రంథపఠనము వలనను, నిఘంటువులవలనను వ్యాకరణాదులవలనను గ్రహింపనగును.

1. శకటరేఫము సంస్కృతసమములలో లేదు : కరి, గిరి.

2. వైశ్యుతములందు గలదు : పెఱ (పరశబ్దభవము) మోఱు (మూర్ఛ). పిటికి (భీరుకుడు) గొట్టె (కురరి).

3. ఆంధ్రదేశ్యములందును గలదు : ఎఱుక, మెఱుపు.

4. ద్విత్వముగల రేఫము శకటరేఫము : గుఱ్ఱము.

5. కాప్రత్యయము మీఁద బహువచనమున వచ్చు రేఫము శకటరేఫము. (విలుకాడు ఏకవ.) విలుకాటు.

6. చెయువు శబ్దమునకు బహువచనమున వచ్చునది శకటరేఫము. చెయువులు (చెయువులు = కృత్యములు)

7. సర్వనామములలో అందఱు, అందోఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, ఇద్దఱు అనువాని చివరిని శకట రేఫములు.

8. ఆఱు, నూఱు అను సంఖ్యావాచకములలోనివి శకటరేఫములు.

9 భావార్థకమగు టికవర్ణకమునందలిది శకట రేఫము. చిన్నటికము, చుట్టటికము, పెద్దటికము.

10. ప్రేరణార్థకములగు (చెడు) చెఱుచు, చెఱుపు, (పడు) పఱుచు ధాతువులలోనివి శకటరేఫములు.

11. శకటరేఫము వేటొక్కహల్లుతో గూడినచో రేఫమగును. గుఱుతు = గుర్తు. మాఱుతుఁడు = మార్తుఁడు.

12. శకటరేఫములుగల కొన్ని పదములు : అక్కఱు, ఇఱుకు, ఉఱుము, ఉఱిసిల్లు, ఎఱుక, ఏఱు, ఒఱు, కాఱుట, కఱుపు, కొఱుకు, కోఱు. గఱిక, గీఱుట, గుఱించి, చిఱుర, చుఱుకు, చెఱుకు, జేగుఱు, జోటీగ, రఱుచు, రఱుగు, తీఱిక, దూఱు (నింద) నఱుకు, పఱిగ, పాఱుఁడు, బీఱు, మఱుచుట, మాఱుట, మీఱుట, ముఱుగు, మొఱుఁగు, తాయి, ఱువ్వు, తెక్క, తేపు, తోలు, వఱద, విఱుగు, సొఱ మున్నగునవి.

అర్థానుస్వార - శకటరేఫములవలని ప్రయోజనములు

అర్థానుస్వారము, శకటరేఫము - ఈ రెండును అంక్షభాషకు సహజాలంకారములు. ఇవి అనితరసాధారణములు. ఈ రెండును ఎక్కువగా అర్థనిర్ణయమునకు తోడ్పడఁ

గలవు. ఒకే పదమునకు అరసున్న యున్న దానికి ఒకయర్థము, లేనిదానికి మఱొక యర్థమును గలవు. ఇట్లే ఒకేపదమున శకటరేఫమున్న ఒక యర్థము, రేఫమున్న వేఱొక యర్థమును వచ్చును.

అనుస్వారమునకు :

నాఁడు = ఆ దినము

నాడు = దేశము

మూఁక = సేన

మూక = మూఁగ

పెరుగు = దధి, వర్తిల్లు

పెరుగు = తెగు

శకటరేఫమునకు :

ఆఱు = నశించు

ఆరు = కలుగు

నీఱు = భస్మము

నీరు = జలము

కాఱు = స్రవించు

కారు = అడవి

ఈ పదస్వరూపము చెడకుండునట్లును అవి జారిపోకుండునట్లును పూర్వకవులు వానినియతిప్రాసములం దుంచుచు వచ్చిరి. లాక్షణికులు కట్టుపాటులు కావించి కాపాడిరి. ప్రాసస్థానమున ఖండబిందువున్న అది తక్కిన ప్రాసములం దును సాగిపోవలసినదే. శకటరేఫమునకు శకటరేఫమే యతి ప్రాసములందు నిలువలసినది.

ఖండబిందువునకు :

(1) మూఁకలు విరియఁగ నర్జునుఁ

డాఁకరమున నేసె నుగ్రుండయి రణభూమిన్.

(2) హీనుఁడైన దుస్ససేనుని వధియించి

వేడిరక్త మాను వాడఁగడఁగి (ప్రాసయతి.)

శకటరేఫమునకు :

(1) పటవనోపకాయన్న మై మఱచి పెంటిఁ
బెనఁగియున్నను బ్రసవింప మొనసియున్నఁ
దెవులు గొనియున్న మృగముల దివిరియేయ
రెఱచి యాహారముగ మను నెఱుకు లయిన.
(ప్రాసయతి)

(2) రార శాలకృష్ణ రచ్చలగమిఁగూడి
తాఁగ యనుచు నిన్ను ఊర్వఁబెట్టు (యతి)

ఎన్నివందల సంవత్సరములనుండియో కట్టుపాటుతో
కాచుచు తెచ్చిన పదస్వరూపములను భ్రష్టముచేయుట,
అర్థసందేహమున కవకాశము కలిగించుటయు భావ్యములు
కావు. అర్థసందేహము కలిగినట్టి తావులందు ఒకసందర్భమే
అర్థనిర్ణాయకము కావలసివచ్చును.

గుణితము

1. హల్లులతో అచ్చులను హల్లులను చేర్చి చెప్పు
టను గుణితమందురు. ఏయక్షరమందైనను ఒకయచ్చు
ఉండును.

ఉదా : శ + అ = శా. శ + వ + అ = శ్వ.

2. అనేక హల్లులుగల యక్షరము సంయుక్తక్షరము.
సాధారణముగ సంయుక్తక్షరమున రెండు మొదలు ఐదు
హల్లుల వఱకుండును.

స్తవము, స్త్రీ, కార్తస్యము.

3. హల్లుక్రింద ఆ హల్లే యన్నది ద్విత్వాక్షరము.
ఉదా : అక్క, అన్న.

4. ఊ, జ్ఞల యచ్చారణము విలక్షణమైనది.

(ఎ) సంస్కృతసమములందు క కారవ కారములు తక్కిన సంయుక్తాక్షరములవలె విడివిడిగాక కలిసిపోయి విలక్షణముగ నుచ్చరింపబడును.

ఉదా : ఊత్రియుడు.

అన్యదేశ్యములగు రిక్తా, సెక్తన్ మున్నగు వాని లోని కవలు విడివిడిగ నుచ్చరింపబడును.

(బి) జ్ + ఇ ల సంయోగమున జ్ఞ యగును — ఆజ్ఞ.

5. తెలుగులోని సంయుక్తాక్షరముల లిపి విలక్షణమైనది.

ఉదా : క్ + వ్ + అ = క్ + వ = క్వ అని యగును. చివరి హల్లుతో కలిపి యుచ్చరింపబడు అచ్చును మొదటి హల్లుతో కలిపి వ్రాయట తెలుగులిపిలోని విలక్షణత్వమని యెఱుగువది. సంస్కృతభాషాలిపియగు దేవ నాగరి లిపిలో పై విధముగ గాక ఉచ్చారణక్రమము ననుసరించియే వ్రాయుదురు.

6. బ్రహ్మ, చిహ్నము మున్నగువానిలోని హ కార మకారములు. హ కారన కారములును వ్యర్థస్తముగ నుచ్చరింపబడును. వ్రాత ననుసరించి బ్రహ్ + మ అని యుచ్చరింపబడవలసి యుండగా బ్రమ్ + హ అని యుచ్చ

రింపఁబడును. ఇట్లే చిహ్న + సము అని యనుటకు బదులు చిన్ హము అనియందురు.

7. సంస్కృతసమములలో బిందువునకువర్గాక్షరములు పరమైనపుడు ఆవర్గపంచమాక్షరము వికల్పముగవచ్చును.
అంకితము—అశ్కితము అంచితము—అఞ్చితము
కుంతితము—కుణ్ణితము కాంతి—కాన్తి
కంపము—కమ్పము.

ఆంధ్రభాష యైదువిధములు

సంస్కృతసమము, వైకృతము, ఆంధ్రదేశ్యము, అన్యదేశ్యము, గ్రామ్యము — అని ఆంధ్రభాష యైదు విధములు.

1. సంస్కృతసమము :

సంస్కృతశబ్దములకు విశేషవికారములు లేక తెలుఁగు ప్రత్యయములు చేర్చినచో వానిని సంస్కృతసమములందురు. వీనికే నామాంతరము తత్సమము.

ఉదా : రామః (సం) రాముఁడు (సం. స.)

కవిః (సం) కవి (సం. స.)

గురుః (సం) గురువు (సం. స.)

సీతా (సం) సీత (సం. స.)

రాజపురుషః (సం) రాజపురుషుఁడు (సం. స.)

రంజ్ (సం) రంజిల్లు (సం. స.)

వచ్ (సం) వచించు (సం. స.)

సంస్కృతభాష దేశభాషకాదు దేవభాష. 'అమ రోక్తులు సర్వభూములందును వెలయున్' అన్నట్లు ఆ సంస్కృతభాష ఆయాదేశము లనక యెల్ల దేశములందును వ్యాపించియుండుటవలన ఆభాషాపదములు సాధారణముగ సర్వభాషలయందును స్వస్వరూపముతోనో (తత్సమములు గనో) వికృతరూపములతోనో (తద్భవములుగనో) ఉండును. కావున ద్రావిడభాషాకుటుంబమునకు జెందిన దక్షిణహిందూ దేశభాషలగు ఆంధ్రాదులందును, ఇండోయూరోపీయభాషా కుటుంబమునకు జెందిన హింది మున్నగు ఉత్తరహిందూదేశ భాషలందును సంస్కృతపదప్రభావము మిక్కుటముగ గల దనుట యనుభవవేద్యము.

2. వైకృతము :

సంస్కృత శబ్దములు వర్ణాదేశ — వర్ణాగమ — వర్ణ లోప — వర్ణవ్యత్యయాదుల నొంది తెలుఁగున వాడఁబడునవి వైకృతము లనఁబడును. వీనినె తద్భవము లందురు.

అకాశః (సం) అకాశము (సం. స.) ఆకాశము (వై)
ఇట 'కాశ' అనుదానికి 'కస' అనునది ఆదేశము.

రథః (సం) రథము (సం. స.) అరథము (వై) ఇందలి
'అ' అగమము. (ధకారమునకు ధకార మాదేశము.)

తామరసమ్ (సం) తామరసము (సం. స) తామర
(వై). ఇట 'స' అను అక్షరమునకు లోపము.

శుచిః (సం) శుచి (సం. స.) చిచ్చు (వై). 'శు' అనునది "చ్చు" గ మాటినది. ప్రథమ ద్వితీయాక్షరము లకు వ్యత్యయము కలిగినది.

వక్రః (సం) వక్రము (సం. స.) వంకర (వై). ఇట బిందువు అగమము. క్ర- అను సంయుక్తాక్షరము విశ్లేషము నొంది కర అని యైనది.

వ్యవహారవశమున సంస్కృతపదములు మార్పులను జెంది వైకృతము లగును. అట్టి వైకృతములనెల్ల గ్రంథము లందు వాడరాదు. పూర్వకపులు వాడినవిమాత్రము పరిగ్రహములు. మానిసి, మనిషి — ఈ రెండును వైకృతములు. కాని మొదటిది పూర్వకవిప్రయుక్తము. రెండవది కాదు.

3. ఆంధ్రదేశ్యము :

శ్రీశైల, దక్షిణరామ, కాళహస్తి క్షేత్రముల నడుమనున్న దేశము ఆంధ్రదేశ్యము. అందు వ్యవహారింపఁ బడు భాష ఆంధ్రదేశ్యము.

ఉదా : తల్లి, తండ్రి, దూడ, మేడ, ఇల్లు, ముల్లు, తావి, మోవి.

4. అన్యదేశ్యము :

తురుష్కులును, ఆంగ్లేయులును పాలకులగుటచే మన భాషకు వారి భాషలతో సంపర్క మేర్పడినది. ఆ కారణమున వారి భాషాపదములై కాక వారిభాషలందు చేరిన యితర భాషాపదములుగూడ మన తెలుఁగున వచ్చి చేరినవి.

ఇంతియకాక ఇరుగుపొరుగు దేశముల భాషాపదములుగూడ తెలుఁగున చేరుట కవకాశము గలదు. కాని హిందూస్తానీ పదములును, ఇంగ్లీషుపదములును అధికముగ వాడుకలోనికి వచ్చినవి. అందుకొన్నిమాత్రము గ్రంథములలోని కెక్కినవి. అట్టి యింగ్లీషు హిందూస్తానీ పదములకు సమానార్థకపదములు తెలుఁగున లేనప్పుడును, ఉన్నను అవి అప్రసిద్ధములయినప్పుడును ఆ యన్యదేశ్యపదములకు ఆంధ్రభాషాసంప్రదాయసిద్ధములైన (శబ్దము చివరి పొల్లు హల్లునకు కొన్ని యెడల ఉత్త్యము, మఱికొన్నియెడల ఉత్త్యద్విత్వములు చేర్చుట మున్నగు) మార్పులుచేసి వాడుకొన నగును.

ఫారసీపదములు : — (దూకాన్) దుకాణము, (బాజా బంద్) బాజాబందు = సందిటఁగట్టుకొనునగ, (తర్కకన్) తరకసము = అమ్ములపొది.

తుర్కీపదములు : — (కులీ) కూలి, (తురుక్) తురక, (చాకూ) చాకు, (ముచ్ లకా) ముచ్చలిక = కౌలు.

హిందీపదములు : — (అఘత్) అఘిరి, (ఘాన్) (గుడ్డల) తాను, (ఠావ్) తావు (రింగనా) రింగణ, (గారా) గార.

పోర్చుగీసు : — అల్మారా, ఇస్త్రీ, పీఠ, మేజా, చిసకత్తులు.

డచ్చి : — తురుపు.

ఇంగ్లీషు : — కోటు, డిగ్రీ, మైలు, రైలు, కాఫి, కామా, కార్డు, టికెట్టు, పైపు, డబను, పోలీసు, బి. ఏ.,

బైలడు. రసీమ, రిజిష్టరు, వి. పి., వాయిలు, వారంటు, సిగరట్టు, హాకి.

పారసీకాది పదములను అల్లసాని పెద్దన మున్నగు పెద్దలు ప్రయోగించిరి.

‘తళుకు లకోరీల తరకసంబు’

‘కంకణంబులు సూడిగాల్ బాజ బంపులు
కేయూర హారముల్ కేళిసరులు’ (కృష్ణాభ్యుదయము)

‘ప్రాణంబులున్ తావుల్ దప్పెను’ (భాగవతము)

5. గ్రామ్యము: అనగా లక్షణ విరుద్ధమగుభాష. ఇది ద్వివిధము. నింద్య గ్రామ్యము అనింద్యగ్రామ్యమని.

(ఎ) గ్రామ్యజనులు మాత్రము వాడునది నింద్య గ్రామ్యము.

వస్త్రాడు, పోతాడు, తెలుసు, మొక్కేము. ఇట్టి భాష గ్రంథములలో ప్రయోగింప నర్హముగాదు. కాని అనుకరణాదులం దుపయోగింపనగును.

ఉదా: — మొక్కేము సామి యనియె.

(బి) ఆర్యవ్యవహారములందు దృష్టమగు గ్రామ్యము అనింద్యము. మహాకవులు ప్రయోగించినమాట గ్రామ్య మైనను అనింద్యమై గ్రామ్యమగునని భావము.

కఱకంఠుడు, దినవెచ్చము, ప్రాణగొడ్డము, మున్నగునవి. కఱకంఠుడు : — ఇది గరళకంఠశబ్దభవము. తకార ముడుటచే ఇది గ్రామ్య మయ్యెను.

దినవెచ్చము : — దిన — కేవల సంస్కృతశబ్దము. సంస్కృతశబ్దము అచ్చ తెలుగు శబ్దముతో సమసింపరాదు. కావున నిది గ్రామ్యము. ఇట్టిదే ప్రాణగొడ్డము (— ప్రాణములను హింసించునది.)

‘దినవెచ్చ మేరాజు తీర్పగలడు’ (శ్రీనాథుడు)

‘పాడిదొఱంగినఁ బ్రాణ గొడ్డపుం బనులు’ (తిక్కన)

ఆచ్చికము : — సంస్కృత సమేతరమయిన తెలుగు అనఁగా వైకృతమును, దేశ్యమును అచ్చతెలుగు లేక ఆచ్చిక మందురు.

సంస్కృతసమములం దుండు వర్ణములు

1. ఋ ఋ ఌ ఌ విసర్గ ఖ ఛ త థ ధ ఘ ఝ ఢ ధ భ బ ఇ శ వ లు (19) ఉండు పదములు సంస్కృత సమములు.

ఋతువు, పితౄణము, క్షప్తము, యాతారము, దుఃఖము, ఖడ్గము, ఛత్రము, కంఠము, రథము, ఫలము, ఘనము, ఝరము, ఢక్క, ధనము, భరము, శార్ఙ్గము, ఆజ్ఞ, శరము, వండము.

తవర, తేవ, తావు మున్నగువానిలో వర్గయుక్తులున్నను అవి అన్యదేశ్యములు గాని సంస్కృతసమములు గావని యెఱుంగునది.

2. అ ఆ ఉ ఊ ఓ ఓ ఔ లను గూడియు తాలవ్యము లయిన చ జ లు గలవి సంస్కృతసమములు.

చంద్రుడు, చామరము, జయము, జాతి ఇత్యాదులు.

3. స్థిరవర్ణమునకు పూర్వము బిందు వున్నవి సంస్కృత సమములు.

శంఖము, సంఘము, ఝంఝామారుతము, కంఠము, కంఠ, కంఠి, గుంఠనము, స్తంభము, సంమృష్టము, సంయమి, సంరంభము, సంతాపము, సంవత్సరము, అంశము, దంష్ట్ర, హంస, సింహము.

4. ప్ర-పరా - అప - సం - అను-అవ-నిస్-నిర్-దుస్-దుర్-వి-అ-ని-అధి-అపి-అతి-సు-ఉత్-అభి-ప్రతి-పరి- ఉప - వీనిని ఉపసర్గము లందురు. ఇవి మొదట గలవి సంస్కృత సమములు.

ప్రదీపము, పరాజయము, అపకారము, సంగీతము, అనునయము, అవగుణము, నిస్సారము, నిర్మాత, దుస్తరము, దుర్గతి, వివాదము, అగమనము, నియంత, అధికారము, అతిక్రమణము, సుగుణము, ఉద్గతి, అభినయము, ప్రతివచనము, పరిణయము, ఉపకారము.

5. సాధారణముగ హకారసంయోగము కలవి సంస్కృతసమములు.

బ్రహ్మ, చిహ్నము, ఆహ్వానము, ఆహ్లాదము.

6. కషల సంయోగమున విలక్షణోచ్ఛారణము కలది సంస్కృతీయము. ఉదా : క్షత్రియుఁడు.

7. మూఁడు హల్లులయు, అంతకంటె ఎక్కుడు హల్లులయు సంయుక్తాక్షరముగలది సంస్కృతసమము.

స్త్రీ, తార్తస్వీము.

ఇట్టివి అన్యదేశ్యమునను గలవు—ఇస్త్రీ.

8. యకారము మొదటనుండునవి సంస్కృత సమములు. యమున, యామము, యాపము.

అచ్చతెలుఁగునందుండు వర్ణములు

1. ఎ, ఒ, ఁ, ఛ, జ, ట, లతో గూడినవి ఆచ్చిక పదములు.

ఎంజ, వెండి, ఒక, పొద, ఇక, చ్చలి, జ్జెల్లు, మొఱకు.

రాముఁడు సంస్కృతసమము—ఇందలి యరసున్న 'డు' ప్రత్యయమునకు సంబంధించినది. అంతియ కాని సంస్కృతసమములలో సిద్ధఖండ బిందువు ఉండదు.

2. నలడరల యకారమునకు లోపము వచ్చినవి ఆచ్చికములు.

కిన్న-కినుక, చిల్క-చిలుక, అడ్డు-అడుగు, కూర్కు-
కూరుకు.

3. ల డ ల అకారేకారములకు లోపము వచ్చి
నవియు.

పొల్లి-పొలతి, కల్కి-కలికి; బుడ్డి-బుడిపి.

4. ఉకారలోపము వచ్చిన అబ్రము మున్నగు
పదములును.

అబ్రము-అబ్బరము, కప్రము - కప్పరము, అష్ట-
అప్పడు.

5. ఇ-టి-తి వర్ణములు వచ్చిన ఔపవిభక్తికశబ్ద
ములును.

కాలితో (ఇ) మొదటికి (టి) ఇంటిని, (ంటి)
గోరియందు (తి).

6. 'ఇయ' కు ఎత్తమును, గకారమునకు వకార
మును, అయి-అవులకు ఐ-ఔలును వచ్చినపదములును
అచ్చికములు.

కన్నియ-కన్న, తొగ-తొవ, అయిదు-ఐదు, అవుడు-
ఔదు.

తెలుగుపదములకు మొదట నుండరాని వర్ణములు

7. యకారమును, య పూ వొ వోఁను తెలుగు
మాటలకు మొదట నుండవు.

ఉదా : ఇది, ఈడు, ఎవడు, ఏల, ఉండు, ఊరు,
ఒకడు, ఓడ.

హరి యతః. నిద్రవోయె—ఇట్టిచోట్ల సంధివశమున వచ్చిన యకారవకారములుగాని సిద్ధములుకావు. ఇవి లఘువులు. అలఘువులగు యకారమును, వు పూ వో వోలును తెలుగునూటలకు మొదట నుండవని తాత్పర్యము. వోధ మున్నగు శబ్దములు తప్ప సంస్కృతసమములందును వు పూ వో వర్ణములు మొదట నుండు శబ్దములులేవు.

ఉదా : ఉదకము, ఊర్మిక, ఓదనము.

పద ప్రకరణము.

ఏకాక్షరము లేక అనేకాక్షరమయి అర్థవంతమయిన ధ్వనిని శబ్దమందురు. ఇట్టి శబ్దము విభక్తిప్రత్యయాంశమయినచో పద మనఁబడును.

ఉదా :- రా, వాఁడు, డెందము, తియ్యనిది, కాఁబట్టి.

అర్థవిశేషమున శబ్దమునకు చేరెడి యక్షరమునుగాని యక్షరములనుగాని ప్రత్యయము లేక వర్ణకమందురు. ప్రత్యయము చేరుటకు యోగ్యమయిన శబ్దమును ప్రకృతియందురు.

ఁడు — ము — వు — లు మున్నగు విభక్తిప్రత్యయములును, తదితరప్రత్యయములును చేరుటకు తగిన ప్రకృతికి ప్రాతిపదిక మని పేరు. హరిని — అను పదమందు హరియనునది

ప్రకృతి లేక ప్రాతిపదికము. ని — అనునది కర్మార్థమున వచ్చిన వర్ణకము.

ఉడు వుడు నుము — అను క్రియావిభక్తులును, కృత్ప్రస్థయములును చేరుటకు యోగ్యమయిన ప్రకృతికి ధాతు వని పేరు. పెళ్లును — అను పదమూడు పెళ్లు — అను ప్రకృతి ధాతువు. దానికి 'ను' — అనునది తద్ధర్మార్థమున ప్రథమపురుషైకవచనమందు వచ్చిన ప్రత్యయము.

పదములెల్లమూడు విధములు. (1) నామములు = నామ విభక్త్యంతములు. (2) క్రియలు = క్రియా విభక్త్యంతములు. (3) అవ్యయములు = పదస్వరూపములో నామ విభక్తి ప్రత్యయముగాని క్రియావిభక్తి ప్రత్యయముగాని యగపడనివి.

నామములు మూడు విధములు : — (1) నామవాచకములు (2) సర్వనామములు. (3) విశేషణములు. మొత్తము పదములెల్ల ఐదు విధము లగుచున్నవి.

1. నామవాచకము : వస్తువుల పేరులను తెలుపు నవి నామవాచకములు.

ఉదా : — మనుష్యుడు, గుఱ్ఱము, హంస, చెట్టు, పుస్తకము, సుఖము.

2. సర్వనామము : ఏవి అన్నిటికిని పేరులో అవి సర్వనామములు. ఉదా : — అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని, పెక్కు, పలు, వాడు, వీడు, ఎవడు, నీవు, నేను, మనము, రాను, ఒకటి. మున్నగునవి.

3. విశేషణము : నామవాచకము మున్నగు వానిలోని విశేషములను తెలుపునవి విశేషణములు.

ఉదా : — తెల్ల గుఱ్ఱము. ఇందు 'తెల్ల' అనునది గుఱ్ఱములోనున్న విశేషమును చెప్పుచున్నది. కాన 'తెల్ల' అనునది విశేషణము. ఒక వస్తువు. ఇందు 'ఒక' అనునది వస్తుసంఖ్యను చెప్పుచున్నది. కాన 'ఒక' అనునది విశేషణము. చదువుచున్న బాలుడు. ఇందు 'చదువుచున్న' అనునది బాలుడు చేయుపనిని తెలుపుచున్నది. కావున 'చదువుచున్న' అనునది విశేషణము.

4. క్రియ : పనిని తెలుపునవి క్రియలు. ఇవి రెండు విధములు. (వాడు) వచ్చును. ఇది సమాపక క్రియ. వచ్చి-అనునది అసమాపక క్రియ. అసమాపక క్రియ అవ్యయ మగును.

5. అవ్యయము : వచన — వాచక — విధక్తులుండనివి అవ్యయములు. ఔర, కావున, పిదప, ఏల.

నామవాచకములు

వస్తువుల పేరులను తెలిపెడివి నామవాచకములు.

మనుష్యుడు, రాక్షసుడు, దేవతలు.

సింహము, గుఱ్ఱము (జంతువులు)

నెమిలి, హంస (పక్షులు)

చెట్టు, తీగ (వృక్షాదులు)

బంగారము, పుస్తకము (జడములు)

ఇవన్నియు చతుర్విధియ గోచరములు. చతుర్విధి

యమునకు గోచరము గాక త్వగింద్రియములకును, మనస్సునకును గోచరించునవియు గలవు. వానినామములను దెలుపు పదములును నామవాచకములు.

చల్లదనము — త్వగింద్రియ గోచరము.

తియ్యదనము — జిహ్వేంద్రియ గోచరము.

ధ్వని — శ్రవణేంద్రియ గోచరము.

తావి — ఘ్రాణేంద్రియ గోచరము.

సుఖము, దుఃఖము, ద్వేషము, ప్రేమము — మనో గోచరములు.

నామవాచకములు ఐదు విధములు

1. జాతి నామవాచకము: అనగా జాతి కంతకు వర్తించు నామము (= పేరు). ఉదా: బాలుడు, సింహము, హంస, చెట్టు, కొండ, పట్టణము, నది.

నది యనునది అన్ని యేలులకును పేరు. అనగా నదీజాతిని జోధించును. కావున జాతివాచకము. ఇట్లే తక్కినవియు నెఱుంగునది.

2. సంజ్ఞా నామవాచకము: అనగా ఒకనికే లేక ఒకదానికే చెందు నామము.

రాముడు, సీత, విజయవాడ, యమున, హిమాల యము, రామాయణము, ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తు.

రాముడు — ఇది యొక వ్యక్తికే సంకేతితమైన నామము. ఇట్టివి సంజ్ఞానామవాచకములు.

3. సమూహనామవాచకము అనగా సమూహము నకు జెందు నామము.

ఉదా :- జత, జనత, దొంతర, మండలి, మంద, సేన, సభ. ఇట్టివి ఏకవచనములయ్యును బహుత్వమును బోధించును.

4. గుణనామవాచకము అనగా గుణమునుగాని అవస్థనుగాని తెలుపునది.

ఉదా :— కోడటికము, చిన్నతనము, ధైర్యము, బలము, నిద్ర, చీకటి. ప్రతి వస్తువునందును ఏదోయొక గుణము లేక ధర్మము ఉండును. దానినుండి ఆగుణము వేరుచేయబడదు. చూడుడు : నీటిలో చల్లదనము, నిప్పులో వేడిమి, మనుష్యునిలో వివేకమును గలవు. ఇట్టివి గుణవాచకములు. ఈ గుణవాచకములు సాధారణముగ సంజ్ఞానామవాచకమునుండియు, జాతి నామవాచకము నుండియు, విశేషణమునుండియు పుట్టును.

రాముడు — రామునితనము, సీత — సీతతనము, బాలుడు — బాల్యము, దొర — దొరతనము, వేడి — వేడిమి, కఠోరము — కఠోరత.

5. క్రియానామవాచకములు అనగా ధాతువుల నుండి పుట్టిన నామవాచకములు. వీనినె కృదంతములందురు.

ఆగు — ఆక. ఏలు — ఏలిక. కోరు — కోరిక. వ్రాయు — వ్రాయుట, వ్రాత, వ్రాయమి.

ప్రయోగ విశేషములు : —

1. ఇచ్చట హరిశ్చంద్రు లెందరు లేరు! సంజ్ఞా నామవాచకమగు హరిశ్చంద్ర శబ్దము జాతి వాచకముగ వాడబడెను. (హరిశ్చంద్రులు = సత్యవాదులు.)

2. సత్కరించిరి మా కవిసార్వభౌము : — సార్వభౌమ శబ్దము జాతివాచకము. అది సంజ్ఞా నామవాచకముగ వాడబడెను.

3. హిమాలయము (మంచునకు నిలయము) గణపతి (గణముల కధిపతి) — అనయవార్థమును బట్టి జాతివాచకములయ్యు సంజ్ఞా వాచకములుగ ప్రయోగింపబడును.

4. నామవాచకములుగా నుపయోగించు ఇతర శబ్దములు :

(ఎ) పెద్దలను పూజింపుము (విశేషణము.)

(బి) ఆహ పుట్టింపదె లాఁతి చూపఱకు — (అవ్యయము)

సర్వనామములు

ఈ పదమున కర్థము రెండు విధములుగ చెప్పవచ్చును.

1. సర్వ = అన్ని నామవాచకములకును, నామములు = పేరులగు శబ్దములు సర్వనామములు. అనగా అన్ని నామవాచకశబ్దములకును బదులుగ నాడబడునని అని భావము,

వాడు — అనునది మహద్వాచకములగు నామ వాచకముల కన్నిటికి బదులుగా వాడవచ్చును. బాలుడు, స్నాడు, కాని వాడు మాటలాడడు. రాముడున్నాడు, కాని వాడు మాటలాడడు. ఇచ్చట వాడు అనునది బాలునకును రామునకును బదులుగా వచ్చినది. ఇట్లే తక్కినవియు నెఱుంగునది.

2. అన్ని = సర్వము. అన్ని మున్నగు నామములు సర్వనామములు. అనగా అన్నిప్రభృతులు సర్వనామములు.

అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు-పలు-అ-ఈ-ఏ-నీ-నా-మన-తా, సంఖ్యావాచకములును అన్నిప్రభృతులు.

నీ-నా-మన-తా శబ్దములు మహా దమహా స్మహాతీ వాచకములును తుల్యరూపములై యుండును. ఈ సర్వనామములు ఏడు విధములు :

1. పురుషవాచక సర్వనామము :

ను-ము, వు-రు, డు-రులు క్రియావిభక్తులు. ఇందు వరుసను రెండేసి ఉత్తమ — మధ్యమ — ప్రథమము లనఁబడును. ఈ ప్రత్యయములు చివర చేరిన క్రియలచే చెప్పఁబడు సర్వనామములు పురుష వాచక సర్వనామములు.

ఉదా :- వెళ్ళుచున్నాను (నేను) వెళ్ళుచున్నాము (మేము)
 వెళ్ళుచున్నావు (నీవు) వెళ్ళుచున్నాడు (మీరు)
 వెళ్ళుచున్నాడు (వాడు) వెళ్ళుచున్నాడు (వారు)

ఇవి మూడు విధములు.

(1) ఉత్తమపురుష సర్వనామములు :

నేను, ఏను (ఏకవ.)

మేము, ఏము, నేము. (బహువ.)

(2) మధ్యమపురుష సర్వనామములు :

నీవు, ఈవు (ఏక వ.)

మీరు, మీరలు, ఈరు, ఈరలు (బహు వ.)

నేను + నీవు = మనము, దీనినిఉభయార్థకమందురు.

నిత్యబహువచనాంతము, ఇదియు ఉత్తమము.

(3) నీ — నా — మన శబ్దములు తక్కి తక్కిన సర్వ

నామములు ప్రథమపురుష సర్వనామములు.

ఉదా : వాడు, వారు మున్నగునవి.

2. తా — అనునది ఆత్మార్థకము.

తాను (ఏకవ.) తాము, తమరు, తారు (బహువ.)

(ఎ) ఆత్మార్థ శబ్దప్రయోగ విశేషము :

వాక్యమున ఆత్మార్థము (తా) ప్రయోగించినపుడు దాని లింగవచనములె క్రియకు విశేషణమునకు నగును.

ఉదా : రాముడు రావణుని బరిమార్చి నీతయూదానును సామిత్రి సహితంబుగఁ బుచ్చకాయాధుఁడై సాకేతమున కేతెంచుచున్నాడు.

ఇందు తాను అను పద మున్నది. అది రామునిని చెప్పును. కావున ఆ 'తాను' అను పదము పులింగము, ఏకవచనము. ఆవాక్యమందలి విశేషణము — పుష్పకా రూఢుడు. క్రియాపదము — ఏతెంచుచున్నాడు. ఈ రెండును లింగవచనములలో 'తాను' అను పదము ననుసరించివవి. 'తాను' అను పదమును తొలగించినచో వాక్య మిట్లుండును — రాముడు రావణుని బరిమార్చెను. సీతయును అతఁడును సౌమిత్రి సహితంబుగఁ బుష్పకారూఢులై సాకేతంబున కేతెంచుచున్నారు — అని. ఇప్పు డిందలి కర్తలు సీతయును రాముఁడును. కావుననే క్రియయును విశేషణమును వాని ననువర్తించినవి.

(బి) బహువచనములగు తమరు మొదలగునవి మధ్యమ పురుష సర్వనామములుగను వాడుదురు. అప్పు డది మీరు అనుదానికంటెను గౌరవబోధక మగును.

తమ రెప్పుడు వచ్చితిరి ?

కి. ఏ. ఎన్ని అనునవి ప్రక్కవాచక సర్వనామములు. ఇవి ప్రశ్నార్థక వాక్యమున నుపయోగింపఁబడును. ఏ అను సర్వనామము —

మ. ఏకవచనము

బహువచనము

ఏడు

ఏరు

ఏనాఁడు

ఏవారు, ఏవారలు, ఏవాండ్రు

ఎవ్వఁడు

ఎవ్వారు, ఎవ్వారలు, ఎవ్వాండ్రు

ఎవ్వఁడు ఎవ్వరు, ఎవ్వఁడు
ఎవఁడు ఎవరు, ఎవఁడు

అను. ఎది, ఏది, ఎద్ది ఎవి, ఏవి, ఎవ్వి
 ఏయది, ఎయ్యది ఏయవి, ఎయ్యవి
మహాతీ. (పూజ్యతయందు — ఏమె, ఏపె, ఏకె)

ఎవ్వఁత, ఎవ్వర, ఎవ్వత — ద్విత్వలోపము రాఁగా
మఱి 3 రూపములు.

ఎవ్వఁతి, ఎవ్వర్తి, ఎవ్వతి — ద్విత్వలోపము రాఁగా
మఱి 3 రూపములు.

ఎవ్వఁతె, ఎవ్వరై, ఎవ్వతె — ద్విత్వలోపము రాఁగా
మఱి 3 రూపములు.

ఎవ్వర్తుక, ఎవర్తుక, ఎవ్వతుక, ఎవతుక —
మొత్తము 22 రూపము లగును.

మహాతీవాచక బహువచనరూపము లన్నియు మహా
ద్వాచక బహువచనరూపములను పోలియుండును.

ఎన్ని యను సర్వనామము :

మహాస్మహాతీవాచకము. అమహాద్వాచకము.
ఎందఱు (నిత్య బహు వ.) ఎన్ని

4. ఏ — ఎన్ని అనునవి సంబంధవాచకములు నగును.
ఏ — అను సర్వనామమునకు ఆ — అను సర్వనామముతోను

ఎన్ని — అనుదానికి అన్ని — అనుదానితోను సంబంధము కలదు. కావున అవి సంబంధవాచకములు.

ఉదా :- (ఎ) ఎవఁడు చేసినపాపము వాఁడే యనుభవించును.

(బి) ఎందఱు వచ్చినను అందఱకు దాన మిమ్ము. సంబంధవాచకము మానియు పై వాక్యములను ప్రయోగింపవచ్చును.

(ఎ) చేసినవాఁడే పాప మనుభవించును.

(బి) వచ్చినవారందఱకు దాన మిమ్ము.

5. నిర్దిష్టవాచకములు అనఁగా నిర్దేశించి చెప్పనవి. అవి ఆ — ఈ అను సర్వనామములు. ఆ యనునది దూరస్థమును, ఈ యనునది సమీపస్థమును బోధించును.

ఆ — మహద్వాచకము.

అమహద్వాచకము.

ఏక వ.

బహు వ.

ఏక వ.

బహు వ.

వాఁడు వారు, వారలు,
వాండ్లు.

అది, అద్ది
అయది,
అయ్యది.

అవి, అవ్వి
అయవి,
అయ్యవి.

మహాతీ — ఏక వ. ఆమె, ఆపె, ఆకె.

ఈ — మహద్వాచకము.

అమహద్వాచకము.

ఏక వ.

బహు వ.

ఏక వ.

బహు వ.

వీఁడు వీరు, వీరలు,

ఇది, ఇద్ది,

ఇవి, ఇవ్వి,

వీండు. ఈయది, ఈయవి,
 ఇయ్యది. ఇయ్యవి.

మహాతీ:- ఏక వ. ఈమె, ఈపె, ఈకె.

ఆ — ఈ — ఏ అను సర్వనామములనుండి పరిణామ
వాచకాదులు పుట్టును.

పరిమాణవాచక — గుణవాచక — ప్రకారార్థకములు.

ఆ — అంత	అట్టి	అటు, అటులు అట్టు, అట్టులు, అట్లు.
ఈ — ఇంత	ఇట్టి	ఇటు మొదలగునవి.
ఏ — ఎంత	ఎట్టి	ఎటు మున్నగునవి. (ఇవి అవ్యయములు.)

6. వస్తువునుగాని వస్తుసంఖ్యనుగాని నిర్దేశింపనివి
అనిశ్చయవాచక సర్వనామములు.

అన్ని, ఇన్ని, కొన్ని, పెక్కు, పలు.

మహాన్యహతీవాచకము ఆమహద్వాచకము

అందఱు, అందొఱు (నిత్యబహువ.) అన్ని,	
ఇందఱు, కొందఱు,	ఇన్ని, కొన్ని
పెక్కుండు, పెక్కురు,	పెక్కు, పెక్కులు
పలుగురు,	పలు-అనుదానికి వ్యస్త
పలుగుండు,	ప్రయోగములేదు. పలు
	మాటలు.

ఏని, ఒ, ఓ, ను అంతమందు చేరిన ప్రశ్నార్థకములును అనిశ్చయ వాచకము లగును.

ఎవడేని, ఎవడో, ఎవడొ, ఎవడెను, ఎందఱో.

7. సంఖ్యావాచకములు సంఖ్యేయవాచకములు అని రెండు విధములు.

(i) సంఖ్యావాచకములు ఒకటి, రెండు, మూడు మున్నగునవి.

మహ. ఏకవ. — ఒకడు, ఒక్కొడు, ఒక్కడు, ఒక్కొడు, ఒక్కరుడు, ఒక్కరువుడు, ఒరువుడు, ఒరుడు, ఒండు, ఒడ్డు.

బహువ : ఒకరు, ఒకండు, ఒక్కొరు, ఒక్కొండు, ఒక్కరులు, ఒక్క-ళులు, ఒకళ్లు, ఒక్కరువులు, ఒరువులు, ఒరులు, ఒండ్లు, ఒడ్లు ఇత్యాదులు.

అమ : ఒక్కటి, ఒక్కొటి, ఎక్కటి, ఒండు ఇత్యాదులు. దీనికి బహువచనము లేదు.

మహతీ : ఒకరిత, ఒకర్త, ఒకర్తు, ఒకర్తుక, ఒకత, ఒకతుక, ఒకరితి, ఒక్కొరిత, ఒక్కతె, ఒక్కర్తె ఇత్యాదులు.

(ii) సంఖ్యేయవాచకములు : అనగా సంఖ్యావాచకమునకు “అవ” యను ఆగమము వచ్చినవి.

రెండవవాడు, రెండవది. పదవవాడు, పదవది.

ప్రథమఁడు ప్రథమము మున్నగునవి తత్సమ సంఖ్యయ వాచకములు. సంఖ్యావాచకమునకు 'ఏని' అనునది చేర్చిన 'వంతు' అను అర్థము వచ్చును. ఉదా : రెండేసి, మూడేసి. కొన్ని సంఖ్యలకు 'కొలది' చేర్చిన అనిశ్చయ సంఖ్యావాచకములగును. వందలకొలది, వేల కొలది. బహువచనము కంటే 'కొలది' చేరును.

సంఖ్యావాచక సమాసములో పది మున్నగు పెద్ద సంఖ్య ముందును చిన్న సంఖ్య తరువాతను ఉండును. పది + నాలుగు = పదునాలుగు. సంస్కృతమున చిన్న సంఖ్య ముందుండును. చతుర్దశ, చతుష్షష్టి.

లింగములు — వాచకములు

1. లింగములు మూడు — పుంలింగము, స్త్రీలింగము, నపుంసకలింగము అని. ఈ విభాగము సంస్కృతమున గలదు. అందు లింగములు శబ్దమును బట్టి యుండును, అర్థమునుబట్టి యుండవు.

బాలుడు : 'బాల' శబ్దము అకారాంతము' పుంలింగము, సంస్కృతము. ఆ శబ్దము తొదిలి ఉకారమును, డను వచ్చినది. తరుచుగ పుంలింగములన్నియు ఇట్లే యుండును.

బాలిక : ఇది సంస్కృతమున ఆకారాంతము. తెలుగున అకారాంత మగును. స్త్రీలింగ మగుటచే ప్రథమా విభక్తి ప్రత్యయములు లేవు.

జ్ఞానము : ఇది నపుంసకలింగము. మువర్ణకము వచ్చినది.

కళత్రము (నపుం) (= భార్య.) వృక్షము --- (పుం)

లత (స్త్రీ) మిత్రము (నపుం)

మిత్రశబ్దము అర్థమునుబట్టి పుంలింగము కావలసి యున్నను అది నపుంసకలింగము. ఇట్లే తక్కినవియు తెలిసికొనునది.

2. తెలుగుభాషలోని శబ్దములన్నియు మూడు విధములు — మహద్వాచకము, మహాలీవాచకము, అమహద్వాచకము అని.

(ఎ) పురుషులను బోధించునవి మహద్వాచకములు. మనుష్యులలోగాని, దేవతలలోగాని, రాక్షసులలోగాని పురుషులను బోధించు నామవాచకములును, వాని విశేషణములును, వాని సర్వనామములును, వాని క్రియలును మహద్వాచకములు. ఉదా : దశరథుడు ఇంద్రుడు, తారకుడు, బుద్ధిమంతుడు, వాడు, వచ్చుచున్నాడు.

(బి) స్త్రీలను బోధించునవి మహాలీవాచకములు. మనుష్యులలోగాని దేవతలలోగాని రాక్షసులలోగాని స్త్రీలను బోధించు నామవాచకములును, వాని విశేషణములును, వాని సర్వనామములును, వాని క్రియలును మహాలీవాచకములు. ఉదా : సీత, లక్ష్మి, పూతన, గుణవతి, ఆమె, పూజింపబడుచున్నది.

(సి) తక్కినవి అమహద్వాచకములు :

పశువులు, పక్షులు, లతాదులు, జడములును, వాని విశేషణములును, వాని సర్వనామములును, వాని క్రియలును అమహద్వాచకములు.

ఆవు, ఎద్దు, చిలుక, తీగ, చెట్టు, ఇల్లు, సుందరము, అది, ఎగురుచున్నది. (పశుపక్ష్యాదులలో ఆడువైనను మగవైనను అమహద్వాచకములే.)

సంస్కృతశబ్దముల లింగములను తెలిసికొనుట సులభముగాదు. అది సంస్కృతభాషాపాటవమునగాని కుదురదు. కావున తెలుగువిద్యార్థులకు శబ్దమునుబట్టి లింగనిర్ణయము చేయుటకంటె అర్థమునుబట్టి వాచక నిర్ణయముచేయుట సుకరము. కావుననే తెలుగున సంస్కృతసమము మున్నగు సర్వపదములకు వాచకముల వాడుకయే మేలు.

సంస్కృత సంపర్కమునుబట్టి అచ్చ తెలుగు పదములకును ఇటుల లింగనిర్ణయము చేయుదురు.

(ఎ) బాలుడు — అనుశబ్దమువలె ప్రథమైకవచనమున 'డు' ప్రత్యయము వచ్చిన తెలుగు పదములు పుంలింగసమములు.

ఉదా :—కొమరుడు, చందురుడు.

(బి) ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము లేని తెలుగుపదములు స్త్రీ సమములు. ఉదా : అన్న, మిన్న, గోడ, మేడ.

- (సి) జ్ఞానము అనుశబ్దమువలె ప్రథమైకవచనమున మువర్ణక మున్న తెలుగు పదములు నపుంసక సమములు.
ఉదా : బియ్యము, సున్నము,

కొన్ని విశేషములు :

- (ఎ) అమహద్వాచకములైన సంస్కృత సమశబ్దములకు మహత్త్వ వివక్ష చేసినచో 'డు' మున్నగునవియు నగును.

మేఘము (అమ.) మేఘుడు (మ.)

సముద్రము (అమ.) సముద్రుడు (మ.)

మైనాకము (అమ.) మైనాకుడు (మ.)

- (బి) నపుంసకములగు మిత్రాదిశబ్దములు మహద్వాచకము లయినపుడు వాని కిట్లు రెండు రూపము లుండును.

మిత్రుడు, మిత్రము — శరణుడు, శరణము.

ప్రధానుడు, ప్రధానము — పాత్రుడు, పాత్రము.

వాడు నాకు మిత్రము (లేక) మిత్రుడు ఇత్యాది.

వచనములు

సంస్కృతమునందు ఏకవచన - ద్వివచన - బహువచన ములని మూడు వచనములు గలవు. తెలుగున రెండే వచన ములు గలవు - ఏకవచనము, బహువచనము అని.

- (1) ఏకత్వసంఖ్యను బోధించునది ఏకవచనము.

ఉదా : - రాముడు, పుస్తకము. గురువు, సీత.

(2) బహుత్వసంఖ్యను బోధించునది బహువచనము. బహుత్వసంఖ్య యనగా ఒకటికంటె ఎక్కువసంఖ్య. రాములు, సీతలు, (రెండు) పుస్తకములు, (పది) పుస్తకములు.

(3) డ - ము - వు - స లు ఏకవచనములు. రాముడు, పుస్తకము, గురువు, పుస్తకమున.

(4) లు - బహువచనము. ఉదా - రాములు, పుస్తకములు, గురువులు. తుది రెంటిలోని ము-వులు ఆగమములు గాని ప్రత్యయములు గావని యెఱుంగునది.

(5) మిగిలిన ప్రత్యయములు ఏకవచనములు బహువచనములు నగును.

గురువును, గురువులను — గురువుకై, గురువులకై. బహువచనమున 'ల' అను నాగమము ద్వితీయాది విభక్తులకు పూర్వమున వచ్చును.

విశేషాంశములు :

1. పీర్లు పూర్వకములై 'ల' అను సమరము చివర గల మహద్వాచక సంస్కృతసమ శబ్దముల మీద బహువచనమున వచ్చు లకారము రేఖమగును. (లు = రు, ల = ర.)

బాల — బాలుడు, బాలురను.

నృపాల — నృపాలుడు, నృపాలురచే.

సచ్చీల — సచ్చీలుడు, సచ్చీలురకు.

2. పగతుఁడు మున్నగు తెలుఁగుపదముల బహు
వచన లకారము రేఫమగును.

పగతుడు — పగతురను; అల్లుడు — అల్లురను
బలియుడు — బలియురకు;
మాఱుతుడు — మాఱుతురకు

3. బహువచనమున ఇకారాంత శబ్దముల ఇకారము
ఉకార మగును. రవి (ఏ.వ.) రవులు (బ. వ.) కవి (ఏ. వ.)
కవులు (బహు వ.)

4. బహువచనమున కొన్ని యికారాంతశబ్దముల
తుది ఇకారమునకు పూర్వమున్న ఇకారము గూడ ఉకార
మగును.

ఏక వ.	బహు వ.
కలిమి	కలుములు
చెలిమి	చెలుములు
ములికి	ములుకులు

5. బహువచనమున తొమ్మిది మొదలగు శబ్దముల
తుది ఇకారమునకు పూర్వమున్న ఇకారము ఉకారముకాదు.

తొమ్మిది — తొమ్మిదులు;
ఎనిమిది — ఎనిమిదులు.
పందిరి — పందిరులు;
పిడికిలి — పిడికిళ్లు.

6. కొన్ని శబ్దముల ఏకవచన — బహువచన రూపములు :

కూతురు — కూతులు; గండడు — గండ్రడు.

వేటకాడు — వేటకాణు, వేటకాండ్రు.

జేడు — జేడులు, జేడ్లు.

ఆలు — ఆండ్రు, ఆండ్రురు.

త్రాడు — త్రాడులు, త్రాడులు, త్రాడులు.

అనటి — అనటులు, అనట్లు.

ఇల్లు — ఇల్లులు, ఇండులు, ఇడ్లు.

ఇట్టివే కల్లు (= తాయి) పల్లు (= దంతము) ముల్లు, పిల్లు.

కొడవలి — కొడవలులు, కొడవలులు, కొడవలులు, కొడవలులు, కొడవండులు, కొడవండ్లు, కొడవండ్లులు. ఇట్టివి రోకలి లోనగునవి.

కొన్ని శబ్దములకు అంతమున గలుగుమార్పులు :

1. కొలను మొదలగువాని ను వర్ణమునకు విభాషగ 'కు' వచ్చును. ఇది బహువచనమున నిత్యము.

ఏకవ :	కొలను, కొలకు	—	బహువ :	కొలకులు
	గవను, గవకు	—		గవకులు
	కలను, కలకు	—		కలకులు

2. లేను, గోనుల నువర్ణమునకు “గు” వర్ణము విభాష నగు. బహువచనమున నిత్యముగ నగును.

రేను, రేగు — రేగులు.

గోను, గోగు — గోగులు.

3. బహువచనమున చేను లోనగు శబ్దముల తుది వర్ణము లోపించును.

చేను — చేలు ; పేను — పేలు ; మీను — మీలు ;
తొయి — తాలు ; వేయి — వేలు ; వ్రాయి — వ్రాలు.

4. బహువచనమున ఆవు మొదలగు శబ్దముల తుది వర్ణము వికల్పముగ లోపించును.

ఆవు — ఆలు, ఆవులు ; మీసము — మీసలు, మీసములు ; చుట్టము — చుట్టలు, చుట్టములు ; జాము — జాలు, జాములు.

నిత్యైక వచనాంతములు :—

సస్యవాచకాదులు నిత్యైకవచనాంతములు.

సస్యవాచకములు :—చోడి, కంది, వరి, పెసర.

లోహః—ఇత్తడి, ఇనుము, కంచు, వెండి, బంగారము.

సంభారః—ఉప్పు, చింతపండు, చమురు, ఇంగువ.

అక్కడారులు :— అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ,
అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట, ఇరులు.

ఈడు — ఎన — సరి — సాటి :—

ఈడు — సురుచిరపదములు రదములు నిరువురకుం
జూడ నొక్కయ్యాడై యునికిన్.

‘ఎన — సతు లి భార్యవికి భాగ్యసంపద ననయే.

సరి — అవి దీనికి సరి గావు.
సాటి — తక్కినవారు సాటియే.

నిత్య బహువచనాంతములు :

ధాన్యవాచకాదులు నిత్యబహువచనాంతములు.

ధాన్యవాచకములు :— ఆళ్లు, చోళ్లు, వడ్లు, కందులు.

క్రీడావిశేషములు :— ఆచ్చనగాయలు, ఓమన
గుంటలు, గుజైనగూళ్లు, గొబ్బిళ్లు, దాగిలిముచ్చులు.

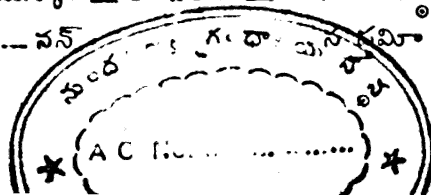
మినుగురులు, కురులు, అందలు, అందోలు, ఇందలు,
ఎందలు, కొందలు, పెక్కండ్రు, పెక్కురు, పలుగురు,
పలుగుండ్రు, మనము మున్నగు శబ్దములును నిత్య బహు
వచనాంతములు.

ప్రథమాది విభక్త్యర్థములు

వాక్యములోని పదములకుగల సంబంధమును దెలుపు
నవి విభక్తులు. అవి యేమిట.

విభక్తులు :—

దు — ము — వు — లు	ప్రథమా విభక్తి
ను	ద్వితీయా విభక్తి
చేతన్ — చేన్ — తోడన్ — తోన్	తృతీయా విభక్తి
కొఱకున్ — కై	చతుర్థి విభక్తి
పలనన్ — కంట — ను + పట్టి	పంచమి విభక్తి
కున్ — యొక్క — లోపలన్ — లోన్	షష్ఠీవిభక్తి
అందున్ — నన్	సప్తమి విభక్తి

విభక్త్యర్థములు :

1. ప్రథమావిభక్తి ప్రాతిపదికార్థమునందును ఉత్తార్థమందును వచ్చును.

ప్రాతిపదికార్థమందు :—రాముడు, బాలుడు.

ఉత్తార్థమందు :—ఉత్తమనగా క్రియా విభక్త్యాదులచే చెప్పబడునది. అది కర్తృర్థక వాక్యమున కర్తయగును. కర్తార్థకమున కర్మయగును,

ఉదా : (1) బాలుడు కుక్కను కొట్టెను. (బాలుడు కర్త)

(2) బాలునిచే కుక్క కొట్టబడెను. (కుక్క కర్మ)

మొదటి వాక్యములో కర్తకు, రెండవదానిలో కర్మకు ప్రథమ వచ్చినది.

2. ద్వితీయా విభక్తి :—ఇది కర్మ వాచకశబ్దమునకు వచ్చును. కర్మయనగా ధాత్వర్థ ఫలమునకు ఆశ్రయము.

ఉదా :—రాముడు కుక్కను గొట్టెను.

తాడనరూపధాత్వర్థ ఫలమునకు ఆశ్రయము కుక్క.

దానికి ద్వితీయ వచ్చినది. ఉద్దేశార్థమందు ద్వితీయకు కూర్చి, గుఱించి, గుఱించి యనునవి యనుప్రయుక్తములగును. ఉదా :—నేను నీకు దానిని గూర్చి చెప్పితిని. దానిని = దానినుద్దేశించి యని యర్థము,

3. తృతీయా విభక్తి : (1) చే చేత వర్ణకములు కర్తార్థక వాక్యమందలి కర్త కగును. కర్తయనగా ధాత్వర్థ వ్యాపారమునకు ఆశ్రయము లేక పనిచేయువాడు. ఉదా :—బాలు

నిచే కుక్క కొట్టబడెను. ఇట తాడన క్రియకు కర్త బాలుడు.

(2) చేత — చే — తోడ — తో వర్ణకములు కరణార్థమున వచ్చును. కరణ మనఁగా క్రియ సిద్ధించుటలో మిక్కిలి ఉపకరించునది.

ఉదా :—ఖడ్గముచేత (ఖడ్గముతో) ఖండించెను.

(3) చేత — చే వర్ణకములు హేతువున కగును. హేతువనఁగా ఫలము సాధించుటకు తగిన పదార్థము.

ఉదా :—ధనముచేత సౌఖ్యము గలుగును. హేత్వర్థమున వలన వర్ణకముగూడ వచ్చును. ధనమువలన సౌఖ్యము గలుగును.

(4) సహార్థ — తుల్యార్థయోగమున తో — తోడ లగును. వాడు నాతోడ వచ్చెను. (సహార్థ) ఆ దంపతులు పార్వతీ పరమేశ్వరులతో సమానులు (తుల్యార్థ) తుల్యార్థయోగమున ప్రియము నగును. ఆ దంపతులు పార్వతీ పరమేశ్వరులకు సమానులు.

(5) వచించు — ఇట్టి యర్థము గల ధాతువులకు (వచ్యర్థధాతువులకు) రెండు కర్మము లుండును. అందు అముఖ్య కర్మమునకు తో — తోడలు తఱచుగ నగును. తఱచుగ ననుటచే కుష్ణవర్ణకమును నువర్ణకమును వచ్చునని యెఱుంగునది. ఉదా :—రెండి కొడుకుతో నిట్లనియె.

4. చతుర్థి విధక్తి సంప్రదానమునకు వచ్చును.

సంప్రదాన మనఁగా దేని నుద్దేశించి త్యాగము చేయునో లేక దేని నుద్దేశించి చేయునో అది సంప్రదానము.

రాముని కొఱకు పుస్తకము నిచ్చితిని. (ఇట త్యాగోద్దేశ్యమునకు చతుర్థి.)

పురుషార్థము కొఱకు ప్రయత్నింప వలయును. (ఇట ఉద్దేశ్య మాత్రమునకు చతుర్థి.)

చతుర్థికి మాఱుగ పష్టియై తఱచుగ వచ్చును నేను రామునకు పుస్తకము నిచ్చితిని.

పురుషార్థమునకు ప్రయత్నింపవలయును.

5. పంచమీ విభక్తి:—(1) భయాదులు దేనివలన గలుగునో దానికి వలనవర్ణకము వచ్చును.

భయము, రోత, అలపు, పరాకు, పుట్టుట, అపాయము (= విశ్లేషము) గ్రహించుట (అనగా కొనుట, తెలిసి కొనుట, పనుట మొన్నగునవి.) రక్షించుట, విరమించుట, దాఁగుట, వారించుట — ఇవి భయాదులు.

భయము — దొంగవలన భయపడెను.

రోత — పాపమువలన ఏవగించెను.

అలపు — చదువు వలన అలసెను.

పరాకు — పాడివలన పరాకు పడెను

పుట్టుట — మనువువలన ప్రజలు పుట్టిరి.

అపాయము — ఆకు చెట్టువలన రాలెను.

గ్రహించుట — ఈమాట వానివలన వింటిని. (వాని చేత అనియు)

రక్షించుట — రాజు దేశమును శత్రువులవలన కాపాడెను.

విరమించుట — ఉద్యోగమువలన విరమించెను.

దాగుట — పిల్లవాడు తల్లివలన దాగెను.

వారించుట — పాపమువలన వారించెను.

ఈ పంచమికి కొన్నియెడల వ్యష్టియునగును.

దొంగకు భయపడెను. పాపమున కేవలించెను.

మనువునకు ప్రజలు పుట్టిరి. ఇత్యాదులు ఉహించుకొనునది.

‘వలన’ కు మాఱు ‘వల్ల’ అనియు ప్రయోగింతురు.

‘చలిమలవల్ల నుల్లసిలు చల్లదనంబును.’

(2) ఉండి శబ్దము అను ప్రయుక్తమయినపుడు ‘వలన’కు ద్వితీయాసప్తములు తఱచుగ నగును.

మనువువలననుండి ప్రజలు పుట్టిరి.

నహుఁడు స్వర్గమునుండి భ్రష్టుడయ్యె (ద్వితీయ)

వాఁడు గ్రామముననుండి చనుదెంచెను (సప్తమి)

(3) అన్యము మున్నగు పదముల తోడి సంబంధమున్నచో కంటె వర్ణకమగును. (అన్యము, ఇతరము, పూర్వము, పరము ఇత్యాది)

నీ కంటె నన్యుడు నా కెవ్వడు గలడు ?
 నీ రాకకంటె పూర్వమే జరిగినది.
 ఇచట పశ్చియునగు.
 నీ రాకకు పూర్వమే జరిగినది.
 'కంటె అనుదానికి కన్న' అనియు వాడుదురు.
 నీ కన్న

(4) నిర్ధారణ పంచమికి కంటె వర్ణకమగును.

ఎచట రెండు పదార్థములలో నిర్ధరింపఁదగినదానికి
 జాతిచేతగాని, గుణముచేతగాని, క్రియాచలచేతగాని భేదము
 కలదో అచటి పంచమి నిర్ధారణ పంచమి.

పండితునికంటె పామరుడు నిర్విచారుడు.
 అసత్యవాదితకంటె మూకత మేలు.
 మానహానికంటె మరణము మేలు.
 రామునికంటె భీముడు బలిష్ఠుడు.
 వానికంటె వీడు మంచివాడు.

(5) పట్టివర్ణకము హేతువులగు గుణక్రియల కగును.
 పట్టివర్ణకము పరమైనపుడు నుగాగమ మగును.
 సౌజన్యమునుబట్టి పూజ్యుడగును.
 నీవు వచ్చుటబట్టి గృహము పావన మయ్యెను.

ఇచట వలన, చేతవర్ణకములు నగును. సౌజన్యము
 వలన, సౌజన్యముచేత;—వచ్చుట వలన, వచ్చుటచేత.

6. వక్తీనిభక్తి: (1) సంబంధార్థమున యొక్కయు నగును. నా యొక్క సేవకుడు, నీయొక్క చాతృత్వము.

కొన్నియెడల సంబంధమున కువర్ణకమును వచ్చును. నాకుం దమ్ముడు నీకు నెచ్చెలి.

(2) నిర్ధారణ వక్తికి లో — లోపల వర్ణకము లగును. ఏ బహుపదార్థ సముదాయమునుండి కొంతభాగము జాతి చేత గాని, గుణముచేతగాని, క్రియచేతగాని, సంజ్ఞామలచేతగాని వేరుచేయఁబడినో నిర్ణయముదాయవాచక శబ్దమునకు లో — లోపల వర్ణకములు వచ్చును.

మనుష్యులలోపల శూద్రులుఁడు శూరుఁడు.

గోవులలో కపిల బహుక్షీర.

నడుచువారిలో పాటువాఁడు ముందు బోవువాఁడు.

వారిలో రాముఁడు నాకాపుఁడు.

వారందఱలో వీరు త్తముఁడు.

ఇట సప్తమియు వచ్చును:—మనుష్యులందు శూద్రు యుఁడు శూరుఁడు.

7 సప్తమినిభక్తి:—అధికరణమునకగును. అధికరణ మనఁగా ఆధారము.

(1) చేతియందు పుస్తకమున్నది.

పుస్తకమున కాధారము చేయి. పుస్తకము చేతి కంటుకొని దగ్గఱగ నున్నది. ఇట్టిదానిని బిపల్లక్షికాధార ముమడు.

(2) పుత్రునియందు ప్రేమము గలదు.

ప్రేమ మనునది మూర్తమగు వస్తువు గాదు. కాన ఒకచోట నుంచుటకు వీలుపడదు. అది ప్రేమించువారి హృదయమం దుండుభావము. కాని ఆ ప్రేమము పుత్రుని విషయమైనది. కావున పుత్రుడు వైషయికాధారము.

(3) అన్నిటియందు ఈశ్వరుడుగలడు.

ఈశ్వరుడు అంతట వ్యాపించియున్నాడు. వేఱు చేయుటకు వీలుపడదు. ఇది అభివ్యాపకాధారము.

సంబోధనము

1. సంబోధనమునందు అన్నిశబ్దములకు ప్రథమా విభక్తివచ్చును. సంబోధ్యవాచకమునకు ముందు 'ఓ' మొదలగునవి ప్రయోగింపవచ్చును లేక మానవచ్చును.

2. ఓయి మున్నగునవి అర్థవిశేషములందు వచ్చును.

ఓయి బాలుడ! (పురుషుని పిలుచునపుడు) ఓరి నీచుడ! ఓసి నీచురాల! (నీచత్వమున) ఓరి పిల్లవాడా! ఓసి బాలా (మైత్రియందు)

ఓరి మున్నగునవి స్వతంత్రముగను ప్రయోగింపబడును. ఓయి యిటు రమ్మ. ఓసి పోవే.

3. ఏకవచనమున సంబోధ్యవాచకము తుది ఉకారమునకు అకారమగును.

ఓ బాలుడ! ఓ మనమ! ఓ కొడుక!

4. సంబోధ్యవాచకము తుది ఆకారమునకును ఇక రమునకును దీర్ఘము విభావనగును.

ఓరాముఁడా — ఓరాముఁడ! ఓబొమ్మా — ఓబొమ్మ.
ఓహారీ — ఓహారి. ఓతల్లీ — ఓతల్లి.

5. సంబోధనమున సంస్కృతసమముల తుదినివచ్చు ఉకార — డుజ్జులు వికల్పముగా లోపించును,

ఓరామ! ఓరామా! (దీర్ఘము) ఓరాముఁడ! ఓరాముఁడా!

6. సంబోధనమున ఉదంతసంస్కృతసమముల డుజ్జు లోపించును. వికల్పముగ లోపించునెడ పూర్వమంచున్న ఉకారము ప్లుత మగును.

ఓశంభూతి! ఓశంభుఁడ! ఓవిష్ణూతి! ఓవిష్ణుఁడ!

7. సంబోధనమునందు బహువచనమునకు ఆర అను నాగమము వచ్చును.

బాలకులారా! బాలకులారా! (దీర్ఘము)

8. మధ్యమపురుషయోగమున ఆర యనునాగమము వికల్పము.

విద్యాధులార! (మీరు) వినుఁడు. విద్యాధులు! వినుఁడు.

భౌప విభక్తి కములు

ఇ — టి — తి వర్ణములు భౌపవిభక్తి కములు. ఇవి సామాన్యముగ ద్వితీయాద్యైకవచన ప్రత్యయములు చేర్పఁ దలచినపుడు కొన్ని తెలుగు నామవాచకములకును కొన్ని మొదలగు సర్వనామములకును తుదిని ఆదేశముగను, ఆగమముగను, ఉభయముగను వచ్చును. ఇవి చేరిన పిమ్మట విభక్తులు చేరును.

1. ఇవర్ణము ఊరు మొదలగు వానికి వచ్చును.

ఊరిని, ఊరికి. ఊరు, కాలు, ప్రేలు, చెల్లెలు, కోడలు, మఱదలు, ఆలు, కొలను, చేను, మాను, మేను, చోటు ఇట్టివి ఊరు మొదలగునవి.

2. (ఎ) టి వర్ణము త్రాడు మొదలగువాని యంతి మాత్రమున కాదేశముగ వచ్చును.

త్రాడు — త్రాటిని; ఏలు — ఏటిని; కాడు — కాటిని; పిడికిలి — పిడికిటిని; సందిలి — సందిటిని.

అప్పుడు, ఇప్పుడు, ఎప్పుడు అను శబ్దములకు టి వర్ణము పరమైనపుడు ఉకారమున కకారము వచ్చి — అప్పటికి, ఇప్పటికి, ఎప్పటికి అనియగును.

(బి) టివర్ణము అన్ని మున్నగువానికి అంతాగమ మగును. అన్ని — అన్నిటిని; ఎనిమిది — ఎనిమిదిటిని; తొమ్మిది — తొమ్మిదిటిని; వేయి — వేయిటిని.

టివర్ణము పరమయినపుడు ఉకారమున కికార మగును. పెక్కు + టిని = పెక్కిటిని ; నాలుగు + టిని = నాలుగిటిని. టివర్ణము పరమయినపుడు క్రిందు, మీఁద, ముందు, పు-వర్ణంబుల యుకారమున కకార మగును. క్రింద టికి, మీఁదటికి, ముందటికి. మాపు-మాపటికి, రేపు-రేపటికి.

(సి) టివర్ణము ఏమి మున్నగువానికి అంతాగమము గను, అంతా దేశముగను వచ్చును.

ఏమి-ఏమిటిని, ఏటిని ; పగలు-పగలిటిని, పగటిని ; మొదలు-మొదలిటిని, మొదటిని ; రెండు-రెండిటిని, రెంటిని ; మూడు - మూడిటిని, మూటిని ; నూలు - నూటిటిని, నూటిని.

(డి) హ్రస్వముమీఁది టివర్ణమునకు ముందు పూర్ణ బిందువు బహుళముగా నగును.

అన్నిటిని — అన్నింటిని ; పగలిటిని — పగలింటిని ; పగటిని — పగంటిని ; బహుళమనుటచే — ఏమిటిని, మొదటిని, నెత్తుటిని మున్నగుచోటులందు పూర్ణ బిందువు రాదని యెఱుంగునది. నెత్తుటిని — టివర్ణము పరమైనపుడు ఉకార మునకు ఉకారము రాకుండుట విశేషము.

(ఇ) పదాది హ్రస్వము మీఁది టివర్ణమునకు ముందు పూర్ణ బిందు వగును.

కన్ను — కంటిని; మిన్ను — మింటిని; మాన్ను — మంటిని; ఇల్లు — ఇంటిని; పల్లు — పంటిని. టివర్ణము అంతి మాక్షరమునకు ఆదేశముగ వచ్చినది.

(యఫ్) నోరు మొదలగు శబ్దములకు ఇ — టివర్ణములు రెండును క్రమముగ నగును.

నోరు — నోరిని, నోటిని; గోరు — గోరిని, గోటిని.

కి. (ఎ) అట్టు మొదలగు శబ్దములకు టివర్ణము అంతాగమముగ నగును. అగుచో ఒక రేఫము లోపించును. అట్టు + తిని.

(బి) టి వర్ణము పరమైనపుడు ఉకారమునకు ఉకారమగును. అఱితిని.

అట్టు, కట్టు, కొట్టు, గొట్టు, విట్టు, వట్టు (= ప్రవాహము) ఇవి అట్టు మొదలగునవి.

(సి) ప్రథమైకవచనము తక్కు తక్కిన విధక్తి పరమైనపుడు టి వర్ణము గోయి మున్నగువాని తుదియక్షరమున కాదేశముగ నగును.

గోయి- గోతులు, గోతిని, గోతులను. గోయి, చేయి, దాయి (= ఇనుము మున్నగువానిని సాగఁగొట్టు ఇనుపపట్టె) నూయి, నేయి, వాయి, రోయి మున్నగునవి.

(డి) కొన్నిశబ్దములకు ఔపవిధక్తికములు విభాష నగు. పేరు — పేరికి, పేరునకు; పోరు — పోరను, పోరునను; ప్రోలు — ప్రోలను, ప్రోలునను.

(ఇ) జౌపవిభక్తికముల తృతీయాస్తములకు అత్వము బహుళముగా నగును.

కాలి + తోను = కాలి + అను = కాలను; (లేక)
కాలితోను. ఊరి + అందును = ఊరి + అను = ఊరను.
(లేక) ఊరియందును.

జడవాచక విభక్త్యర్థవిశేషములు

జడవాచకము = అప్రాణివాచకశబ్దము.

1. జడముద్వితీయకు ప్రథమ బహుళముగానగు.

వాడు అక్షరములు (ప్ర) వ్రాసె. వాడు అక్షర
ములను (ద్వి) వ్రాసె.

వీఁ డిల్లు (ప్ర) వెడలెను. వీఁ డింటిని (ద్వి) వెడలెను.

బహుళమనుటచే కొన్నియెడల అజడంబు ద్వితీ
యకు ప్రథమ గానంబడియెడి. ఉదా:- అహ్మదనాగ
మెదిర్చి క్రమ్మఱించిన పరికాడువోలె.

2. కాలవాచకశబ్దములను అధ్యవాచకశబ్దములకును
తఱచుగ ప్రథమ యగును.

తేపు వొండు, ఆమడ వోయిరి.

3. ఒక్కొక వో జడంబు సప్తమికి ప్రథమ యగును.

జనయిత్రి చిచ్చుఱికిన (చిచ్చునం దుఱికిన)

పేరోలగం బున్న నీలవల్లు (పేరోలగంబందున్న)

చోరుఁ డీ భవ్యాద్రి చా టందఱున్ (చాటున)

4. ఉదంతేతర జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ విభాష నగును.

వాని నొక్క దెబ్బను (= దెబ్బతో) పడఁగొట్టెను.

గోడను (= గోడయందు) మేకు గొట్టకుము.

ఈ ద్వితీయకు ప్రథమ రాదు.

5. ఉదంతజడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళముగా నగును.

శత్రుసేనలను బాణములను (= బాణములతో) రూపు మాపె.

మీనంబులు జలంబులను (= జలంబులందు) ఉండును.

బహుళమనుటచే పశుపత్యూది వాచకశబ్దముల తృతీయాసప్తములకు కొండొకచో ద్వితీయ యగునని యెఱుంగు నది.

చక్రవాకముల (= చక్రవాకములతో) నలరునది.

6. ఉదంతజడంబుతృతీయకు నవర్ణక మగును. బాణమునఁ (= బాణముతో) గూల నేసె.

7. కొన్నియెడల హేత్వర్థమున ద్వితీయకును, చేత విభక్త్యర్థక న, వలన వర్ణకంబులకును 'చేసి' అనునది అను ప్రయుక్తమగును.

ద్వితీయకు :- అభీష్టవరంబు లిచ్చుటంజేసి (= ఇచ్చుట చేత) బహువేదఘోషములఁజేసి; తండ్రి పనులుఁజేసి (= ఆజ్ఞ చేత).

నవర్ణకమునకు :-సంప్రయోగమునఁజేసి.

వలననవర్ణకమునకు :-ఇందఱకు నిన్నిభంగుల నిడుమ గుఱవ వలనె ధర్మతనూభవువలనఁజేసి.

‘చేసి’ యను ప్రయుక్తమయిన వలననవర్ణకము మహా దమహద్వాచకములకు వచ్చుననియు తక్కినవి జడంబులకే వచ్చుననియు నెఱుంగునది.

8. జడంబు తృతీయకు మయి, మెయి, మై, అనునవి యగును. నేర్పుమయిచ్ ; అలుకమయిచ్ ; భక్తిమైచ్.

విభక్త్యంతరూపములు

నామవాచకములు :

మహద్వాచకములు

1. రామశబ్దము :

ఏకవచనము

బహువచనము

ప్ర. రాముఁడు

రాములు

ద్వి. రామునిని, రాముని

రాములను

తృ. రామునిచేత, రాముచేత

రాములచేత

రామునిచే, రాముచే

రాములచే

రామునితోడ, రాముతోడ

రాములతోడ

రామునితో, రాముతో

రాములతో

చ. రామునికొఱకు, రాముకొఱకు

రాములకొఱకు

రామునికై, రాముకై

రాములకై

ఏకవచనము

బహువచనము

పం. రామునివలన, రామువలన	రాముల వలన
రాముని కంటె, రాముకంటె	రాముల కంటె
రామునిబట్టి, రామునిబట్టి,	
రాముఁబట్టి	రాములనుబట్టి
మ. రామునియొక్క, రాముయొక్క	రాములయొక్క
రామునకు, రామునికి	రాములకు
స. రామునియందు	రాములయందు
రామునందు	రాములందు
సం.ప్ర. ఓరామ! ఓరామా!	ఓరాములార
ఓరాముఁడ! ఓరాముఁడా!	ఓరాములారా
రామ!, రామా!	
రాముఁడ! రాముఁడా!	రాములార

ప్రథమైకవచనమున (దుప్రత్యయము వచ్చు (దుమంత) శబ్దముల కన్నిటికి నిల్లె రూపముల నెఱుంగునది. ఉకారాంతములుగాని మగఁడు మున్నగు తెలుఁగు దుమంతములకు ద్వితీయాద్యైకవచనమున 'నిగాగమము నిత్యము. అన్యములకు నిగాగమము వికల్పము.

మగనిని (నిత్యము) తమ్మునిని, తమ్ముని (వికల్పము)

2. గురుశబ్దము — ఉకారాంతము, మహద్వాచకము.

ఈశబ్దము వికల్పముగ దుమంతమగును. గురుడు, గురువు. దుమంత మైనపుడు రామశబ్దమువలె నుండును. గురువు అనుచాని ప్రథమాది విభక్త్యంత రూపము లిట్లుండును :-

ఏక వ.

బహు వ.

ప్ర. గురువు

గురువులు, గురులు.

ద్వి. గురువును, గురును

గురువులను, గురులను.

వధువు, గోవు మొదలగు కొన్ని శబ్దములకుఁదప్ప తక్కిన ఉకారాంతశబ్దముల కన్నిటికిని వుగాగమము వికల్పము.

3. హరిశబ్దము, ఇకారాంతము-

ఏక వ. ప్ర. హరి

బహు వ. హరులు

ద్వి. హరిని

హరులను

ఇకారముమీఁది ను-కు లనుచాని ఉకారమునకు ఇకార మగును.

మ. హరికి

హరులకు

ఇకారాంతశబ్దము లన్నియు నిట్లుండును. ఈకారాంత శబ్దములకును విభక్త్యంతరూపములు ఇకారాంతశబ్దముల కున్నట్లుండును. కాని బహువచనమున ఇకారము ఉకారము గాదు.

ఏకవ. ప్ర. శ్రీ బహువ. శ్రీలు.
 ఔష విభక్తిక శబ్దములు : ద్వి. శ్రీని శ్రీలను.

1. కొలను శబ్దము, అమహద్వాచకము.

ఏకవ. ప్ర. కొలను, కొలఁకు బహువ. కొలఁకులు
 ద్వి. కొలనిని, కొలఁకును కొలఁకులను
 మ. కొలనికి, కొలఁకునకు కొలఁకులకు
 స. కొలనియందు, కొలనను కొలఁకులందు
 కొలఁకునందు, కొలఁకునను

ఇట్లే కలను (= యుద్ధము) ప్రాను మున్నగునవి.

2. చోటు శబ్దము.

ఏకవ. ప్ర. చోటు బహువ. చోటులు
 ద్వి. చోటిని చోటులను
 మ. చోటికి చోటులకు
 స. చోటియందు, చోటను చోటులందు.

ఇట్లే ఊరు, మేను, మున్నగునవి.

3. అఱ్ఱు శబ్దము (= కంఠము)

ఏకవ. ప్ర. అఱ్ఱు బహువ. అఱ్ఱులు
 ద్వి. అఱ్ఱిని అఱ్ఱులను
 మ. అఱ్ఱికి అఱ్ఱులకు
 స. అఱ్ఱియందు, అఱ్ఱునను అఱ్ఱులందు

ఇట్లే వీడు, ఎవడు అను వాని రూపములు.

(బి) అది — అనుహద్వాచకము.

ఏకవచనము

బహువచనము

ప్ర. అది, అద్ది, ఆయది,
అయ్యది

అవి, అవ్వి, ఆయవి,
అయ్యవి

ద్వి. దానిని, ఆదానిని, అద్దానిని

వానిని

తృ. దానిచే, దానను, ఆదానిచే

ఆదానను, అద్దానిచే,
అద్దానను.

వానిచే, వానను.

ఇట్లే ఇది, ఏది అను వాని రూపములు.

(సి) ఆమె — మహతీవాచకము

ఏకవ. ప్ర ఆమె

బహువ. వారు, వారలు, వాండ్రు

ద్వి. ఆమెను

వారిని, వారలను, వాండ్రను

ఇట్లే ఈమె, ఎవతె అను వానిరూపములు.

(డి) అందఱు, మహాస్మహతీవాచకము, బహువచనాం

తము. అందఱు, అందఱను, అందఱచే ఇత్యాది.

ఇట్లే ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, ఇద్దఱు మున్నగు

నవి.

(ఇ) అన్ని — అమహద్వాచకము.

అన్ని, అన్నిటిని-అన్నింటిని, అన్నిటిచే-అన్నింటిచే-
అన్నిటను - అన్నింటను, అన్నిటికొఱకు - అన్నింటికొఱకు,
అన్నిటివలన-అన్నింటివలన, అన్నిటికి-అన్నింటికి, అన్నిటి
యందు-అన్నింటియందు-అన్నిటను-అన్నింటను. ఇట్లే ఇన్ని,
ఎన్ని, పెక్కుమున్నగునవియు.

విశేషణములు

నామవాచక - సర్వనామములందుగల విశేషమును
దెలుపునది విశేషణములు. ఉదా: (1) చిక్కనిపాలు.
ఇందలి చిక్కని యనునది పాలు అను నామవాచకములోని
విశేషమును తెలుపుచున్నది. కావున చిక్కని అనునది
నామవాచక విశేషణము. (2) పరుగెత్తుచున్నమీరు.
పరుగెత్తుచున్న యనునది మీరుచేయుచున్న పనిని తెలుపు
చున్నది. కావున పరుగెత్తుచున్న యనునది సర్వనామ
విశేషణము.

విశేషణములుగా వాడఁబడు పదములు :

క్షత్రియుఁడగు రాముఁడు—ఇందు క్షత్రియుఁడను
నది జాతినామవాచకము. అది రామునకు విశేషణమైనది.

అన్నిగ్రామములు—ఇందు అన్ని యనునది సర్వ
నామము. అది గ్రామములకు విశేషణము.

నాలుగు ముఖములు—ఇందు నాలుగు అనునది సంఖ్యా
వాచక సర్వనామము. అది ముఖములకు విశేషణము.

నేర్పరియగురాజు—ఇందు నేర్పరి యనునది తద్ధితాంతము. అది రాజునకు విశేషణము.

నల్లత్రాచు — ఇందు నల్ల అనునది గుణమును తెలుపుచున్నది (= గుణవాచకము.) అది త్రాచునకు విశేషణము.

చదువుచున్న బాలుడు—ఇందు చదువుచున్న అనునది ధాతుజము. అది బాలునకు విశేషణము. (ధాతుజ విశేషణము)

కావున విశేషణములు ఐదు :

1. నామవాచకవిశేషణము, 2. సర్వనామవిశేషణము 3. తద్ధితాంతవిశేషణము 4. గుణవాచకవిశేషణము. 5. ధాతుజ విశేషణము.

గుణవాచక విశేషణము

గుణమును, వర్ణమును(= రంగును), ఆకారమును, దశను (స్థితిని), కాలమును బోధించువిశేషణములు గుణవాచక విశేషణములు.

గుణబోధకములు : కమ్మని (కూర), చిక్కని(పాలు), తియ్యని (పండు), పుల్లని (కాయ), చక్కని (మాట).

వర్ణబోధకములు: తెల్ల (కాగితము), నల్లని(త్రాచు) పచ్చ (పూవు), ఎఱ్ఱ (కలువ).

ఆకారబోధకములు : గుండ్రని (బంతి), కోల (మోము), నిలువు (టద్దము).

దశాబోధకములు : పేద (వాఁడు), చిన్న (బాలుఁడు).

కాలబోధకములు : ప్రాత (యిల్లు), కొత్త (మాట).

గుణవాచక విశేషణముల నిగాగమము :

నల్ల — తెల్ల — పచ్చ — ఎఱ్ఱ — కమ్మ — చిక్క —
చక్క — మొదలగునవి గుణవాచక విశేషణములు నల్లను
లకు నిగాగమము వికల్పము. చక్కదులకు నిత్యము.
చిన్నదులకు కలుగదు.

నల్లని త్రాఁచు — నల్లత్రాఁచు; తెల్లనికాగితము —
తెల్ల కాగితము; పచ్చనిరంగు — పచ్చరంగు.

చక్కనిమాట, చిక్కనివల,

చిన్నవాఁడు, పెద్దమనుష్యుఁడు, దొడ్డమాట, కోల
మోము, సోగ కన్నులు.

ధాతుజ విశేషణము

ధాతువునుండి పుట్టిన విశేషణములు. వీనినె క్రియా
జన్య విశేషణము లనియు నందురు. ఒక్కొక్క ధాతువు
నుండి ఏడేసి ధాతుజ విశేషణములు పుట్టును. వ్రాయు
ధాతువు నుండి వ్రాసి, వ్రాయుచున్న, వ్రాయఁగల,
వ్రాయని, వ్రాసెడు, వ్రాసెడి, వ్రాయు అనునవి పుట్టును.
ఈ విశేషణములు భూత — వర్తమాన — భవిష్యత్కాలము
లను స్వతీక — తద్ధర్మాద్యర్థములను బోధించును.

1. భూతార్థక ధాతుజ విశేషణము :

ధాతువునకు 'ఇన' చేర్చినచో భూతార్థక మగును.
 వ్రాయు + ఇన = వ్రాసిన (య కారమునకు స కారము)

2. వర్తమానార్థక ధాతుజ విశేషణము :

ధాతువునకు 'చున్న' చేర్చినచో వర్తమానార్థక మగును.

వ్రాయు + చున్న = వ్రాయుచున్న.

3. భవిష్యదర్థక ధాతుజ విశేషణము :

ధాతువునకు (అత్ + కల) 'అఁగల' (లేక) 'అంగల' చేర్చినచో భవిష్యదర్థక మగును. వ్రాయఁగల, వ్రాయంగల.

4. వ్యతిరేకార్థక ధాతుజ విశేషణము : —

ధాతువునకు 'అని' చేర్చినచో వ్యతిరేకార్థక మగును.

వ్రాయు + అని = వ్రాయని.

5. తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణము :

ధాతువునకు ఎడు — ఎడి — ఉ అనునవి చేర్చినచో తద్ధర్మార్థక మగును, ఉదా :—వ్రాయు + ఎడు = వ్రాసెడు,
 వ్రాయు + ఎడి = వ్రాసెడి, వ్రాయు + ఉ = వ్రాయు.

ఈ ధాతుజ విశేషణములకు అట్టి, అటువంటి అనునవి వికల్పముగా ననుప్రయుక్తము లగును.

వ్రాసినట్టి, వ్రాయుచున్నట్టి, వ్రాయఁగలట్టి, వ్రాయ
 నట్టి, వ్రాసెడునట్టి, వ్రాసెడి యట్టి, వ్రాయునట్టి, వ్రాయు
 నటువంటి, వ్రాయుచున్నటువంటి మున్నగు రూపము లగును.

ధాతుజ విశేషణము — దాని యన్వయము.

రక్షించిన రాముడు — ఇంచు రక్షించిన అనునది ధాతుజ విశేషణము. రాముడనునది విశేష్యము. (విశేష్యమనగా విశేషము గలది.) రక్షించినవాడు రాముడు కనుక రాముడు అనునది రక్షించిన — అను ధాతుజ విశేషణముతో కర్తగా నన్వయించుచున్నది.

ఈ క్రింది ధాతుజ విశేషణములు కర్తతో నన్వయించుచు ఆ కర్తకు విశేషణము లగుచున్నవి.

భృత్యుని రక్షించిన రాముడు (భృత్యుని — కర్త)

బాణముతో వారి నేసిన రాముడు (బాణముతో — సాధనము)

విప్రుని కొఱకు గోవు నిచ్చిన రాముడు (విప్రుని కొఱకు — సంప్రదానము.)

వనమునుండి పెడలిన రాముడు (వనమునుండి — అపాదానము.)

పర్ణగృహమున వసించిన రాముడు (పర్ణగృహమున — అధికరణము)

పై వాక్యములందు మొదటి పదములు కర్మాదులు. ఆ కర్మాదులకు ప్రాధాన్య వివక్ష చేసినచో ఆ ధాతుజ విశేషణములు (వానితో కర్మాదులతో) అన్వయించి వానికి విశేషణము లగును.

రాముడు రక్షించిన భృత్యుడు — ఇచట రక్షించిన అను ధాతుజ విశేషణము రక్షణక్రియాకు కర్మయగు భృత్య పదమునకు విశేషణ మాయెను ఇట్లే మునునగు ఊహించు నది.

రాముడు వాలిసేసిన గాణము.

రాముడు గోవు నిచ్చిన విప్రుడు.

రాముడు వెడలిన వనము.

రాముడు వసించిన పర్వగృహము.

రాముడు అను పదము రక్షించు మున్నగు ధాతుజ విశేషణములకు కర్త. కావున దానికి ప్రథమ వచ్చినది.

విశేషణములకు విభక్తి వివక్షించునపుడు గలుగు

తచ్చబ్ధాను ప్రయోగము

(1) మంచిబాలుడు, లేవివస్తువు, రెండవబాలిక. ఇందు మొదటివి (సామాన్య) విశేషణములు. రెండవవి విశేష్యములు. విశేష్యమును మొదటఉంచి విశేషణమును తరువాత ఉంచినచో ఆ విశేషణమును విధేయవిశేషణ మందురు. అప్పుడు ఆ విశేషణము విభక్త్యంతముగావలయును. ఆ విశేషణమునకు విశేష్యము ననుసరింప వచనవాచక — విభక్తులుండును. కావున అట్టియెడ విశేషణమునకు విభక్తి వివక్ష చేయవలసివచ్చును. విభక్తి వివక్షించినపుడు ఆ విశేషణమునకు తచ్చబ్ధము అనగా మహ

దర్శమున ఏకవచనమున వాడు, బహువచనమునవారు మహాత్మ్యర్థమునంగును అహచాదర్శమునంగును, ఏకవచనమున అది, బహువచనమునవారు — అవి అనునవి వరుసగ ప్రయుక్తము లగును. బాలుడు మంచివాడు. వస్తువు లేనిది. బాలిక రెండవది.

గుణవాచకవిశేషణములకును, ధాతుజ విశేషణములకును, సంఖ్యేయ (రెండవ మున్నగు) విశేషణములకును విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్చబ్ధ మనుప్రయుక్తమగును.

విధేయ విశేషణములకేగాక సామాన్యవిశేషణములగు గుణవాచకాదులకును తచ్చబ్ధాను ప్రయోగము కాదుగును. మంచివాడుగు బాలుడు. లేనిదగు వస్తువు. రెండవదగు బాలిక.

(2) ప్రథమాంతములగు నీ — నా శబ్దవిశేషణములకు (విధేయములకును సామాన్యములకును) ఏకవచనమున వు-నులును, బహువచనమున రు-ములును అంతాగమములు ప్రాయికముగ నగును. మనము అనుదాని విశేషణములకు 'ము' అంతాగమమగును. (ఆగమ మనగా ఉన్నయక్షరము లన్నియు ఉండఁగా నిఁకొక యక్షరము అధికముగ వచ్చుట.)

(నీవు) బుద్ధిమంతుడు + వు, (మీరు) బుద్ధిమంతులు + రు. ఈ యాగమములు పరమయినపుడు ఉకారమున కకారమగును.

(నీవు) బుద్ధిమంతుఁడవు. (మీరు) బుద్ధిమంతులరు
 (నేను) బుద్ధిమంతుఁడను (మేము) బుద్ధిమంతులము.
 (మనము) బుద్ధిమంతులము.

బుద్ధిమంతుఁడవగు నీవు. బుద్ధిమంతులరగు మీరు.
 బుద్ధిమంతుఁడనగు నేను బుద్ధిమంతులమగు మేము.
 బుద్ధిమంతులమగు మనము.

(1) గుణవాచకాది విశేషణములకు :

నీవు చక్కనివాఁడవు. చక్కనివాఁడవగు నీవు.
 నేను రెండవ వాఁడను. రెండవవాఁడనగు నేను.
 మేము శుక్రియులము. శుక్రియులమగు మేము.
 మనము నేర్పరులము. నేర్పరులమగు మనము.

(2) ధాతుజ విశేషణములకు :

నీవు వెళ్లువాఁడవు.

మీరు వెళ్లువారు. ఇట్టియెడ 'అరు' చూపట్టదు.

నేను వెళ్లువాఁడను. మేము వెళ్లువారము. మనము
 వెళ్ళువారము.

(3) ఈ యాగమములు ప్రాయశఃకముగ నగు ననుటచే-
 గర్వ గరిష్ఠుఁడగు నన్ను, మీరలు పెద్దలు ఇత్యాదులందు
 ఆగమములు రాకపోయినను అవి సాధురూపములే యగు
 చున్నవి.

(4) అమహాదర్శమున : (నీవు) చిన్న + అది + వు.
(నేను) చిన్న + అది + ను. (ఓ) చిన్న + అది. 'అది'
శబ్దమునకు వు-నులు పరమైనపుడును, సంబోధనమునందును
'దాన' అను నాదేశమగును.

(ఆ దేశమనగా ఒక దానికి బదులువేతాకటివచ్చుట.)

నీవు చిన్నదానవు. నేను చిన్నదానను.

ఓ చిన్నదాన!

(5) (నీవు) నేర్పరి + వు. (నేను) నేర్పరి + ను.

ఇకారమువీడి ను-వు ల ఉకారమునకు ఇకార
మగును.

(నీవు) నేర్పరివి. (నేను) నేర్పరిని.

తత్సమ విశేషణము ల

లింగ — విభక్తి — వచన — విషయము.

తత్సమ విశేషణములు : క్షత్రియుడగు (రాజు),
బుద్ధిమంతుడగు (బాలుడు), ఉన్నతమగు (గొడుగు.)
వర్ధిల్లు (వృక్షము.), ప్రథముడగు (పుత్రుడు.)

(1) తత్సమ విశేషణములలో సర్వనామ విశేషణ
ములును, ధాతుజ విశేషణములును తెలుగున సాధారణ
ముగ విశేష్యముతో సమసింపక విడిగనుండవు. తద్గ్రంథము,
త్రికాలములు, లసద్రూపము, భవిష్యత్కాలము.

(2) ఇవిగాక తక్కిన తత్సమవిశేషణములు లింగ - విభక్తి — వచనములు తఱచుగ విశేష్యము ననుసరించి యుండును.

శ్రీమంతము వంశము. శ్రీగుణ సీత. శ్రీమంతుడు రాముడు. ఇందు శ్రీమంతుడు విశేషణము. రాముడు విశేష్యము, పులింగము, ప్రథమావిభక్తి, ఏకవచనము. కావున ఆ విశేష్యము ననుసరించి శ్రీమంతుడు అను విశేషణముగూడ పులింగమై ప్రథమావిభక్తి ఏకవచనములో నున్నది. తక్కిన యుదాహరణములును ఇట్లే యెఱుంగునది.

కొన్ని తత్సమవిశేషణముల రూపముల నిచట గమనింపఁదగును.

(పుం)	(స్త్రీ)	(నపుం)
హృద్యుడు	హృద్య	హృద్యము
బలిష్ఠుడు	బలిష్ఠ	బలిష్ఠము
గుణవంతుడు	గుణవతి	గుణవంతము
బుద్ధిమంతుడు	బుద్ధిమతి	బుద్ధిమంతము
సానుమంతుడు	సానుమతి	సానుమంతము
భాగ్యశాలి	భాగ్యశాలిని	భాగ్యశాలి
మనోహరి	మనోహరిణి	మనోహరి

3. విద్య, లత, ధేనువు—ఇవి మహతీవాచకములు గవు. కాని స్త్రీ లింగములు. ఇట్టి వాని విశేషణములు స్త్రీ లింగములొగాని నపుంసకలింగములొగాని ఉండును.

హృద్యమగు విద్య; హృద్యమగు విద్య
లత మనోహరిణి; లత మనోహరి
కపిల వరిష్ఠ; కపిల వరిష్ఠము.

4. విశేషణము వచనమున గూడ విశేష్యము ననుసరించి మాటును. కాని మువర్ణకాంత విశేషణముల బహు వచనమునకు ఏక వచనము బహుళముగానగును.

ఇష్టమగు పదార్థములు. ఇష్టములగు పదార్థములు.
ఇష్టమనునది మువర్ణకాంత విశేషణము.

విశేషణ విశేష్యముల నడుమ 'అగు' ధాతుజ
విశేషణములు నిలుచుట

1. విశేషణములకు విశేష్యమునుబట్టి లింగ —
వచనములెగాక విభక్తిగూడ నుండును.

ఉదా : సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారులు.
ఇచట విశేష్యము ననుసరించి విశేషణముగూడ షష్ఠి
విభక్తిలో నున్నది.

2. విశేషణముల షష్ఠికి ప్రథమయు రావచ్చును.
సుగుణాభిరాముడు రామునకు జోహారులు. ఇట విశేష్యము

వ్యవృత్తమైనను విశేషణము (సుగుణాభిరాముడు) ప్రథమాంతమయినది.

3. విశేషణములకు అగు-అయిన మున్నగు ధాతుజ విశేషణములు చేర్చినచో విశేష్యము ననుసరించి విశేషణముల విభక్తులు మాత్రపు విశేషణము ఎప్పుడును ప్రథమా విభక్తిలోనే యుండును. గుణవంతుడగు రామునితో; గుణవతియగు సీతకై, గుణనంతమగు వంశమున; గుణవంతులగు బాలకులందు.

4. విశేషణములు పెక్కులున్నపుడు తుది విశేషణమునకు 'అగు' మొదలగునవియు, దానిముందు విశేషణములకు 'అయి' పదమును బహుళముగా ననుప్రయుక్తమగును.

ఉదా:— ఆద్యుడై అప్రమేయుడగు హరిని గొలుతును. 'అయి' పదమును ప్రయోగింపనిచో విశేషణముల కన్నిటికిగాని తుదివిశేషణమునకుగాని సముచ్చయార్థమగు ను-యును అనునవి వికల్పముగ చేరును.

ఉదా: (1) ఆద్యుడు సప్రమేయుడునగు హరిని గొలుతును. అన్నివిశేషణములకును సముచ్చయార్థమగును వచ్చినది.

(2) ఆద్యుడప్రమేయుడు నౌ హరిని గొలుతును. తుది విశేషణమునకు మాత్రము సముచ్చయార్థమువచ్చినది.

(3) ఆద్యైః డప్రమేయైః హరిని గోలుతు.
ఇట సముచ్చయార్థము లేదు. అయి పదాను ప్రయోగ
మునులేదు.

క్రియా విశేషణములు

సమాపకాసమాపక క్రియలయందలి విశేషమును
దెలుపునవి క్రియావిశేషణములు (1) వాడు వేగముగా
పరుగెత్తెను. (2) వాడు కొంతదూరము వేగముగా పరు
గెత్తి యాగెను. వేగముగా — అనునది మొదటి వాక్య
మున సమాపకక్రియకు విశేషణము. రెండవ వాక్యమున
అసమాపకక్రియకు విశేషణము.

రూపమునుబట్టి క్రియావిశేషణములు రెండువిధములు.
మూలములు, యాగికములు అని.

1. ఇతరశబ్దములవలన నేర్పడినవి మూలక్రియా
విశేషణములు.

నెట్టన = తప్పక, కర్మఫలంబులు నెట్టనభోగింప.

ఎత్తిలి = గట్టిగ. ఎత్తిలి కేవుకేవురని యేడ్చి.

క్రన్నను = శీఘ్రముగ. కోపావేగము క్రన్నజూచి.

2. నామవాచకాదులవలన నేర్పడినవి యాగిక
క్రియావిశేషణములు.

నామవాచకము : అందముగా వ్రాయుచున్నాఁడు.

ఇమ్ముల నున్నవాఁడె హరి,

సర్వనామము : అంతగ మాటలాడఁ దగదు.
తనంతఁ దావలచి వచ్చిన.

విశేషణము : చల్లగా గాలి వీచెను.
సరిగా వ్రాయలేదు.

అవ్యయము : ఇ ట్లూరకయుంట మేలె.
తోడఁ దా నేగును.

క్రియ : మరలఁ జెప్పము. తిరిగిరాఁడు.

అనుకరణ శబ్దము : సలసలఁ గ్రాఁగు క్రొంజమురుచల్లి.

క్రియావిశేషణములు మఱల రెండు విధములు.

ఆచ్ఛికములు సంస్కృత సమములని. వెనుకఁ జెప్పిన
వన్నియు ఆచ్ఛికములు.

సంస్కృత సమములు :— అకారణమ కోపించెను.
అవశ్యము రమ్ము. శుభమనారతముగలుగు.

ధాతువులు

పనులను దెలుపునవి క్రియలు. చదువుట, చెప్పుట
మున్నగునవి పనులు. 'వాఁడేమిచేయుచున్నాఁడని ప్రశ్నిం
పఁగాచదువుచున్నాఁడని సమాధానము వచ్చుచో' వాడు
చేయుపని చదువు అనియు, అట్లు పనిని బోధించు శబ్దములు
క్రియ యనియు ఎఱుంగునది. చదువుచున్నాడు — అనునది
క్రియాపదము. క్రియ యనునది సమాపకక్రియ. ధాతు
వనునది ఆ క్రియాపదమునకు మూల ప్రకృతి. ఆ ధాతు

వులు రెండు విధములు — తత్సమ ధాతువులు, ఆచ్ఛిక ధాతువులని.

తత్సమధాతువులు నెండువిధములు

1. (ఎ) త్యక్, భజ్, మొదలగు సంస్కృతధాతువులకు ఇంచుగాగమమురాగా నయిన ధాతువులు. త్యజించు, భజించు మున్నగునవి.

(బి) రంజ్ మున్నగు సంస్కృతధాతువులకు 'ఇంచు' రాదు. ఇల్లు — ఇలు అనునవి చేరును.

రింజిల్లు — రంజిలు; భాసిల్లు — భాసిలు; వర్ధిల్లు — వర్ధిలు; విలసిల్లు — విలసిలు.

(సి) సంస్కృత ధాతువులకు తుదినున్న ఇ — ఉ — ఋ లకు 'ఇంచు' చేర్చునపుడు వరుసగ అయి — అవు — అరు లగును.

(జి) జయి + ఇంచు = జయించు; (ని) నయి + ఇంచు = నయించు (ద్రు) ద్రవు + ఇంచు = ద్రవించు; (ధృ) ధరు + ఇంచు = ధరించు.

(డి) 'నిర్జి'కి 'ఇంచు' చేర్చుచో 'అయి' రాదు. నిర్జించు.

(ఇ) 'ఇంచు' పరమైనపుడు హలంత సంస్కృత ధాతువుల ఇ — ఉ — ఋ లకు ఏ — ఓ — అర్ అనునవి వరుసగ నగును.

(భిద్) — చేరించు. (భిద్) భేదించు. (ఘుష్) ఘోషించు.
(పుష్) పోషించు. (వృష్) వర్షించు. (హృష్) హర్షించు.

(ఎఫ్) లిఖ్, భుజ్, దుచ్, కృశ్ — వీనికి ఏ — ఓ
— అర్ అనునవి రావు. లిఖించు భుజించు, దుచించు,
కృశించు.

(జి) స్పృశ్ ధాతువునకు 'అర్' వికల్పముగా నగు.
స్పృశించు, స్పృశించు.

(హెచ్) నిర్మించుట యను నర్థమున సృజ్ ధాతువు
నకు 'అర్' రాదు. సృజించు = సృష్టిచేయు వి — సర్జించు
= విడుచు. ఇచట 'వి' అనునది ఉపసర్గము. ఉపసర్గములు
చేరుటవలన ధాతువుల కర్థము మాటును.

ఉదా : — హరించు = నశించు; ప్రహరించు = కొట్టు
సంహరించు = చంపు ; విహరించు = వేడుకగా తిరుగు.

ధాతువునకు పూర్వమగుండి అర్థ విశేషములను
గలిగించునవి ఉపసర్గములు.

2. సంస్కృత నామములకు 'ఇంచు' చేర్చుటచే
నేర్పడిన ధాతువులును తత్సమములు.

శయన + ఇంచు = శయనించు ; నుతి + ఇంచు =
నుతించు ; సంతోష + ఇంచు = సంతోషించు ; పల్లవ +
ఇంచు = పల్లవించు. ఇంచు అనునది అపదము. దానితోఁ
గలుగు సంధి అపదాది స్వరసంధి.

ఆచ్ఛిక ధాతువులు

ఆచ్ఛిక ధాతువులు నాలుగు విధములు.

(1) తిను, చను, విను మున్నగు మూలధాతువులును.

(2) అంగలాదులకు 'ఇంచు' చేర్పఁగ నేర్పడిన ధాతువులును అంగలించు, ఆవులించు, తిలకించు, పంకించు.

(3) ఆచ్ఛికనామములకు 'ఇంచు' చేర్పఁగ నేర్పడిన నామధాతువులును.

చిగురు — చిగురించు; పయనము — పయనించు.

(4) పైఁచు మున్నగు వైకృత ధాతువులును ఆచ్ఛికములు.

మేలుకను — నిద్రనుండిలేచు; తలపోయు — ఆలోచించు — ఇవి పైని పేర్కొన్న నాలుగువిధములయిన ఆచ్ఛిక ధాతువులలోను చేరవు. వీనియందు మేలు — కను, తల — పోయు అని ఒక్కొక్కదానియందు రెండు శబ్దములున్నట్లును, ఆ రెండును కలిసి విలక్షణమైన అర్థము నిచ్చుచున్నట్లును తెలియుచున్నది. ధాతువు మొదలగునవి ధాతువులతో కలిసి విలక్షణమైన అర్థము నిచ్చుచో వానిని శబ్దపల్లవము లందురు. వీని చివర కను మున్నగు మూలక్రియలు గలవు. కావున శబ్దపల్లవములను మూల ధాతువులలో చేర్పవలయును.

ధాతువు 'ఇంచు'తో కలసి జ గణము (= | ౦ |)
 అగుచో ఆ ధాతువునకును 'ఇంచు' నకును నడుమ 'ఇయు'
 అను ఆగమము వికల్పముగ వచ్చును. కాని యకారాంత
 ధాతువులకు రాదు, ద్రవించు ఇదిజగణము. కావున దీని
 రూపాంతరము (ద్రవు + ఇయు + ఇంచు =) ద్రవించు;
 నగించు — నగియించు; ఘటించు — ఘటియించు.

జయించు, వ్యయించు — ఇవి జగణములయ్యన యకా
 రాతము లగుటచే వీనికి 'ఇయు' రాదు. పైని పేర్కొన్న
 ధాతువులు ప్రేరణము మున్నగు అర్థ విశేషములను చెప్పక
 స్వార్థమునె అనగా ధాత్యర్థమునె చెప్పును కావున వానిని
 స్వార్థ ధాతువు లందురు.

సకర్మకములు - అకర్మకములు - ద్వికర్మకములు

క్రియలు మూడు రకములుగ నుండును:—

సకర్మకములు, అకర్మకములు, ద్వికర్మకములని.

సకర్మకము:—కర్మను కాంక్షించుక్రియ సకర్మక
 క్రియ. వాక్యమున కర్మలేకున్న అందలి క్రియకు కర్మా
 కాంక్ష కలదా లేదా యని తెలిసికొనుటకుగాను క్రియతో
 'ఎవనిని', 'దేనిని' అను ద్వితీయాంతములను కలిపి ప్రశ్నిం
 పగా ఆ ప్రశ్నము పొసగుచో ఆ క్రియ సకర్మక క్రియ.
 ప్రశ్నము పొసగనిచో ఆ క్రియ అకర్మకక్రియ. రాముడు
 చదివెను. దేనిని చదివెను అని ప్రశ్నింపగా దానికి పుస్త

కము చదివెను లేక పాఠము చదివెను అన్న సమాధానము రావచ్చును. కావుననే ప్రశ్నము పొసగినదన్నమాట. కావున ఆ క్రియ సకర్మకక్రియ. తిను — విను — చదువు — వ్రాయు ఇత్యాదులు సకర్మక క్రియలు.

అకర్మకము :—కర్మను కోరని క్రియ అకర్మకక్రియ. రాముడు, వచ్చెను. వచ్చెను అను క్రియాపదముతో దేనిని లేక ఎవనిని అను పదమును కలిపి ప్రశ్నింపఁగా ఆ ప్రశ్నము పొసగ లేదు; దానికి సమాధానము వచ్చుటయు లేదు. కావున వచ్చు అనునది అకర్మక క్రియ. ఇట్టివి అగు, ఆగు, చను, ఉదయించు, నిద్రించు మొదలగునవి.

ద్వీకర్మకము :— సామాన్యముగ స్వార్థక క్రియ లకు ఒకకర్మ మాత్రముండును. కాని అడుగు, అను, కోరు, చెప్ప, పితుకు మున్నగు ధాతువులకు రెండేసి కర్మ లుండును. వాడు బ్రహ్మను వరముల నడిగెను. 'ఎవనిని అడిగెను' అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము బ్రహ్మ. అది యొక కర్మ. 'వేనిని అడిగెను' అనుప్రశ్నమునకు సమాధానము వరములు. కావున ఈ రెండును కర్మలు. ఇట్లే 'నేను ఆవును పాలను పిడికితిని — ఇందు ఆవును, పాలను అనునవి రెండును పిడికితిని అనుక్రియకు కర్మలు. ఆ రెండు కర్మ లలో ఒకటి ముఖ్యము, రెండవది అముఖ్యము. ఏది క్రియా ఫలమునకు ఆశ్రయమునకు ఆశ్రయమో అది ముఖ్యము. అన్యము అముఖ్యము. పిచుకుటకు ఫలము పాలు అడుగు

టకు ఫలము వరములు. కావున అవి ముఖ్యకర్మలు. క్రియతో ముఖ్యకర్మ మొదటగ నన్వయించును. అటుపైని అముఖ్యకర్మ అన్వయించును.

సాధారణముగ ముఖ్యకర్మయు అముఖ్యకర్మయు రెండును ద్వితీయావిధ క్రియో నుండును. జడవాచకమయ్యే నేని ఆ ద్వితీయకు ప్రథమ బహుళముగా నగును. ఉదా : బ్రహ్మను వరము లడిగెను. ఆవును పాలు పిడికితిని.

వచించు — అను సర్థమిచ్చు క్రియలకును (అను - మున్నగువానికిని) రెండేసి కర్మము లుండును. అందలి అముఖ్యకర్మకు తో — తోడ — కు — ను అను విధ క్రి ప్రత్యయములు వచ్చును. ఉదా : — తండ్రి కొడుకుతో నిట్లనియె. తండ్రి కొడుకున కిట్లనియె. తండ్రి కొడుకు నిట్లనియె.

సమాపక క్రియలు

స్వార్థక ధాతువు — చదువు

కర్మార్థక ధాతువు — చదువబడు

ఆత్మనేపదార్థక ధాతువు — చదువుకొను

ప్రేరణార్థక ధాతువు — చదివించు

ఎల్లధాతువులకు సమాపకా సమాపక క్రియారూపములు రెండును కలుగును.

సమాపక క్రియలసఁగా వాక్యార్థమును పూర్తి చేయఁజాలు క్రియలు. ఉదా: — (వాడు) వెళ్లెను. వాక్యార్థమును పూర్తిచేయఁజాలనివి అసమాపకక్రియలు. ఉదా: — (వాడు) వెళ్లి, వెళ్లక. వెళ్లుచు, వెళ్లిన ఇత్యాదులు.

ధాతువులు దుజ్ (డు) రు — పురు — నుము అను క్రియావిధ క్తులతోఁగూడి సమాపక క్రియలగును. ఈ క్రియా విధ క్తులలో వరుసను రెండేసి ప్రత్యయములు ప్రథమ — మధ్యమ — ఉత్తమములు అనఁబడును. అందు రు — ము లు బహువచనములు లెక్కినవి ఏకవచనములు. నేను — మేము — మనము కర్తగ నున్నచో ఉత్తమము, నీవు — మీరు కర్తగ నున్నచో మధ్యమము, లెక్కినవి కర్తగ నున్నచో ప్రథమమును వచ్చును. సమాపకక్రియలకు పురుష — వచన — కాలాదులనుబట్టి రూపములు మాఱుచుండును. సమాపకక్రియలు కాలబోధకములు, అర్థబోధకములు అని రెండు విధములు. కాలములు మాఱు — భూతకాలము, వర్తమానకాలము, భవిష్యత్కాలము.

భూతకాలము

జరిగిపోయిన పనిని తెలుపునది భూతకాలము.

ఏకవ. ఉ. ఇతిని	బహువ. ఇతిమి
మ. ఇతివి	ఇతిరి
ప్ర. ఎను	ఇరి

ధాతువునకు ఇవి చేర్చిన భూతార్థక క్రియలగును.
(నేను) వెళ్ళితిని. (మేము) వెళ్ళితిమి. (నీవు) వెళ్ళితివి. (మీరు)
వెళ్ళితిరి. (వాడు) వెళ్ళెను. (వారు) వెళ్ళిరి.

(ఎ) భూతకాల క్రియకు అమహద్వాచకము కర్త
యైనచో ప్రథమ పురుష బహువచనమున కేకవచన
మగును. (అది) వెళ్ళెను. (అవి) వెళ్ళెను.

(బి) మహతీవాచకమునకు ఏకవచనమున అమహ
ద్వాచకమునకుం బోలెను, బహువచనమున మహద్వాచక
మునకుం బోలెను క్రియ లగును (అమె) వెళ్ళెను (వారు)
వెళ్ళిరి.

(సి) భూతార్థక మధ్యమ పురుష వకారమునకు
లోపము ఏకల్పము. (నీవు) వచ్చితివి (రూపాం) వచ్చితి +
ఇ = వచ్చితి.

వర్తమానకాలము

జరుగుచున్న పనిని తెలుపునది వర్తమానకాలము.

ఏకవ. ఉ.	చున్నాను	బహువ. చున్నాము
మ.	చున్నావు	చున్నారు
ప్ర.	చున్నాడు	చున్నారు (మహ)
	చున్నది	చున్నవి (అమహ)

ధాతువున కివి చేర్చిన వర్తమానార్థక క్రియలగును.

(నేను) వెళ్లుచున్నాను. (మేము) వెళ్లుచున్నాము.
 (నీవు) వెళ్లుచున్నావు. (మీరు) వెళ్లుచున్నారు. (వాడు)
 వెళ్లుచున్నాడు. (వారు) వెళ్లుచున్నారు. (అది) వెళ్లు
 చున్నది, (అవి) వెళ్లుచున్నవి. (ఆమె) వెళ్లుచున్నది.
 (వారు) వెళ్లుచున్నారు.

వ వి ష్య త్కా ల ము

జరుగఁబోవు పనిని తెలుపునది భవిష్యత్కాలము.

ఏకవ. ఉ. అఁగలను	బహువ. అఁగలము
మ. అఁగలవు	అఁగలరు
ప్ర. అఁగలడు	అఁగలరు (మహ)
అఁగలదు	అఁగలవు (అమ)

ఇవి ధాతువునకు చేర్చిన భవిష్యదర్థకక్రియ లగును.

(నేను) వెళ్లఁగలను, (మేము) వెళ్లఁగలము (నీవు) వెళ్లఁ
 గలవు. (మీరు) వెళ్లఁగలరు (వాడు) వెళ్లఁగలడు.
 (వారు) వెళ్లఁగలరు. (అది) వెళ్లఁగలదు. (అవి) వెళ్లఁ
 గలవు. (ఆమె) వెళ్లఁగలదు. వారు) వెళ్లఁగలరు.

అర్థబోధక క్రియలు ఐదువిధములు

- (1) తద్ధర్మాద్యర్థకము (2) వ్యతిరేకార్థకము
 (3) ప్రార్థనాద్యర్థకము (4) వ్యతిరేకప్రార్థనాద్యర్థకము
 (5) ఆశీరాద్యర్థకము.

తద్ధర్మాద్యర్థకము :

తద్ధర్మమున — సాలె బట్టలు నేయును. ఇట క్రియ
 కర్తయొక్క ధర్మమును చెప్పుచున్నది.

భవిష్యదర్థకమున — వాడు తేపు వచ్చును.

ఆశీరర్థకమున — మేలు గలుగును. గలుగు ననుట
 ఆశీసున్న. కావున నేయును, వచ్చును, కలుగును అనునవి
 తద్ధర్మాద్యర్థకములు.

ఏకవ. ఉ. దును బహువ. నుము

మ. దువు దురు

ప్ర. ను దురు

భాతువున కివి చేర్చిన తద్ధర్మాద్యర్థకమగును.
 (నేను) వెళ్లుదును. (మేము) వెళ్లుదుము. (నీవు) వెళ్లుదువు.
 (మీరు) వెళ్లుదురు. (వాడు) వెళ్లును. (వారు) వెళ్లుదురు.
 (మనము) వెళ్లుదము. (దుగాగమములోని ఉకారమునకు
 అకారము వచ్చుట విశేషము.)

తద్ధర్మాద్యర్థక క్రియకు రూపాంతరములు గలవు.

ఏకవ. ఉ. ఎదను	బహువ. ఎదము
మ. ఎదవు	ఎదరు
ప్ర. ఎడిని, ఎదును	ఎదరు

భాతువున కివి చేర్చినను తద్ధర్మాద్యర్థక మగును.
 (నేను) వెల్లెదను. (మేము) వెల్లెదము, (నీవు) వెల్లెదవు.
 (మీరు) వెల్లెదరు. (వాడు) వెల్లెడిని, వెల్లెడును. (వారు)
 వెల్లెదరు.

(ఎ) అమహద్వాచకము కర్తయైనచో తద్ధర్మా
 ద్యర్థక ప్రథమ పురుష బహువచనమునకు ఏకవచనమగును.

(అది) వెళ్ళును (అవి) వెళ్ళును
 (అది) వెళ్ళెడిని, వెళ్ళెడును. (అవి) వెళ్ళెడిని,
 వెళ్ళెడును.

(బి) తద్ధర్మాద్యర్థక మధ్యమపురుష వకారమునకు
 లోపము వికల్పము.

(నీవు) వెళ్ళుదువు (రూ) వెళ్ళుదు + ఉ = వెళ్ళుదు.
 (నీవు) వెళ్ళెదవు (రూ) వెళ్ళెద + ఉ = వెళ్ళెదు.

వ్యతిరేకార్థకము

పని జరగకుండుటను తెలుపునది వ్యతిరేకార్థకము.
 ఏకవ. ఉ. అను బహువ. అము

ఏకవ. మ. అవు

బహువ. అరు

ప్ర. అడు

అరు (మహ)

అదు

అవు (అమ)

ధాతువున కివి చేర్చినచో వ్యతిరేకార్థకమగును.
 (నేను) వెళ్ళను. (మేము) వెళ్ళము. (నీవు) వెళ్ళవు. (మీరు)
 వెళ్ళరు. (వాడు) వెళ్ళడు. (వారు) వెళ్ళరు. (అది)
 వెళ్ళదు. (అవి) వెళ్ళవు.

ప్రార్థనా ద్యర్థకము

ఇది ప్రార్థనమును విధిని బోధించును. ఇందు మధ్యమ
 పురుష సర్వనామములు కర్తలుగ నుండును. ఏకవచనమున
 — 'ము', బహువచనమున డుజ్ (డు) వచ్చును.

ప్రార్థనమున : (నీవు) కృపఁగావుము. (మీరు) కృపఁగావుడు
 విధియందు : నీవీపని చేయుము. మీరీపని చేయుడు.

విధియందు రూపాంతరముగలదు. విధియందు అన్ని
 పురుషములలోను అన్ని వాచకములలోను ఏకవచన బహు
 వచనములందు ధాతువునకు 'నది' అనునది చేరును.

ఉదా : నీవీపని చేయునది; మీరీపని చేయునది.

వాఁడీపని చేయునది; అదీపని చేయునది.

వ్యతిరేక ప్రార్థనాద్యర్థకము

ఇందును మధ్యమపురుష సర్వనామములు మాత్రము కర్తలుగ నుండును.

ధాతువునకు ఏకవచనమున 'అకుము', బహువచనమున 'అకుడు' చేరును. నీవు వెళ్లకుము; మీరు వెళ్లకుడు.

ఆశీరాద్యర్థకము

ఆశీరర్థమందును. శాపార్థమందును ధాతువునకు అన్ని పురుషములందును, అన్ని వాచకములందును, అన్ని వచనములందును 'ఎడును' లేక 'తను,' అనునవి చేరును.

ఆశీస్సు : నీకు మేలు కలిగెడును; కలుగుతను.

శాపము : నీవు రాక్షసుడ వయ్యెడును; అగుతను.

భూత-వర్తమాన - భవిష్యత్కాలములందును తద్దర్మార్థ-వ్యతిరేకార్థములందును కొన్ని ధాతువుల సిద్ధరూపములు.

1. పోవుధాతువు. భూతకాలమున :

ఏకవ. ఉ. (నేను) పోయితిని బహువ. (మేము) పోయితిమి
మ. (నీవు) పోయితివి, పోయితి. (మీరు) పోయితిరి
ప్ర. (వాడు) పోయెను (వారు) పోయిరి (మ)

(వాడు) పోవును (వారు) పోవుమరు, పోదురు
(అది) పోవును (అవి) పోవును
(మనము) పోవుదము, పోదము.

దుఃఖము వచ్చినచోట వు లోపము వికల్పము.

తద్ధర్మాద్యర్థమున కూపాంతరములు.

(నేను) పోయెదను (మేము) పోయెదము
(నీవు) పోయెదవు. పోయెదు (మీరు) పోయెదరు
(వాడు) పోయెడిని. (వారు) పోయెదరు
పోయెడును

(అది) పోయెడిని, పోయెడును (అవి) పోయెడిని, పోయెడును

వ్యతిరేకార్థమున :—

(నేను) పోవను, పోను (మేము) పోవము, పోము
(నీవు) పోవవు, పోవు (మీరు) పోవరు, పోరు
(వాడు) పోవడు పోడు (వారు) పోవరు, పోరు
(అది) పోవదు, పోదు (అవి) పోవవు, పోవు

వ్యతిరేకార్థమునను వు లోపము వికల్పము.

2. వచ్చు ధాతువు; భూతకాలమున :

(నేను) వచ్చితిని (మేము) వచ్చితిమి
(నీవు) వచ్చితివి, వచ్చితి (మీరు) వచ్చితిరి
(వాడు) వచ్చెను (వారు) వచ్చిరి
(అది) వచ్చెను (అవి) వచ్చెను

పర్తమాన కాలమున : —

(నేను) పచ్చుచున్నాను	(మేము) పచ్చుచున్నాము
(నీవు) పచ్చుచున్నావు	(మీరు) పచ్చుచున్నారు
(వాడు) పచ్చుచున్నాడు	(వారు) పచ్చుచున్నారు
(అది) పచ్చుచున్నది	(అవి) పచ్చుచున్నవి

భవిష్యత్కాలమున : —

(నేను) రాగలను	(మేము) రాగలము
(నీవు) రాగలవు	(మీరు) రాగలరు
(వాడు) రాగలడు	(వారు) రాగలరు
(అది) రాగలదు	(అవి) రాగలవు

భవిష్యత్తున 'పచ్చు' నకు 'రా' అగును.

తద్ధర్మాద్యర్థమున : —

(నేను) వత్తును	(మేము) వత్తుము
(నీవు) వత్తువు	(మీరు) వత్తురు
(వాడు) వచ్చును	(వారు) వత్తురు
(అది) వచ్చును	(అవి) వచ్చును
(మనము) వత్తుము	చు + దు లకు 'తు' వచ్చినది.

రూపాంతరములు : —

(నేను) వచ్చెదను	(మేము) వచ్చెదము
(నీవు) వచ్చెదవు, వచ్చెదు	(మీరు) వచ్చెదరు
(వాడు) వచ్చెడిని, వచ్చెడును	(వారు) వచ్చెదరు
(అది) వచ్చెడిని, వచ్చెడును	(అవి) వచ్చెడిని, వచ్చెడును

వ్యతిరేకార్థమున : —

(నేను) రాను	(మేము) రాము
(నీవు) రావు	(మీరు) రారు
(వాడు) రాడు	(వారు) రారు
(అది) రాదు	(అవి) రావు

వ్యతిరేకమునను 'వచ్చు' నకు 'రా' అగును.

ఇచ్చు, తెచ్చు, చొచ్చు, చూచు, చచ్చు మున్నగు ధాతువులు భవిష్యత్కాల — వ్యతిరేకార్థములందు తప్ప తక్కినచోట్ల 'వచ్చు' ధాతువువలె నుండును.

భవిష్యత్కాల — వ్యతిరేకార్థములందు : —

'ఇచ్చునకు — ఈ, ఈయ, ఇయ్య.

తెచ్చు — తే, తేరు.

చొచ్చు - చొరు; చూచు - చూడు; చచ్చు - చావు.

3. వ్రాయు ధాతువు. భూతకాలమున : —

(నేను) వ్రాసితిని	(మేము) వ్రాసితిమి
(నీవు) వ్రాసితివి, వ్రాసితి	(మీరు) వ్రాసితిరి
(వాడు) వ్రాసెను	(వారు) వ్రాసిరి.
(అది) వ్రాసెను	(అవి) వ్రాసెను

యకారమునకు సకారము వచ్చినది.

వర్తమాన కాలమున : —

(నేను) వ్రాయుచున్నాను
(నీవు) వ్రాయుచున్నావు

(వాడు) వ్రాయుచున్నాడు (వారు) వ్రాయుచున్నారు
(అది) వ్రాయుచున్నది (అవి) వ్రాయుచున్నవి.

భవిష్యత్కాలమున : —

(నేను) వ్రాయఁగలను (మేము) వ్రాయఁగలము
(నీవు) వ్రాయఁగలవు (మీరు) వ్రాయఁగలరు
(వాడు) వ్రాయఁగలడు (వారు) వ్రాయఁగలరు
(అది) వ్రాయఁగలదు (అవి) వ్రాయఁగలవు

తద్ధర్మాద్యర్థమున : —

(నేను) వ్రాయుదును (మేము) వ్రాయుదుము
(నీవు) వ్రాయుదువు, (మీరు) వ్రాయుదురు
వ్రాయుదు
(వాడు) వ్రాయును (వారు) వ్రాయుదురు
(అది) వ్రాయును (అవి) వ్రాయును

దూషాంతరములు : —

(నేను) వ్రాసెదను (మేము) వ్రాసెదము
(నీవు) వ్రాసెదవు, వ్రాసెదు (మీరు) వ్రాసెదరు
(వాడు) వ్రాసెడిని, (వారు) వ్రాసెదరు
వ్రాసెడును
(అది) వ్రాసెడిన్ని (అవి) వ్రాసెడిని, వ్రాసెడును
వ్రాసెడును

ఇకారముగాని ఎకారముగాని కూడుచో యికారము
సకారమగును,

వ్యతిరేకార్థమున : —

(నేను) వ్రాయను	(మేము) వ్రాయము
(నీవు) వ్రాయవు	(మీరు) వ్రాయరు
(వాడు) వ్రాయఁడు	(వారు) వ్రాయరు

చేయు, పూయు, తెలియు మున్నగు యువర్ణాంత ధాతువులు వ్రాయు ధాతువువలె రూపములను పొందును.

4. పిలుచు ధాతువు. భూత కాలమున : —

(నేను) పిలిచితిని	(మేము) పిలిచితిమి
(నీవు) పిలిచితివి, పిలిచితి	(మీరు) పిలిచితిరి
(వాఁడు) పిలిచెను	(వారు) పిలిచిరి
(అది) పిలిచెను	(అవి) పిలిచెను

ఇకారము గాని ఎకారము గాని కూడుచో ధాతువు నందలి మొదటి ఉకారము తప్ప తక్కిన ఉకారములు ఇకారములుగ మాఱును.

వర్తమాన కాలమున : —

(నేను) పిలుచుచున్నాను	(మేము) పిలుచుచున్నాము
(నీవు) పిలుచుచున్నావు	(మీరు) పిలుచుచున్నారు
(వాఁడు) పిలుచుచున్నాఁడు	(వారు) పిలుచుచున్నారు
(అది) పిలుచుచున్నది	(అవి) పిలుచుచున్నవి

భవిష్యత్కాలమున : —

(నేను) పిలువఁగలను,	(మేము) పిలువఁగలము
పిలఁగలను	పిలఁగలము

(వాడు) పిలువడు, పిలడు (వారు) పిలువరు, పిలరు
(అది) పిలువదు, పిలదు (అవి) పిలువవు, పిలవు
నిలుచు, తలఁగు మున్నగు ధాతువుల రూపములు
నిశ్చయమగును.

అసమాపకక్రియలు

సమాపకక్రియలుకాక క్రియాజన్యములగు లెక్కినవి
(అసమాపకక్రియలు) మూడు విధములు.

1. క్రియలనుండి పుట్టిన నామవాచకములు. అనగా
భావార్థమున (= ధాత్వార్థమున) ట వర్ణక
మును, వ్యతిరేక భావార్థమున 'అమి' యను, ఇవేగాక
లెక్కిన కృత్ప్రత్యయములును చేరినవి క్రియానామవాచక
కములు. వీనినె కృదంతము లందురు. చేయుట, చేయమి,
చేత, (ఎందు) ఎండ (కోరు) కోరిక, (పోవు) పోక, (కాచు)
కాపు, (పూచు) పూపు ఇత్యాదులు.

2. ధాతుజ విశేషణములు. అనగా ధాతువునుండి
పుట్టిన విశేషణములు.

వెళ్లిన, వెళ్లుచున్న, వెళ్లఁగల, వెళ్లని, వెళ్లెడు,
వెళ్లెడి, వెళ్లు.

3. ధాతువులవలన నేర్పడిన అవ్యయములు. వీనినె
లాక్షణికావ్యయము లందురు.

వెళ్లి, వెళ్లక, వెళ్లుచును, వెళ్లను — వెళ్లఁగను —
వెళ్లఁగాను, వెళ్లుదును, వెళ్లినను. వీనికి వచన — వాచక —
విధక్తులు లేవు కనుక అవి అవ్యయములు.

లాక్షణికావ్యయములగు అసమాపక క్రియల

సిద్ధ రూపములు

1. వచ్చు : — వచ్చి (క్వార్థ) రాక (వ్యతిరేక క్వార్థ) వచ్చుచున్ (శశ్చర్థ) రాను, రాఁగను, రాఁగాను (తుమున్నర్థ) వచ్చుచును (ఆనంతర్యార్థ) వచ్చినను (చేదాద్యర్థ)

2. నేర్చు : — నేర్చి, నేర్వక (నేరక), నేర్చుచును, నేర్వను — నేర్వఁగను — నేర్వఁగాను (నేరచు — నేరఁగను — నేరఁగాను) నేర్చుదును, నేర్చినను.

3. పిలుచు : — పిలిచి, పిలువక (పిలక) పిలుచుచును, పిలువను (పిలను) పిలువఁగను (పిలఁగను) పిలువఁగాను (పిలఁగాను) పిలుచుదును, పిలిచినను. (ఇట్టివి పిలుచు మున్నగునవి.)

4. చేయు : — చేసి, చేయక, చేయుచును, చేయను, చేయఁగను, చేయఁగాను, చేయఁడును, చేసినను.

యు వర్ణాంత ధాతురూపము లిట్లుండును :

5. పోవు : — పోయి, పోవక (పోక) పోవుచును, పోవను (పోను) పోవుదును, పోయినను.

6. అను : అని, అనక (నాక) అనుచును, అనను (నాను) అనుదును (అనవుచును-నావుచును), అనినను (అన్నను).

7. చొచ్చు : — చొచ్చి, చొరక, చొచ్చుచును, చొరను, చొచ్చుదును, చొచ్చినను.

8. అగు :-అయి (ఐ), కాక, అగుచును (అవుచును-
బొచును), కాను, అగుడును (కావుడును), అయినను
(ఐనను).

9. అరుదెంచు :-అరుదెంచి, అరుదేక (అరుదేరక),
అరుదెంచుచును, అరుదేను (అరుదేరును), అరుదెంచుడును,
అరుదెంచినను.

10. ఇచ్చు :-ఇచ్చి, ఈక (ఈయక), ఇచ్చుచును,
ఈను (ఈయను), ఇచ్చుడును, ఇచ్చినను.

కర్తృర్థక ధాతువులు - కర్మార్థక ధాతువులు

క్రియ కర్తృనుగాని కర్మనుగాని చెప్పును. కర్తను
చెప్పెడిక్రియ కర్తృర్థకక్రియ. కర్మను చెప్పెడి క్రియ కర్మా
ర్థకక్రియ క్రియతో ఎవఁడు లేక ఏది అను పదములు
కలిపి ప్రశ్నింపఁగా వచ్చు సమాధానము కర్తయైనచో ఆ
క్రియ కర్తృర్థకక్రియ. కర్మయైనచో కర్మార్థకక్రియ.

రాముఁడు చదివెను — ఇందలిక్రియ రాముని చెప్పు
చున్నది. రాముఁడు కర్త కావున 'చదివెను' కర్తృర్థక
క్రియ. రామునిచే పద్యము చదువఁబడెను.

క్రియ పద్యమును చెప్పుచున్నది. పద్యము కర్మ.
కావున 'చదువఁబడెను' కర్మార్థకక్రియ.

అకర్మక క్రియలకు కర్మముండదు. కనుక అవి
ఎప్పుడును కర్తృర్థక క్రియలె యగును. సకర్మక క్రియలు
కర్తృర్థక క్రియలుగను, కర్మార్థక క్రియలుగను ఉండును,

సకర్మకక్రియలకు (అన్ + పడు =) అబడు, అంబడు అను నవి చేర్చినచో అవి కర్మార్థకక్రియలగును.

ఉదా : — చదువబడు, కొట్టబడు, తెలిసికొవబడు మున్నగునవి.

కొన్ని కర్మార్థకక్రియలు :—

చూచు — చూడబడు ; తెచ్చు — తేబడు, తేరబడు ; ఇచ్చు — ఈబడు, ఈయబడు ; జయించు — జయింపబడు ; పిలుచు — పిలువబడు.

చొచ్చు, నిలుచు మున్నగునవి అకర్మకక్రియలు. కనుక చొరబడు, నిలువబడు అనువానిలోని అబడు, అనునది స్వార్థమున వచ్చినది కాని కర్మార్థమున గాదని యెఱుంగునది.

ఆత్మ నేపధార్థ ధాతువులు

క్రియాఫలము కర్తకు చెందుచో ఆ ధాతువు ఆత్మనేపద ధాతువు. ఇచట క్రియాఫల మనగా క్రియవలనగలుగు ప్రధానమగు ఫలమని యర్థము. రాముఁ డన్నము వడుకొనెను. వండుకొనెను అనగా తనకొరకు వంట చేసికొనెను. వంట వలన గలుగు ప్రధాన ఫలము భుజించుట ఆ ప్రధాన ఫలము నభిలషించి వండెను కావున 'వండుకొను' ఆత్మనేపద ధాతువు.

(ఎ) క్రియాఫలము కర్తకు చెందుచో 'కొను' ధాతువు అనుప్రయుక్తమగును.

(బి) కొనుభాతువు సరమైనపుడు ఇగాగమ మగును. ఈ యాగమము యువర్ణాంత ధాతువులకు నిశ్యము. తక్కినవానికి వికల్పము.

వండికొను, వండుకొను ; చేసికొను.

(ఇకారముతోగూడి యకారము సకారమయినది.)

(సి) సకర్మకక్రియలే ఆత్మనేపదార్థకక్రియ లగును. చూచు కొను, చదువుకొను, తెలిసికొను ఇత్యాదులు.

(డి) కొన్ని అకర్మక ధాతువులకు 'కొను' ధాతు వను ప్రయుక్తమయినను అవి ఆత్మనే పదార్థములు గావు. వండుకొను, నవ్వుకొను ఇత్యాదులు. ఇట 'కొను' స్వార్థమునందు అనుప్రయుక్తమయినది.

ప్రేరణార్థక ధాతువులు

తాను చేయునది స్వార్థకక్రియ. వేతొకనిచే చేయించునది ప్రేరణార్థకక్రియ. (బాలుడు) వ్రాసెను — స్వార్థకక్రియ. (రామఁడు కాలునిచే) వ్రాయించెను — ప్రేరణార్థకక్రియ. ప్రేరణార్థక ధాతువులన్నియు సకర్మకములు.

విఱుగు — స్వార్థకము, అకర్మకము. విఱుచు — ప్రేరణార్థకము. సకర్మకము.

(1) ధాతువునకు 'ఇంచు' చేర్చిన ప్రేరణార్థకమగును.

వ్రాయు — వ్రాయించు; చెప్పు — చెప్పించు.

నవ్వు — నవ్వించు;

చదువు — (చదువు + ఇంచు =) చదివించు;
 పలుకు — పలికించు; అను — (అను + పు + ఇంచు =)
 అనిపించు; (అను మున్నగువానికి పుగాగమము)
 తిను — తినిపించు; కను — కనిపించు (రూ)
 కానిపించు.

2. స్వార్థమున 'ఇంచు' వచ్చిన ధాతువులకు ప్రేరణ
 మున మఱల 'ఇంచు' వచ్చును. వచ్చుచో మొదటి 'ఇంచు'
 నందలి చకారము పకారమగును.

భుజించు — భుజింపించు; వచించు — వచింపించు.

3. స్వార్థమున ఇల్లు (ఇలు) వచ్చిన ధాతువులకు
 ప్రేరణమున 'ఇంచు' చేర్చినపుడు 'ఇల్లు' లోపించును.

రంజిల్లు — రంజించు, భేదిల్లు — భేదించు.

సంధిల్లు — సంధించు.

4. ప్రేరణమున కొన్ని ధాతువులకు 'చు' వికల్పముగ
 చేరును.

పూను — పూనుచు. పూనించు; తేలు — తేలుచు,
 తేలించు, కదురు — కదురుచు, కదిరించు; మగుడు — మగు
 డుచు, మగిడించు; విను — వినుచు, వినిపించు; విఱుగు —
 విఱుచు (దీనికి — చు — మాత్రము.)

5. కొన్నిటికి 'చు' అనునది వికల్పముగా వచ్చును.
 వచ్చుచో వాని తుదియక్షరము లోపించును.

అడఁగు — అడఁచు, అడఁగించు

కరఁగు — కరఁచు, కరఁగించు

కలఁగు — కలఁచు, కలఁగించు

నలఁగు — నలఁచు, నలఁగించు.

6. ప్రేరణమున కొన్ని ధాతువులకు 'పు' అనునది వచ్చును. వచ్చుచో వాని తుది యక్షరము లోపించును.

చూచు — చూపు; లేచు — లేపు; మేయు — మేపు; కలియు — కలుపు; (ఇకారము ఉకార మయినది.)
తడియు — తడుపు; తెలియు — తెలుపు.

7. కొన్నిటికి 'పు' వికల్పముగానగును. అగుచో వాని తుది యక్షరము లోపించును.

మాయు — మాపు, మాయించు; ఉడుగు — ఉడుపు, ఉడిగించు; కడగు — కడపు, కడగించు.

8. కొన్నిటికి 'చు' — 'పు' రెండునగును.

మను — మనుచు, మనుపు; పాయు — పాచు, పాపు
(అంతిమాక్షరలోపము).

9. కొన్నిటికి చు — పు — ఇంచు మూడు నగును.

ఆగు — ఆచు, ఆపు, ఆగించు.

రేగు — రేచు, రేపు, రేగించు.

మాను — మానుచు, మానుపు, మానించు

(మానిపించు)

10. ఇంచు — చు — పు లు చేరినపుడు పెక్కు మాధ్యులు కనబడుచున్నవి.

అగు — కావించు; వచ్చు — రావించు

నొచ్చు — నొంచు, నొప్పించు; ఉండు — ఉంచు
(ఉంచు)

దిగు — దించు, దింపు, దిగించు

పెరుగు — పెంచు (పెంచు)

మునుగు — ముంచు (ముంచు)

చినుగు — చించు, చింపు

త్రెగు — త్రెంచు, త్రెంపు

తిరుగు — త్రిప్ప; చచ్చు — చంపు;

నిలుచు — నిలుపు, నిలువరించు; కొను — కొలుపు;

ఆడు — ఆడుచు, ఆడించు; ఓడు — ఓడుచు, ఓడించు

కూడు — కూడుచు, కూడించు; చెడు — చెఱుచు,

చెఱుపు.

వెలువడు — వెలువరించు, వెలువఱుచు;

పోవు — పనుపు, పంపు, పనుచు, పంచు అనువు,

అంపు, అనుచు, అంచు, పుచ్చు.

మోసపోవు — మోసపుచ్చు.

11. ప్రేరణార్థమున 'ఇంచు' చేర్చిన ధాతువునకు
మఱల ప్రేరణార్థము వివక్షించినను 'ఇంచు' చేర్పరాదు.

చదివించు — దీనిపై ప్రేరణార్థమున మఱల 'ఇంచు'
రాదు. ప్రేరణార్థమున చు — పులు చేర్చిన ధాతువునకు
మఱల ప్రేరణార్థము వివక్షించినచో 'ఇంచు' చేర్పవచ్చును.

చచ్చు — చంపు — చంపించు; పోవు — పంపు —
పంపించు; విఱుగు — విఱుచు — విఱిపించు.

12. అన్ ప్రత్యయాంతములయిన స్వార్థధాతువులకు 'చేయు' ధాతువనుప్రయుక్తమైనచో అవి ప్రేరణార్థకము లగును.

చదువు — చదువఁజేయు; మాను — మానఁజేయు;
తేలు — తేలఁజేయు; వర్ధిల్లు — వర్ధిల్లఁజేయు.

పత్వవత్వాది కార్యములు

క్రియాపాదములను సాధించునపుడు వానియందలి చకారములు కొన్ని పకారములుగను, కొన్ని వకారములుగను మాటుచుండును. ఇంతియకాక వేఱుగ కొన్నిమార్పులును వచ్చును. ఆ మార్పు లిట చెప్పఁబడును.

సమాపకాసమాపక క్రియల వ్యతిరేకార్థమునకును, భవిష్యత్కర్థమునకును (కల), కర్మార్థమునకును (వడు), సమాపక క్రియల ప్రార్థనార్థమునకును, అసమాపక క్రియల తుమున్నర్థమునకును 'ముత్తులు' అనిపేరు.

1. ప్రేరణార్థకముగ 'ఇంచు' పరమైనపుడు చకారమునకు పకార మగును.

భక్షించు + ఇంచు = భక్షింపు + ఇంచు =
భక్షింపించు.

తలంచు + ఇంచు = తలంపు + ఇంచు = తలంపించు.

(2) హెచ్చుధాతువులోని చకారమునకు పకారము రాదు.

హెచ్చు + ఇంచు = హెచ్చించు.

(బి) మెచ్చు ధాతువులోని చకారమునకు వికల్పముగ పకారమగును.

మెచ్చు + ఇంచు = మెప్పించు, మెచ్చించు.

ధాతువుల పుట్టుకలోనే యన్న చకారము సహజ చకారము.

ఉదా : — నిలుచు, పిలుచు. ధాతువులకు పుట్టుకలో లేక తరువాత చేరినది అగమ చకారము. ఉదా : — భక్ష + ఇంచు = భక్షించు.

2. ముత్తులు పరమైనపుడు ద్విగుక్తముగాని అగమ చకారమునకు పకారమగును, సహజచకారము వకారమగును.

భక్షింపడు, భక్షింపక (వ్యతిరేకార్థము), భక్షింపఁ గలడు (భవిష్యదర్థ), భక్షింపఁబడుట (కర్మార్థ), భక్షింపుము (ప్రార్థనార్థ), భక్షింపఁగాన్ (తమున్నదర్థ).

పిలువడు, పిలువక (వ్యతిరేకార్థ), పిలువఁగలడు (భవిష్యదర్థ), పిలువఁబడుట (కర్మార్థ), పిలుపుము (ప్రార్థనార్థ), పిలువఁగాన్ (తమున్నదర్థ).

3. ఖండబిందువువీగాది సహజ చకారమునకు ముత్తులు పరమయినపుడు పకారము ప్రాయీకముగ నగును.

తలఁచు : — తలఁపడు, తలఁపఁగా

తోఁచు : — తోఁపడు, తోఁపఁగా

త్రేఁచు : — త్రేఁపడు, త్రేఁపఁగా

ప్రాయోగముగ ననుటచే (ఎ) 'ఏచు'నకు వికల్పము: ఏచక, ఏచక; (బి) 'నోచు' నకు రాదు. నోచక (=వ్రతము చేయక)

4. నిండునున్న మీదనున్న ఆగమ చకారమునకు దుగాగమము పరమైనపుడు పకారము వికల్పముగ నగును. ఆకర్ణించు + దురు = ఆకర్ణింపుదురు (పకారమునకు రాని పక్షమున) ఆకర్ణించు + దురు: —

5. చువర్ణముతోడి దుగ్ధకారము తకారమగును. ఆకర్ణింతురు. (చు + దు = తు)

ఇట్లే పిలుచు + దురు = పిలుతురు; నిలుచు + దురు = నిలుతురు. కావుననే చేతురు, కోతురు ఇత్యాదులు అసాధువులని యెఱుంగునది. వాని సాధురూపములు చేయుదురు, కోయుదురు ఇత్యాదులు.

6. ముత్తులు పరములయినపుడు ధాతువులకుఁ గలుగు మార్పులను గమనించునది.

అగు — కా, వచ్చు — రా, చొచ్చు — చొరు, చూచు — చూడు, ఇచ్చు — ఈ, (ఒకానొకచో) ఈయ, తెచ్చు — లే, లేదు. చచ్చు — చావు. నొచ్చు — నోవు. అను — అను, నా.

అవ్యయములు

నామవాచక సర్వనామ విశేషణ క్రియలకు వచన వాచక విధక్తులు గలవు. వానిని బట్టి ఆ నామవాచ

కాదులు మాటుచుండును. మార్పు = వికారము, అదికలని కావున నామవాచకాదులను వికారిశబ్దము లందురు. ఏని వచన — వాచక — విభక్తులు లేనివో అని అవికారిశబ్దములు. వానినె అవ్యయము లందురు. ఉదా : — ఊరక, పదపడి, కాబట్టి మొదలగునవి. ఊరక — ఈ పదమునకు వచనము లేదు. కావుననె ఊరకలు — అని 'లు' చేరదు. దీనికి ద్వితీయాది విభక్తులునులేవు. 'ఊరకకు' వష్టి. 'ఊరకయ' సప్తమి. ఇట్టి విభక్త్యంత రూపములు లేవు. దీనికి వాచకమును లేదు. కావున ఇది యవ్యయము. ఇట్టివి యవ్యయములు.

లాక్షణికావ్యయములు

అవ్యయములు రెండు విధములు లాక్షణికములు, ప్రతిపదోక్తములు అని. లాక్షణికము లసంగాలక్షణములచే (= వ్యాకరణ విధులచే) నేర్పడినవి. ధాతుజములయిన అవ్యయములన్నియు లాక్షణికములు. వీనికి సమాపకక్రియల మాదిరి వచన — వాచక — కాల — పురుషములు లేవు.

(వాడు) చూచుచున్నాడు — ఇది సమాపకక్రియ, ఏకవచనము, మహద్వాచకము, వర్తమానము, ప్రథమ పురుషము. (వాడు) చూచుచున్నాడు, (అది) చూచుచున్నది, (నేను) చూచితిని — ఇవి వచనాదులనుబట్టి మాత్రమునవి. (వాడు) చూచి, (అది) చూచి, (నేను) చూచి — ఇట 'చూచి' అనునది వచనాదులనుబట్టి మాత్రమేదు. కావున

ననె ఇట్టి అసమాపకక్రియలు అవ్యయములు, ఇవి ఆట విధములు.

1. క్త్వార్థము : ఏకాశ్రయములగు క్రియలలోపల ఏది పూర్వకాలికమగునో అది క్త్వార్థము. క్త్వార్థమున ధాతువునకు ఇ-వర్ణకమగును.

పండి, వండి, తిని, విన.

రామునిచే వాడు కొట్టబడి మడిసెను — ఇందు కొట్టబడుట, మడియుట అను రెండుక్రియలు గలవు. కొట్టబడుట — అనుక్రియకు కర్త రాముడు. మడియుట — అనుక్రియకు కర్త వాడు. ఈ రెండు క్రియలకు ఏకకర్తృకత్వము లేదు. కాని కొట్టబడుటకును, మడియుటకును ఆశ్రయము ఒకటే. కనుక ఏకాశ్రయత్వముగలదు. కావుననె ఈ రెండు క్రియలలో ముందు జరిగినది క్త్వార్థకమయ్యెను.

2. వ్యతిరేకక్త్వార్థము : — ఇది వ్యతిరేకార్థమును తెలుపు క్త్వార్థము. వ్యతిరేకక్త్వార్థమున ధాతువునకు 'అక' వర్ణకమగును.

పండక, వండక, తినక, వినక.

3. శత్రుత్వార్థము : — ఏకాశ్రయములై ఏకకాలమున జరుగు క్రియలలో ఏది ముందు చెప్పబడునో అయ్యది శత్రుత్వార్థము. — శత్రుత్వార్థమున ధాతువునకు ద్రుతాంతమైన చువర్ణకమగును (చును).

చూచుచుఁబోవుచున్నాఁడు;

చూచుచుఁ బోయెను; చూచుచుఁబోవఁగలఁడు.

4. తు మర్థకము.

గమ్ అను సంస్కృతఙ్గాతువునకు 'వెళ్ళు' అని యర్థము. దానికి 'తుమ్' అను ప్రత్యయము రాగా — 'గంతుమ్' అని యగును. దీనికి తెలుఁగున వెళ్ళుట కొఱకు — అని యర్థము. ఇట్టి యర్థము తుమర్థము.

భావమనఁగా క్రియ. భావలక్షణ మనఁగా క్రియ లలో తుదిక్రియకు లక్షణమగు (గుఱుతైన) క్రియ.

తుమర్థమందును భావలక్షణమందును ఙ్గాతువునకు 'అను' వర్ణక మగును. (చూచు + అను = చూడను)

తుమర్థము :- నేనుచూడను (= చూచుటకు) ఏగిరిని.

భావలక్షణము :- నేను చదువ నాతఁడు వచ్చెను. వానిరాకకు గుఱుతు నేను చదువుట. చదువుట అనునది భావలక్షణక్రియ.

తుమర్థకక్రియకు కను — కాను అనునవి విభాషగ నను ప్రయుక్తములగును. (ద్రుతసంధి) చూడను + కను = చూడఁగను. చూడను + కాను = చూడఁగాను.

5. చేదార్థకము :- చేత్ = ఎడల.

చేదర్థమునందును, వృత్తమగు (జరిగిపోయిన వ్యాపారమును బోధించు) భావలక్షణమందును 'ఇనను' వర్ణక మగును,

చేదర్థము :- వానలు కురిసినఁ బంటలు పండును.
(కురిసినను = కురిసినయెడల).

వృత్తభావలక్షణము :- వాఁడు రమ్మనినఁ బోయితిని.
'అను' క్రియ 'పోవు' క్రియకు లక్షణము. పోవుటకు
పూర్వమే 'అను' క్రియ జరిగినది. కావున 'అను' క్రియ
వృత్తభావలక్షణక్రియ. దానికి ఇనను వర్ణకమువచ్చినది.

6. ఆనంతర్యార్థకము :- ఆనంతర్యము = తరువాత.
ఆనంతర్యార్థమున భాతువునకు ద్రుతాంతమైన దు వర్ణక
మగును.

జాబిలి తోఁతెంచుదును కలువలు వికసితైను.

ప్రతిపదోక్తములగు నవ్యయములు

ప్రతిపదము అవ్యయము అని చెప్పఁబడినది ప్రతి
పదోక్తము. ఈ ప్రతిపదోక్తములు మూఁడువిధములు.

1. క్రియావిశేషణములు :- ఇటు (రమ్మ). ఇట్లు
(చెప్పెను). సుఖముగా, చల్లగా, అంతగా మొదలగు
వానిని అవ్యయములని అనరాదు. ఈ నామవాచకాదులు
ప్రయోగవశమున క్రియావిశేషణము లయినవి. కావున
ఇవికాక మిగిలినవి అవ్యయములు.

2. సముచ్చయార్థకములు : — వాక్యములను, వా
క్యాంశములను కలుపునవి సముచ్చయార్థకములు.

(i) ను, యను, మఱియును, కూడను. ఇందు ను — అను

సముచ్చయార్థకము ఉదంతములకును, యను — అనునది ఉదంతేతరములకును చేరును.

హరియును కృష్ణుడును నాకు మిత్రులు.

(ii) ఏని, కాని, లేక, ఐనను, ఓ, ఆ = వికల్పబోధకములు. వాడుగాని వీడుగాని అపని చేయవలయును; అలుకనైన జెలిమినైన; ఉందునా పోదునా; ఆ ప్రశ్న లేక ఈ ప్రశ్న ఏదో యొకటి వ్రాయునది; అదో ఇదో, ఏదో యొకటి వ్రాయునది.

(iii) భేదబోధకము : — కాని, పైఁగ.

రాముడు దరిదుండె కాని ధీరుడు;
వాడు కేవలము పండితుడనియె గాదు పైఁగ (=
మీఁదుమిక్కిలి) వాని ప్రవర్తనము ఐనత కాదర్ప
ప్రాయము.

(iv) విరోధ బోధకము : — ఐనను, కాని.

నీవు చతురమతివి, నీకు నిక్కన్నియ నప్పగింపనేల, యైన
నాడు హృదయము దీనియెడఁగడు నార్ద్రమైయుండు
గానఁ జెప్పుకుండరాదు.

(v) కారణవాచకము : — కనుక, కాఁబట్టి ఏలయన.

నే నీపని చేయఁజాల ఏలయన ఓపిక లేదు.

3. ఆశ్చర్యార్థకము : — ఆశ్చర్యము మున్నగు
మనోభావములను తెలియఁజేయునది. ఈ యవ్యయములకు
తటచుగ వాక్యములతో సంబంధము లేదు.

(ఎ) ఆశ్చర్యబోధకము : — ఆహా, ఔర, ఓహో.

ఆహాహా! ఇదెంత మనోహరము!

(బి) హర్ష బోధకము : — సెబాసుర ఓరి జయంత :

(సి) శోకబోధకము : — కటికి నేలఁ గండ్లు లొత్త నిద్ర పోయెను నయ్యో!; పొదలఁబుట్టలఁ బడియుండి పులుఁగు మెకము లఱవ మేల్కొను చుండిరె యక్కటకట!

(డి) తిరస్కారబోధకము : — ఛి; ఛీ.

(ఇ) సంబోధనద్యోతకములు : — ఓ, ఓయి, ఓరి, ఓసి, ఓసి కాల!, ఓ బాల!, ఓరి చిన్నకృష్ణ!, ఓసి ముద్దు బాల!, ఓరోరి ఇంకెందుఁబోవచ్చు; ఓసి పోవె.

(ఎఫ్) ప్రశ్నార్థకములు : — ఎట్టూ, ఎట్టెట్టూ, ఆ, ఏ. ఎట్టెట్టూ, వినమైతి మింక నొక మా శ్రేష్ఠాటుగాఁ జెప్పమా! క్రీడిసుఖయా! మంగళమే మనమాతులునకు.

(జి) సామ్యబోధకములు : — అట్లు, వలె, పోలె.

అట్లు : — మనజ భక్షణంబు చేసితిరేని బకునియట్లు చుతురు.

పోలెన్ : — చెలిపలుకులు తన కమృతములొలె హృదయ తాపము నడఁపన్.

బలెన్ : — తామరపాకు నీరుబలెఁ దల్లడ మందిరి వీరు లెల్లరు.

వలెన్ : — వానివలె.

ప్రశ్నార్థకములగు ఆ, ఏ మున్నగువానికిని, సామ్య బోధకములకును వాక్యవ్యయము గలదు.

అన్యములగు సవ్యయములకును అర్థాదులు ప్రయోగమున నెఱుఁగునది.

అచ్చ తెలుఁగు పదములలోఁగల్గి వర్ణముల మార్పులు

1. కొన్ని చోటుల గ కారమునకు బహుశముగ వ కార మగును. కాని పదము మొదట నున్న గ కారమునకును, సంయుక్తమైన గ కారమునకును, వ కారమురాదు.

ఉదా : — ప్రోగు — ప్రోవు; తోగ — తోవ; ఈగి — ఈవి; వేగురు — వేవురు; పగలు — పవలు; అగును — అవును.

బాగు మున్నగువాని గ కారమునకు వ కారమురాదు. బాగు, ఓగు.

2. అయి — అవులకు వరుసను ఏ — ఔ లువికల్పముగానగును. ఉదా : — అయిదు — విదు; అవుకు — ఔడు.

బయట — అనుదానిలో 'అయ' ఉన్నది. 'అయి' లేదు. అయినను 'ఏ' వచ్చి బైట అని యైనది. ఇట్టిదే పయట — పైట.

3. శబ్దముచివరనున్న 'ఇయ' కు ఎ కారము బహుశముగ వచ్చును. ఉదా : — కన్నియ — కన్నె; గడియ — గడె; కొంచెయము — కొంచెము; గొట్టియ — గొట్టె; ముత్తియము — ముత్తెము; విడియము — విడెము.

ముత్తయము మున్నగువాని యందలి 'ఇయ'లో నున్న ఇకారము లోపించుటయు గలదు. ముత్యము, విడ్యము.

4. అడఁగు మున్నగువానిలోని దకారమునకు ఇకారము విభాషనగు. అడఁగు — అణఁగు, వడఁకు — వణకు.

5. దిగు మున్నగువానిలోని దకారమునకు డకారము విభాషనగు. దిగు — డిగు, దొంగ — డొంగ, డెందము — డెందము.

6. కొన్ని దకారములకు జకారము వికల్పముగనగు. జూదము — జూజము, చాది — చాజి, జవాది — జవాజి.

7. కొన్ని తకారములకు దకారము వికల్పముగ వచ్చును. ఉతుకు — ఉదుకు, బ్రతుకు — బ్రదుకు.

కృదంతములు

దుజ్ —రు, వు —రు, ను —ములు క్రియావిభక్తులు. ఇవిగాక అర్థవిశేషములందు ధాతువులకుఁ జేరు ప్రత్యయములు కృత్తులు, కృత్తులంతమందు గలవి కృదంతములు.

ట — అను భావార్థక ప్రత్యయమును, అమి — అను వ్యతిరేకభావార్థక ప్రత్యయమును, ధాతుజవిశేషణములకు చేరు ప్రత్యయములును, క్షార్థకాదులకు చేరు ప్రత్యయములును ఎల్లధాతువులకును చేరును. అవిగాక గణిత కృత్ప్రత్యయము లిట చెప్పబడును, ఆ కృత్ప్రత్యయములు

భావార్థము, కర్తృర్థము, కర్మార్థము మున్నగు అర్థములగుననుచును.

అనుభాతువునకు 'క' రాగ 'అక' అని యగును. అక = అడ్డగించుట. ఆ 'క' వర్ణకము ధాత్వార్థమును చెప్పచున్నది. కావున అది భావార్థకము

మొలచుభాతువునకు 'క' ప్రత్యయము రాగా 'మొలక' అని యగును. మొలక = మొలచునది. కావున ఇచ్చట కవర్ణకము కర్తృర్థకము. — ఏలుభాతువునకు ఇక వర్ణకము వచ్చి 'ఏలిక' యని యగును. ఏలిక యనగా ఏలుటకు కర్తయని యర్థము. కావున ఆ 'ఇక' వర్ణకము కర్తృర్థకము.

కోరుభాతువునకు ఇక వర్ణకము వచ్చి కోరికయని యగును. కోరిక = కోరుట, కోరఁబడినది, కోరుట — అను సర్థమున ఇక వర్ణకము భావార్థకము. కోరఁబడినది — అనుసర్థమున కర్మార్థకము. ఇట్లు ప్రత్యయములకు వచ్చు అర్థవిశేషములు వ్యవహారమునుబట్టి గ్రహింపనగును.

1. అవర్ణకము గీటు మున్నగు వాని కగును.

గీటు — గీట, ఎంచు — ఎండ, కాయ — కాయ, తునియు — తునియ, పరియు — పరియ, పాయు — పాయ, పిడుచు — పిడుచ, మీటు — మీట, వ్రయు — వ్రయు,

2. అకవర్ణకము మాటు మొదలగు వానికగు. (అక ప్రత్యయాంతమునకు మువర్ణకము చేప్పవలెను.)

మాటు — మాటకము, అమ్మ — అమ్మకము.
అంపు — అంపకము, అద్దు — అద్దకము.
వండు — వంటకము. (డకారమునకు టకారము)

3. ఇక వర్ణకము అరయు మున్నగువానికగు.
అరయు — అరయిక, అలయు, అలయిక,
అడు — అడిక (నింద), ఓపు — పోపిక,
కూడు — కూడిక, కోరు — కోరిక,
పొందు — పొందిక. పోలు — పోలిక.
కను — కానిక (= కానుక) 'కా'కు దీర్ఘము.
'తూంగు'నకు 'తూను' — తూనిక.

4. ఇకి వర్ణకము కోరు మొదలగువానికగు.
కోరు — కోరికి, పూను — పూనికి
పోలు — పోలికి, మను — మనికి
విను — వినికి, చూచు — (చూడు) చూడికి.

5. ఇమి వర్ణకము కలుగు మొదలగువాని కగు.
అగుచో ధాతువు తుదివర్ణము తరుచుగ లోపించును.
కలుగు — కలిమి, ఓరుచు — ఓరిమి
కూరుచు — కూరిమి, నేరుచు — నేరిమి
వ్రేలుచు — వ్రేలిమి (హోమము),
బ్రదుకు — బ్రదిమి.
ఒడ్డు — ఒడ్డిమి (= పందెము) (వర్ణలోపము లేదు).

6. ఉవర్ణకము అంటుమున్నగువాని కగు.

అంటు — అంటు, ఒలుగు — ఒలుగు,

ఒప్పు — ఒప్పు, దంపు — దంపు.

7. కవర్ణకము అలుగు మొదలగువానికగు. అగుచో

తుదివర్ణము తఱచు లోపించును.

అలుగు — అలుక ఆగు — ఆక

కడగు — కడక కలగు — కలక

కాగు — కాక నలగు — నలక

నడచు — నడక మొలచు — మొలక

పోవు — పోక వంగు — వంక

మూగు — మూక వీగు — వీక

ఎలుగు — ఎలుక (బిందులోపము)

తునుగు — తునుక మునుగు — మునుక

కను — కానుక ('కా'కు దీర్ఘము)

నచ్చు — రాక ('వచ్చు'నకు 'రా'.)

కినియు — కినుక (ఉత్పము) మునియు — మునుక

8. కు వ వర్ణకము అడగు మున్నగువాని కగును.

అగుచో తుదివర్ణము లోపించును.

అడగు — అడకువ ఎలుగు — ఎలుకువ

కలగు — కలకువ నలగు — నలకువ

పెనగు — పెనకువ పొలయు — పొలకువ

మఱచు — మఱకువ మెలగు — మెలకువ

లోగు — లోకువ వేగు — వేకువ

9. గడవర్ణకము చేరు మొదలగు వానికగు.

చేరు — చేరుగడ తీటు — తీటుగడ
తేటు — తేటుగడ మను — మనుగడ
విడు — విడుగడ వీడు — వీడుగడ

10. టవర్ణకము ఆడు మొదలగువాని కగును.
అగుచో తుడివర్ణము లోపించును.

ఆడు — ఆట, ఊరు — ఊట, ఊరడు — ఊటట.
తేరు — తేట, త్రిమ్మరు — త్రిమ్మట, పండు — పంట.
పాడు — పాట, మండు — మంట, వండు — వంట.

ను ప్రయుక్తమయిన 'ఆడు' నకు 'ట' వర్ణకమువచ్చి
ప్రథమ మువర్ణకమును వచ్చును. పోరాడు — పోరాటము.

11. చేయు మున్నగువానికి ఖండ బిందువుతోగూడిన
తవర్ణకము (త) అగును. అగుచో తుడివర్ణము లోపించు.

చేయు — చేత అలయు — అలత
నేయు — నేత రోయు — రోత
లాయు — లాత (= గర్వము),

12. తవర్ణకము ఆవులించు లోనగువాని కగును.
అగుచో తుడివర్ణము లోపించును.

ఆవులించు — ఆవులింత, ఇగిలించు — ఇగిలింత
కొక్కరించు — కొక్కరింత, గిలిగించు — గిలిగింత

13. డువర్ణకము అమ్ము మున్నగువాని కగును.
అగుచో చకారమునకు, యకారమునకును పకారమగును.

అమ్మ — అమ్మడు, అల్లు — అల్లుడు
 ఎక్క — ఎక్కడు, క్రమ్మ — క్రమ్మడు
 త్రొక్క — త్రొక్కడు, త్రోచు — త్రోపుడు
 దొచు — దొపుడు, దాచు — దాపుడు
 దిగు — దిగుడు, దోచు — దోపుడు
 పెంచు — పెపుడు, ప్రాచు — ప్రాపుడు
 మాయు — మాపుడు, రాచు — రాపుడు

14. న వర్ణకము అప్పాదుల కగును. ఇవి అంగలా
 దులలోనివి.

అప్ప — అప్పన గట్ట — గట్టన
 గడ — గడన దట్ట — దట్టన
 దీవ — దీవన మన్న — మన్నన
 వీచునకు నవర్ణకమువచ్చి — వీవన — యని యగును.

15. ప వర్ణకము తిరియుమున్నగువాని కగును.
 అగుచో తుదివర్ణము లోపించును. ప్రథమ మువర్ణకము
 వచ్చును.

తిరియు — తిరిపము, పొలయు — పొలపము
 మురియు — మురిపము, వలియు — వలిపము
 కలియు — కలపము — (ఇకారమునకు అకారము).

16. ఘ వర్ణకము మాయ మున్నగువాని కగును.
 అగుచో తుది వర్ణము లోపించును.

మాయు — మాపు మేయు — మేపు.

ఏచు — ఏపు (బాధించు),

ఏచు — ఏపు (విజృంభించు)

కను — కానుపు (కాకు దీర్ఘము)

కాచు — కాపు చూచు — చూపు

తలచు — తలపు త్రేచు — త్రేపు

త్రోచు — త్రోపు పెనుచు — పెనుపు

పొలుచు — పొలుపు ప్రోచు — ప్రోపు

మెచ్చు — మెప్ప మోచు — మోపు

వలచు — వలపు వాచు — వాపు

17. బడివర్ణకము ఏలు మున్నగువానికగు.

ఏలు — ఏలుబడి కట్టు — కట్టుబడి

కొను — కొనుబడి గిట్టు — గిట్టుబడి

తీటు — తీటుబడి పెట్టు — పెట్టుబడి

పోవు — పోబడి వచ్చు — వచ్చుబడి

మొక్కు — మొక్కుబడి సాగు — సాగుబడి

18. వలి వర్ణకము కాచు — వీచులకగును. అగుచో
చువర్ణము లోపించును. కావలి, వీవలి.

19. వ్రవర్ణకము మను మొదలగువాని కగు.

మను — మనువు, కాచు — కాపు

కొలుచు — కొలువు, చచ్చు — చాపు

తడయు — తడవు, నిలుచు — నిలుపు

పూచు — పూవు, పుచ్చు — పువ్వు

20. ఈ క్రింది కృదంతరూపముల నరయనది.

వడి వర కము : — కొలువడి, గెలువడి, నడవడి
(వ్యతిరేకమున) లేవడి.

వివర్ణ కము : — తనియు — తనివి, తెలియు — తెలివి.

అవువర్ణ కము : — తగు — తగవు, నగు — నగవు.

ఇవర్ణ కము : — చేయు — చేయి, వ్రాయు — వ్రాయి.

కలివర్ణ కము : — కను — కనుకలి, విను — వినుకలి.

పురవర్ణ కము : — కాంచు — కాపురము.

దాంచు — దాపురము (to hide)

దాయు — దాపురము (to approach)

తద్ధితాంతములు

‘డుముపులు’ మున్నగు నామ విభక్తులు గాక అర్థ విశేషములందు నామములకు వచ్చు ప్రత్యయములు తద్ధిత ప్రత్యయములు. అవి అంతమందు గలవి తద్ధితాంతములు. ఆ యర్థ విశేషము లేవన : —

1. భావార్థము : — భావమనఁగా వస్తువు యొక్క ధర్మము.

2. స్వార్థము : — కబ్బమున కున్న యర్థము.

3. మతుబర్థము : — కలవాడు (లేక) కలది అను నర్థము.

4. పరిమాణార్థము : — తూకము, కొలత, లోతు మున్నగు అర్థములు.

భావార్థమున

1. తన వర్ణకము అన్ని శబ్దములకు భావార్థమున వచ్చును.
రాముని తనము, నీత తనము, మనుమనితనము,
పెద్దతనము, నల్లదనము.
2. టికవర్ణకము 'చిన్న' మున్నగువానికగు.
చిన్నటికము, కన్నెటికము, చుట్టటికము, పేదటికము
3. ఇమి వర్ణకము పేరు మొదలగువానికగు.
పేరు — పేరిమి, కడు — కడిమి (అధిక్యము)
ముచ్చు — ముచ్చిమి (దొంగతనము) చెలి — చెలిమి
వాడి — వాడిమి, వేడి — వేడిమి, పోడి — పోడిమి
4. నవర్ణకము గుణవాచక విశేషణములగు నల్లములకగు.
నల్ల — నల్లన, తెల్ల — తెల్లన, చప్ప — చప్పన
పుల్ల — పుల్లన, ఎఱ్ఱ — ఎఱ్ఱన, చక్క — చక్కన
అల్ల — అల్లన, ఓయ్య — ఓయ్యన (= తిన్నన)
5. ఇక వర్ణకము అగ్రలామల కగు.
అగ్రలము — అగ్రలిక, ఒమ్ము — ఒమ్మికి (= స్థూలము)
6. కారవర్ణకము చెలినయముల కగును.
చెలికారము; నయగారము (= మెత్తదనము)
కొన్ని భావార్థక తద్ధితాంతముల పట్టిక : —
మగడు — మగటిమి; తెల్ల — తెలుపు; ఒజ్జ —
ఒజ్జనము; కోమలి — కోమలికము (= చక్కదనము)
కోడలు — కోడటికము, కోడంటికము, కోడంట్రము,

కోటరము.

స్వార్థమున

1. ఇకవర్ణకము అరమరాదులకు స్వార్థమునందగును.
అరమర — అరమరిక; (= భేదము), గండి — గండిక
ఆము — ఆమిక (మదము), పొత్తి — పొత్తిక
నడవడి — నడవడిక; మెలి — మెలిక.
2. ఉకవర్ణకము చిఱుతాదులకు స్వార్థముననగును.
చిఱుత — చిఱుతుక; నాతి — నాతుక (= స్త్రీ)
నెలఁత — నెలఁతుక; మెలఁత — మెలఁతుక
పొలఁతి — పొలఁతుక; వెలఁది — వెలఁదుక
నిప్పు — నిప్పుక; ఎమ్మ — ఎమ్మక (= ఎముక).
3. ఇడివర్ణకము స్వార్థమున
తెలివి — వినికి — లేమి — రాపు ల కగును.
తెలివిడి, వినికిడి, లేమిడి, రాపిడి.
4. ఇదవర్ణకము ఒప్ప-తప్ప-పెల్లులకు స్వార్థమందగును.
ఒప్పిదము; తప్పిదము; పెల్లిదము.
5. కారవర్ణకము నుడి — కొలఁతలకు స్వార్థమందగును.
నుడి కారము; కొలగారము.
6. ఈవర్ణకము కొన్నిటికి స్వార్థమునందగు.
కల్లరి — కల్లరీడు; మొక్కలి — మొక్కలీడు
(= శూరుడు)

మ తు బి ర్థ ము న

1. కావర్ణకము అట మొదలగువానికి పురుషుని దేలుపు నపుడు మతుబర్థమునందగు, క త్తియవర్ణకము స్త్రీబోధక మయి వచ్చును.

అటకాఁడు (పుం)	అటక త్తియ (స్త్రీ)
చెలిమికాఁడు (పుం)	చెలిమిక త్తియ (స్త్రీ)
చొరవకాఁడు (పుం)	చొరవక త్తియ (స్త్రీ)
సాగసుకాఁడు (పుం)	సాగసుక త్తియ (స్త్రీ)
అందగాఁడు (పుం)	అందగ త్తియ (స్త్రీ)

కొన్నిచోట్ల కా — క త్తియల క కారమునకు గ కా రము వచ్చినది.

2. ఈ వర్ణకము అటమటాదులకు పురుషుని దేలుపు నపుడు మతుబర్థమునందగు.

అటమటము — అటమటీఁడు (= మోసగాఁడు)

కమ్మతము — కమ్మతీఁడు

బాసము — బాసనీఁడు (= వంటవాఁడు)

మన్నము — మన్నీఁడు (రాజు)

3. అరివర్ణకము జాలాదులకు మతుబర్థమందగు.

జాలము = జాలరి; చదువు — చదువరి

జూదము — జూదరి; కల్ల — కల్లరి

టక్కు — టక్కురి; తీర్పు — తీర్పరి; సిగ్గు — సిగ్గరి

తగవు — తగవరి; నేర్పు — నేర్పరి; వెరవు — వెరవరి

సుంక శబ్దమునకు మతుబర్థమున ఈ క్రింది రూపము లగును.

సుంకరి, సుంకీడు, సుంకరీడు (పన్ను వసూలుచేయు వాడు)

4. ఇవర్ణకము ఓయారాదులకు మతుబర్థమునందగు.
 ఓయారము — ఓయారి, బేహారము — బేహారి
 మచ్చరము — మచ్చరి, మిటారము — మిటారి
 విన్నాణము — విన్నాణి, తుటారము — తుటారి
 (= దిట్ట)

5. ఆ వర్ణకము బహువచనాంతములగు వగాదులకు మతుబర్థముం దగును. అగుచో పురుషుని బోధించును.

(వగలు + ఆడు =) వగలాడు.

చిన్నెలాడు (= విలాసపంతుడు)

6. అఁడి వర్ణకము బహువచనాంతములగు వగాదులకు మతుబర్థముం దగును. అగుచో అది స్త్రీని బోధించును.

వగలాఁడి; చిన్నెలాఁడి; కులుకులాఁడి; వన్నెలాఁడి.

7. తవర్ణకము కులవాచకమునకు మతుబర్థముందగును. అగుచో స్త్రీని బోధించును.

సాలె — సాలెత; చాకి — చాకిత; బోయ — బోయత

వ్రే — వ్రేత; మాల — మాలెత; చెంచు — చెంచెత

(ఎత్వము)

8. ఇఁడి వర్ణకము లేని వాడు (లేక) లేనిది అను నర్థమున ముక్కులోనగు వాని కగును.

ముక్కిడి (= ముక్కు లేనివాడు) సిగ్గిడి (సిగ్గు = లేనివాడు) వాలిడి (= లోక లేనిది) మెవిడి (ఉపాయ హీనుడు)

9. సొన్నము, పూజ — ఇవి మతుబర్థమం దిట్లుండును.
సొన్నము — సొన్నరి, సొన్నారి: పూజ — పూజరి,
పూజారి.

పరిమాణార్థమున

1. మానార్థమునకు ఏకవచనమునందు ఎడు వర్ణక మగును.

(వీసె + ఎడు) (అపదాది సంధి) వీసెడు; జేసెడు; తూమెడు.

ఎడు వర్ణకము పరంబగునపుడు వివర్ణములోపించును.

పిడికిలి + ఎడు = పిడికెడు. ఇట్టివి — కమికెడు, సందెడు, దోసెడు, పుడిసెడు.

2. దఘ్నార్థమున (లోతును తెలియజేయునపుడు) బంటి — కొలెడులగును.

మోకాలిబంటి, మోకాలి కొలెడి; కటిబంటి, కటికొలెడి.

3. ఈ క్రింది తదితముల యర్థమును గమనించునది :-

మంట మారి = మండు స్వభావము గలవాడు.

తిండి పోతు = తిను స్వభావము గలవాడు.

అడపము + అ = అడప (వక్క-లాకులపెట్టెను పట్టు
కొనునది) పెండ్లి + అము (మతుబర్థకము) = పెండ్లము.

3. వాక్య ప్రకరణము

వాక్యము — ఏదేని ఒక యభిప్రాయమును పూర్ణముగ తెలుపు పదసముదాయము వాక్యము. వాక్యమునకు ముఖ్యములగు పదములు క్రియ, కర్త. వీనిలో ఏయొకటి లోపించినను అది అధ్యాహార్యమగును. పోమ్ము అను నొక పదముతోనే సంపూర్ణమగు అర్థము వచ్చినను నీవు — అనెడి కర్త అధ్యాహార్యమగును. నీవు బాలుఁడవు — ఇట క్రియ లేకున్నను సంపూర్ణమయిన అర్థము వచ్చుచున్నది. కాని (ఏ) ఉన్నావు అను క్రియ అధ్యాహార్యమగును. వాక్యములు పెక్కువిధములు — కర్తార్థకవాక్యము, కర్మార్థకవాక్యము, ప్రేరణార్థకవాక్యము మొదలగునవి.

కర్తార్థకవాక్యము, (కర్తప్రయోగము) బాలుఁడు వచ్చెను. 'వచ్చెను' క్రియ. అది కర్తార్థకము, అకర్మకము, కావున ఆవాక్యము అకర్మక కర్తార్థక వాక్యము.

బాలుఁడు పాఠమును చదివెను. ఇందు పాఠమును — అనునది కర్మ. 'చదివెను' క్రియ. అది కర్తార్థకము, సకర్మకము. కావున ఆ వాక్యము సకర్మక కర్తార్థకము, దానినిబట్టి కర్తార్థకవాక్యములు రెండువిధములని తెలిసినది.

(ఎ) క్రియచే కర్త చెప్పబడనేని ఆవాక్యము కర్తృక వాక్యము. కర్తృక వాక్యమున కర్త ప్రథమా విభక్తిలోను, కర్మ ఉన్నచో అది ద్వితీయావిభక్తిలోను ఉండును. క్రియ స్వార్థక క్రియగను, ప్రేరణార్థక క్రియగను, ఆత్మనే పదార్థక క్రియగను ఉండును.

(బి) కర్తృక వాక్యమునందు కర్త ననుసరించి క్రియకు వచన — వాచక — పురుషము లుండును.

వాడు చదువుచున్నాడు. ఆమె వినుచున్నది.
మేము చూచుచున్నాము.

(సి) కర్తలు పెక్కులున్నను 'తాను' అను పదమున్నచో ఆ పదము ననుసరించి క్రియ యుండును.

యుధిష్ఠిరుడు తమ్ములును తానును పాదచారియై నడచెను. (క్రియ ఏకవచనమున నున్నది.)

(డి) అనేక కర్తలున్నప్పుడు ప్రథమ — మధ్యమ — ఉత్తమ పురుషములలో ఉత్తరోత్తరము బలము కలవగును. ఉదా: — వాడును నీవును వెళ్ళితిరి (మధ్యమ పు.)
నీవును నేనును వెళ్ళితిమి (ఉత్తమ పు.)

కర్మార్థక వాక్యము

బాలునిచే పాఠము చదువబడెను — ఇందు చదివిన వాడు బాలుడు కనుక బాలుడు కర్త. పాఠము కర్మ. చదువబడెను క్రియ. ఇట క్రియచే కర్మ చెప్పబడుచున్నది. కావున ఇది కర్మార్థక వాక్యము. ఈ వాక్య

మున కర్త తృతీయా విభక్తిలోను కర్మ ప్రథమా విభక్తిలోను ఉండును. క్రియ సకర్మక స్వార్థక క్రియగను, ప్రేరణార్థక క్రియగను, ఆత్మనే పదార్థక క్రియగను ఉండును. క్రియయందు 'అబడు' అనునది ఉండును. (చదువబడు.) — కర్మార్థక వాక్యమున కర్మననుసరించి క్రియకు వచన — వాచక — పురుషములుండును. బాలునిచే పాఠము చదువబడుచున్నది. బాలునిచే వాడు చూడబడుచున్నాడు.

కర్తృక వాక్యమును కర్మార్థక వాక్యముగ మార్చుట — సకర్మక కర్తృక వాక్యమున కర్మార్థక వాక్యముగ మార్చునగును. అట్టియెడ కర్తృక వాక్యములోని కర్తకు తృతీయా విభక్తియు, కర్మని ప్రథమా విభక్తియు ధాతువునకు 'అబడు' అనునదియు చేర్పవలయును. ఆ క్రియను కర్మ ననుసరించి మార్చవలయును. అట్టిచో అది కర్మార్థక వాక్యమగును.

ఉదా : — వాడు పాఠమును చదువుచున్నాడు.
(కర్తృకము) వానిచే పాఠము చదువబడు చున్నది.
(కర్మార్థకము).

ప్రేరణార్థక వాక్యము

ప్రేరణార్థకక్రియగల వాక్యము ప్రేరణార్థకవాక్యము. బాలుడు వచ్చెను — ఇది అప్రేరణార్థకవాక్యము, బాలుని రప్పించెను — ఇది ప్రేరణార్థకవాక్యము. అప్రేరణార్థక వాక్యమున కర్తయగు పదము ప్రేరణార్థకవాక్యమున కర్మ

యగును. కావుననే బాలుడను పదమునకు ద్వితీయా విభక్తి వచ్చినది. అకర్మక క్రియలు ప్రేరణార్థమున సకర్మ కము లగును. వచ్చు అకర్మక స్వార్థక క్రియ. రప్పించు — ప్రేరణార్థక క్రియ. ఇది ఏకకర్మకము. సకర్మక స్వార్థక క్రియ ప్రేరణార్థమున ద్వితీయక మగును. బాలుడు పాఠము చదివెను — ఇది అప్రేరణార్థక వాక్యము. బాలుని పాఠము చదివించెను — ఇది ప్రేరణార్థక వాక్యము. ఇందు బాలుని — పాఠము అను రెండుకర్మలుగలవు. అప్రేరణార్థక వాక్యమున కర్తగనూడి ప్రేరణార్థక వాక్యమున కర్మగనైనది అప్రధానకర్మ, రెండవ కర్మ ప్రధానకర్మ. అప్రధాన కర్మకు ద్వితీయ, తృతీయ మున్నగు విభక్తులగును. ఈ విభక్తులు ప్రయోగాను సారముగ చూచుకొనునది. నేను వానిని పాఠము చదివించితిని. నేను వానిచే పాఠము చదివించితిని. ప్రేరణార్థక వాక్యమందలి కర్తను ప్రేరణ కర్త యందురు. ఈ ప్రేరణకర్త ననుసరించి క్రియయుండును.

అన్వయ లక్షణము

వాక్యములోని పదములకగల పరస్పరసంబంధమును అన్వయ మందురు. ఎవడు, ఏది, చేనిని, చేనిచే చేని యొక్క, ఎట్టి, ఎట్లు మున్నగునవి ఏపదముతో కలిపి ప్రశ్నించెదమో ఆ పదముతో, ప్రశ్నకవచ్చు సమాధాన మన్వయించును. పదము (లేక) పదసముదాయము మఱొక పదముతో ఎట్టిసంబంధమున అన్వయించునో తెలుపుటను అన్వయలక్షణ మందురు.

(1) ఉదా : — బాలుడు పుస్తకములను చదివెను —
ఇందు చదివెను అనునది క్రియ. ఎవడు చదివెను-అనుప్రశ్నకు
సమాధానముగ 'బాలుడు' అని వచ్చుచున్నది, ఆ పదము
'చదివెను' అను క్రియతో కర్తగ నన్వయించుచున్నది.

వేనిని చదివెను — అను ప్రశ్నకు 'పుస్తకములను'
అనునది సమాధానము. అది కర్మ. కావున 'పుస్తకములను'
అను పదము కర్మగా క్రియతో నన్వయించును.

(2) మాబాలుడు నాలుగు పుస్తకములను చదివి
అచ్చట నుంచెను.

ఇందు 'ఉంచెను' అనునది క్రియ. బాలుడు అను
పదము. ఉంచె నను క్రియతో కర్తగ నన్వయించుచున్నది.

ఎవరి బాలుడు — అను ప్రశ్నకు 'మా (బాలుడు)'
అనునది సమాధానము. 'మా' అనునది బాలునితో నన్వ
యించుచున్నది. మాబాలుడన — మాకు సంబంధించిన
బాలుడని యర్థము,

పుస్తకములను — అను పదము క్రియతో కర్మగ
నన్వయించుచున్నది.

ఎన్ని పుస్తకములను' అను ప్రశ్నకు 'నాలుగు' అను
నది సమాధానము. 'నాలుగు' అను పదము 'పుస్తకము
లను' అను పదముతో వికేషణముగ నన్వయించును.

ఎట్లు ఉంచెను — అను ప్రశ్నకు 'చదివి ఉంచెను'
అని సమాధానము వచ్చుచున్నది. 'చదివి' అను అసమా
పక క్రియ క్రియావికేషణముగ క్రియతో సంబంధించుచున్నది.

‘ఏచ్చట నుంచెను’ అను ప్రశ్నకు ‘అచ్చట’ అను నది సమాధానము. కావున ‘అచ్చట’ అను సప్తమ్యంత పదము క్రియతో అధికరణార్థమున నన్వయించుచున్నది.

ఈ యుదాహరణమున ‘మా’ అనునది కర్తతోను, ‘నాలుగు’ — అనునది కర్మతోను అన్వయించుచున్నవి. ఈ కర్తయును, ఈ కర్మయును తక్కిన పదములును క్రియతో నన్వయించుచున్నవి.

పదములె కాక వాక్యములును, వాక్యాంశములును కర్తతోను కర్మతోను అన్వయించును.

(3) నీకడకు వచ్చుచున్న నేను చూచితిని.

ఇందు ‘చూచితిని’ అనునది క్రియ. నేను అనునది కర్త. ‘నీకడకు వచ్చుచున్న’ అను వాక్యాంశము ‘నేను’ అనుకర్తతో అన్వయించును. ‘నీ’ అనునది ‘కడకు’ అను దానితోను, ‘కడకు’ అనునది ‘వచ్చుచున్న’ అనుదానితోను ‘వచ్చుచున్న’ అనునది నేను అనుకర్తతోను అన్వయించును. ఇందలి అన్వయక్రమము గుర్తింపనగును.

(4) నీకడకు వచ్చుచున్న బాలుని చూచితిని.

‘నీకడకు వచ్చుచున్న’ అను వాక్యాంశము కర్మయగు బాలునితో నన్వయించుచున్నది.

(5) ఆకాశము మేన నెక్కిను చెమటబొట్టునాఁ జొక్కలమరె.

చుక్కలు కర్త, అమరె క్రియ. మిగిలిన వాక్యాంశము క్రియతో క్రియా విశేషణముగ అన్వయించుచున్నది.

ఆ వాక్యాంశములోని పదములకును అన్వయక్రమము పెను కటివలెనే గ్రహింపఁ దగును.

(6) ఏదిలేవో దానిని వాడు అడిగెను.

అడిగెను క్రియ, వాడు కర్త, దానిని కర్మ. ఏదిలేవో అను వాక్యము 'దానిని' అను కర్మతో నన్వయించుచున్నది.

శ బ్ద ల క్ష ణ ము (Parsing)

వాక్యమందలి శబ్దములలో ఏ శబ్దము ఏ భాషాభాగమునకు చెందినదో, అది యెట్టిదో, దానికి ఇతర శబ్దములతోడి సంబంధము ఎట్టిదో తెలుపుటయే శబ్ద లక్షణము.

1. జలజము ఆమె ముఖముతో సామ్యము నొందుటకై యగాధకాసారజలమున నిలిచి తప మాచరించుచున్నది.

జలజము — జాతిగామవాచకము, అమహద్వాచకము, ప్రథమా విభక్తి, ఏకవచనము, 'ఆచరించుచున్నది' అను క్రియకు కర్త. కావున ఈపదము 'ఆచరించుచున్నది' అను క్రియతో నన్వయించుచున్నది.

ఆమె — ప్రథమపురుష సర్వనామము, నిర్దిష్టవాచకము, మహాలీవాచకము, ఏకవచనము, షష్ఠీవిభక్తి లోపించి ముఖము అను పదముతో సమసించి దానితో నన్వయించుచున్నది.

ముఖముతోన్ — జాతినామవాచకము, అమహద్వాచకము, ఏకవచనము (తుల్యార్థమున) తృతీయా విభక్తి, ద్రుత ప్రకృతికము, సామ్యము — అను పదముతో నన్వయించుచున్నది.

సామ్యమున్ — ('సమము' అను విశేషణమునకు తద్గతాంత రూపము.) తద్గతాంతము, నామవాచకము, అమహద్వాచకము, ద్వితీయా విభక్తి, ఏకవచనము, అందుట అనుదానితో కర్మగ అన్వయించుచున్నది

అందుట్టకై — 'అందు' అను ధాతువునకు ట వర్ణకము చేర్చుగా నేర్పడిన భావార్థక క్రియా నామవాచకము, అమహద్వాచకము, ఏకవచనము, చతుర్థీవిభక్తి, (ఉద్దేశ్య మాత్రమున వచ్చిన సంప్రదానము) కళ, ఆచరించుచున్నది — అను క్రియతో నన్వయించుచున్నది.

అగాధ కాసార జలమునన్ — (అగాధమగు కాసారము — విశేషణ పూర్వపదకర్మధారయము. అగాధకాసారము యొక్క జలము — షష్ఠీ తత్పురుష సమాసము.) జాతివాచకము, అమహద్వాచకము, ఏకవచనము, అధిక రణార్థక సప్తమి, ద్రుతప్రకృతికము, 'నిలిచి' అను దానితో నన్వయించును.

నిలిచి — అసమాపక క్రియ, క్షార్థకము, ఆకర్మకము. దీని కర్త జలజము. ఆచరించుచున్నది — అనుక్రియతో క్రియావిశేషణముగ నన్వయించుచున్నది.

తపము — జాతివాచకము. అమహద్వాచకము, ప్రథమావిధక్రి, ఏకవచనము, ఆచరించుచున్నది — అను క్రియకు కర్మ. అమహద్వాచకము గనుక న ద్వితీయకు ప్రథమ.

ఆచరించుచున్నది — సమాపకక్రియ, సకర్మకము, కర్తృకము, స్వార్థకము. తత్సముక్రియ, వర్తమానార్థకము, ప్రథమ పురుషము, ఏకవచనము, జలజము అను కర్తృను గూర్చి చెప్పుచున్నది.

సమాసములు

విభక్త్యంతములయిన శబ్దములు పదములు. అట్టి పదములు ఏకపద మగుట సమాసము. ఏకపదమగుట యనఁగా మొదటిపదము చివరనున్న విభక్తి ప్రత్యయము లోపించుట.

ఉదా : — నాయొక్క పుస్తకము. ఇవి వ్యస్త పదములు. నా పుస్తకము — రెండు పదములు కలసి ఏకపద మయినవి. కనుక నిది సమాసము. సమాసమున అన్ని విభక్తులు లోపించును. కాని మువర్ణకము లోపింపదు. దానికి పుంపులు వచ్చును. సరసపువచనము. సిద్ధ సంస్కృత సమాసమగు ద్వంద్వమున తప్ప తక్కిన సమాసములందు రెండే పదము లుండును. సమాసమందలి మొదటి పదమును పూర్వపదమనియు, రెండవ పదమును ఉత్తరపదమనియు అందురు.

సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్ర సమాసములు

సమసించిన శబ్దములనుబట్టి సమాసములు మూడు విధములు (1) సాంస్కృతికము. (2) ఆచ్చికము (3) మిశ్రము.

సాంస్కృతిక సమాసము : — ఇది సిద్ధము సాధ్యమని రెండు విధములు. కేవల సంస్కృత శబ్దముల సమాసము సిద్ధము. సంస్కృత వ్యాకరణముచే సిద్ధించిన యీ సమాసము తత్సమమయి తెలుగున వ్యవహరింపబడును. కావుననే పూర్వపదము కేవల సంస్కృతపదమును ఉత్తర పదము సంస్కృతసమమునగును. రాజాజ్ఞ, తటాకోదకము, లక్ష్మీపతి. ఇందు పూర్వపదములగు రాజ — తటాక — లక్ష్మీ అనునవి కేవల సంస్కృతశబ్దములు. వీనిని అట్ల తెలుగున వాడరాదు. సంస్కృతసమములుచేసి వాడవచ్చును. వానికి తత్సమరూపము లిట్లుండును — రాజు, తటాకము, లక్ష్మి. ఈ తత్సమపదములను ఉత్తరపదములగు ఆతత్సమ పదము లతో కలపి సమాసములను సాధింపవచ్చును. అట్లు సాధించిన సంస్కృతసమముల సమాసము సాధ్యము. రాజనాజ్ఞ, తటాకమునుదకము, లక్ష్మీపతి.

2. ఆచ్చికము : — అచ్చ తెలుగుపదముల సమాసము ఆచ్చికము. తేనియాన, చెఱువునీరు, లచ్చిమగఁడు.

3. మిశ్రము : — సంస్కృత సమములకును అచ్చ తెలుగునకును అగు సమాసము మిశ్రము.

ఉదా :— రాజనాన, తేనియాజ్ఞ ; తటాకంబునీరు,
చెఱువునుదకము; లక్ష్మీకాగఁడు, లచ్చివల్లభుఁడు.

మిత్రసమాసమున కేవల సంస్కృతశబ్దము తెలుఁగు
శబ్దముతో సమసింపరాదు, కనుక నే అనేకమాటలు,
అల్పదండి, ప్రతివాఁడు ఇత్యాదులు అసాధువులు.

సమాసములు ఆఱు విధములు : పూర్వపదార్థము
ప్రధానము అవ్యయీభావము. ఉత్తర పదార్థ ప్రధానములు
తత్పురుషమును, కర్మధారయమును, ద్విగువును. ఉభయ
పదార్థ ప్రధానము ద్వంద్వము.

అన్యపదార్థప్రధానము బహువ్రీహి.

1. అవ్యయీభావము :—పూర్వపదము అవ్యయమైనచో
అవ్యయీభావము.

యథావిధి (= విధి సతిక్రమింపకుండునట్లు). అను
దినము (= దినము ననుగడించి) యథావిధిగా పూజించెను.
ఇందు 'పూజించెను' అను క్రియతో యథా అను అవ్యయీ
ర్థము అన్వయించుచున్నది. కావున ఇందు పూర్వపదా
ర్థము ముఖ్యము. అవ్యయీభావములు సిద్ధసాంస్కృతిక
సమాసములె గాని అన్యములు లేవు.

2. తత్పురుషము :— పూర్వపదము ద్వితీయాదివిధక్తు
లలో నున్నచో అది తత్పురుషము. పూర్వపదము ఏ విభక్తి
లోనున్నది తత్పురుషసమాసము.

(ఎ) నెల 'ను' తాల్పు = నెలతాల్పు

(ద్వితీయాతత్పురుష)

(బి) బుద్ధి 'చేత' హీనుడు = బుద్ధిహీనుడు (తృ. త.)

(సి) దేవర 'ఱొటకు' మేలు = దేవరమేలు (చ. త.)

(డి) దొంగ 'వలన' భయము = దొంగభయము
(పం. త.)

(ఇ) నా 'యొక్క' మాట = నామాట (ష. త.)

(ఎఫ్) మాట 'యందు' నేర్పు = మాటనేర్పు (స. త.)

(జి) పూర్వపదము ప్రథమావిభక్తిలోను ఉత్తర
పదము షష్ఠీవిభక్తిలోను ఉన్నచో అది ప్రథమా-
తత్పురుషము. లేక ఏక దేశసమాసము. ఉదా:-
మధ్యము + అహముయొక్క = మధ్యాహ్నము;
పెడతల = తలయొక్క పెడభాగము; మీఁగాలు
= (మీఁదు + కాలు) కాలియొక్క మీఁది
భాగము.

(హెచ్) సభ్య తత్పురుషము — అనగా సభ్య పూర్వ
మందుగల తత్పురుషము. సభ్య = స. దీనికి
హల్లు పరమైనపుడు ఇది 'అ' గ మాటును;
అచ్చు పరమైనపుడు 'అన్' గ మాటును. ఉదా:-
స + ధర్మము = అధర్మము (= ధర్మముకానిది)
స + ఇష్టము = అనిష్టము (ఇష్టముకానిది).

3. కర్మధారయము :— విశేషణ విశేష్యముల సమా-
సము కర్మధారయము. ఇది సామాన్యనిర్వచనము, కర్మ
ధారయమున ఏడుభేదములు గలవు.

- (i) విశేషణము పూర్వపదమును, విశేష్యము ఉత్తర పదము నగుచో విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము. సుందరవదనము; సరసపువచనము; తెల్లగుఱ్ఱము.
- (ii) విశేషణము ఉత్తరపదమయినచో విశేషణోత్తర పద కర్మధారయము. ఉదా.- గ్రాహంతరము (= అన్య మగు గ్రామము). అంతరమనునది విశేషణము. అది ఉత్తరపదముగా నున్నది. తమ్ముఁగుఱ్ఱలు (= చిన్నవారగు తమ్ములు.) చిలుక మొకరి (= మాటలాడు చిలుక)
- (iii) పూర్వోత్తరపదములు విశేషణములైనచో విశేషణో భయపదకర్మధారయము. శీతము — ఉష్ణము = శీతోష్ణము.
- (iv) ఉపమానము పూర్వపదమైనచో ఉపమాన పూర్వ పదకర్మధారయము. చిగురుఁగేలు (= చిగురువంటి చేయి.) జంటిమోవి (= తేనెతుట్టెవంటి పెదవి.) తేనెమాట (= తేనెవంటిమాట.) ఇట్టివి సిద్ధములు లేవు.
- (v) ఉపమానము ఉత్తరపదమైనచో ఉపమానోత్తరపద కర్మధారయము. ఉదా:- కేలుఁదమ్మి (= తమ్మి వంటి కేలు) పాదపద్మములు (= పద్మములవంటి పాదములు.)

(vi) ఒకదానియందు మఱొకదాని ధర్మము నాలోపించి నచో అవధారణ పూర్వపదకర్మధారయము. దీనిని రూపక సమాసమందురు.

తరంగ హస్తములు (= తరంగములు అను హస్తములు)

సంతోష సముద్రము (= సంతోషమను సముద్రము)

దుఃఖాంధకారము (= దుఃఖమను అంధకారము)

పాదపద్మములు (= పాదములు అను పద్మములు) ,

సందర్భమును బట్టి రూపక సమాసమో ఉపమానో త్తర పద కర్మధారయమో తెలిసికొనవలయును.

(vii) సంభావన = సంజ్ఞ (Proper Noun)

పూర్వపదము సంజ్ఞావాచకము ఉత్తరపదము జాతివాచకము అయినచో సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయము. కైలాస నగము, కృష్ణానది (కృష్ణయను నది).

4. ద్విగువు :—

సంఖ్యావాచక విశేషణము పూర్వపదముగానున్న కర్మధారయమును ద్విగువందురు.

ముజ్జగములు, నలుగడలు (నాలుగు గడలు).

అచ్చిక ద్విగువున కేవలచనము లేదుచుగనగు. ముచ్చిచ్చు, ముప్పాతిక, ముక్కారు. మిత్రద్విగువు ఒక్కచో ఏకవచనాంతంబు నగును. నల్లిక్కులు, నల్లిక్కు; ముల్లోకములు, ముల్లోకము.

తత్పురుష - కర్మధారయ - ద్విగువులకు గల

సామ్య భేదములు

తత్పురుష కర్మధారయ ద్విగు సమాసములు
మూడును ఉత్తర పదార్థ ప్రధానములు.

(1) వాని పుస్తకము (పోయినది) వస్త్రీ. త.

(2) తెల్ల గుట్టము (పరుగెత్తుచున్నది) కర్మధారయము.

(3) ముల్లోకములను (చూచితిని) ద్విగువు.

మొదటి వాక్యమున క్రియతో నన్వయించునది
పుస్తకము. పోయినది పుస్తకము. కాని వాడు కాదు. —
రెండవ వాక్యమున పరుగెత్తుచున్నది గుట్టము. ఇట చెప్పఁ
దలచుకొన్నది గుట్టపు పరుగు కాని తెల్లదనము కాదు.
— మూడవ వాక్యమున చూచు క్రియతో నన్వయించునది
లోకములు.

ఇట్లు ఈ మూడు సమాసములందును ఉత్తరపద
ములు తిన్నగ క్రియతో నన్వయించుచున్నవి. కావున
మూటను ఉత్తరపదార్థము ప్రధానము. ఇదే వీనికిగల
సామ్యము.

ఈ మూటికి గల భేదమేమన :—

కర్మధారయమందలి పూర్వోత్తర పదములు విశే
షణ విశేష్యము లగుటచే సమాస విభక్తికములు. కావున
కర్మధారయము సమానాధికరణము.

తత్పురుషమందలి పూర్వోత్తర పదములు భిన్న విభక్తికములు. కావున తత్పురుషము వ్యధికరణము.

కర్మధారయమునందున్నట్లుద్విగువునను పూర్వోత్తర పదములు విశేషణ విశేష్యములు. అయ్యును సంఖ్యా విశేషణముగలది ద్విగువు. అన్యవిశేషణముగలది కర్మధారయము.

6. ద్వంద్వము:— రెండు నామవాచకముల యర్థము ప్రధానమైనది ద్వంద్వము.

ద్వంద్వమున మొదటి పదముమీడి పరుషములకు గ స డ ద వ లగును.

కూర + కాయ = కూరగాయలు; కాలు + చేయి = కాలుసేతులు; తల్లి + తండ్రి = తల్లిదండ్రులు; ఊరు + పల్లె = ఊరుపల్లెలు; తల్లిదండ్రులు పిలిచిరి — పిలిచిరి అను క్రియతో సమాసమందలి రెండు పదములు నన్వయించుచున్నవి. కావున ద్వంద్వమున ఉభయ పదముల యర్థము ప్రధానము.

కొన్నియెడల ద్వంద్వమున చ త ప ల కు స ద వ లు కానంబడుట లేదు. ఉదా: — అప్పచెల్లెండ్రు; కండ తుండెములు; రాకపోకలు.

కొన్నిచోట్ల ఏకవచనాంతంబునగును:— కూడుగుడ్డ, కూరగాయ; లేవగలు.

సిద్ధ ద్వంద్వమున పెక్కు నామవాచకము లుండవచ్చును. ఉదా: — సీతారామ లక్ష్మణులు. సీతారామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు.

6. బహువ్రీహి : — విగ్రహవాక్యము తుదిని 'కలవాడు' (లేక) కలది అను నర్థము ఉన్నచో అది బహువ్రీహి. 'కలవాడు' లేక 'కలది' అను నర్థమిచ్చునది అందుండరాదు.

(పుణ్యమైన ఆత్మగలవాడు) పుణ్యాత్ముడు.

(మూడు కన్నులు గలవాడు) ముక్కంటి.

ముక్కంటి వచ్చెను — వచ్చెను అను క్రియతో మూడు అను పదముగాని కన్నులు అను పదముగాని అన్వయించుటలేదు. మూడు కన్నులు గల మహాకవ్యక్తి (శివుడు) కర్తగా నన్వయించు చున్నాడు. కావున పూర్వోత్తరపదముల యర్థముగాక అన్యపదముయొక్క అర్థము ముఖ్యమగుచున్నది. కావున అన్య ప్రదార్థప్రధానము బహువ్రీహి.

విగ్రహము : — సమాసమందలి పదముల నుపయోగించి సమాసార్థమును చెప్పు వాక్యము విగ్రహవాక్యము. తండ్రి మాట — సమాసము. తండ్రియొక్క మాట — విగ్రహము.

అలుక్ సమాసము

అన్ని సమాసములందును పూర్వపదము తుదినున్న విభక్తి ప్రత్యయము లోపించును. అట్లు లోపింపని సమాసములను అలుక్ సమాసము లందురు.

వానిచేతన్ - ప్రోపు = వానిచేతిప్రోపు, నాతోడన్ - చెలిమి = నాతోడి చెలిమి.

నీవలసన్ — భయము = నీ వలని భయము.

(ఇకారము)

నాయందున్ + కరుణ = నాయందలి కరుణ. “అలి”
అనునాగమము.

పైవానియందు — చేత - తోడ — వలన, అందు అను
ప్రత్యయములు లోపింపక ఇ — అలి అనునవి వచ్చి సమాస
ములైనవి. కాబట్టి అట్టివి అలుక్ సమాసములు.

కణద్రుత ప్రకృతికములు

ఆంధ్రభాషయందుగల పదము లన్నియు రెండు
విధములు. ఒకటి ద్రుతప్రకృతికములు, రెండు కళలు.
ద్రుతము అంతమందుగల పదములు ద్రుతప్రకృతికములు.
ద్రుతాంతములుగానివి కళలు. ద్రుతము ప్రత్యయ —
అగమ — అవ్యయార్థకమై ఉత్పత్తిపై ననకారము.(ను).

ప్రత్యయార్థకము : — పుస్తకమును చదువును.

అగమార్థకము : — రామునిచేతను, వానికొరకును

అవ్యయార్థకము ; — వాఁడును, వీఁడును.

ద్రుతమనగా కరగిపోవునది యని శబ్దార్థము. కరఁ
గినది అదే రూపమును పొందవచ్చును. లేదా రూపాంతరము
లను పొందవచ్చును. కనుకనే ద్రుతమగు ‘ను’ ఖండ బిందు
వుగను, పూర్ణబిందువుగను, సంశ్లేషముగను (న్) మాఱును.
ఒకప్పుడు మఱిగిపోవును. మాటిపోవును. పుస్తకమును —
ఇందలి ‘ను’ ద్వితీయావిభక్తి. అది ద్రుతము. పుస్తకముఁ

బట్టెను — ఇట ఖండబిందువు. పుస్తకము బట్టెను — ఇట పూర్ణ బిందువు. పుస్తకము బట్టెను — ఇట సంశ్లేషము. పుస్తకమును + మార్చెను = పుస్తకము మార్చెను — ఇట లోపము. హరి + ను = హరిని ; పై + ను = పైన. ఇట 'ని' యయ్యెను. కావున ఈ 'ను' అనుదానికి ద్రుతసంజ్ఞ సార్థకమని తెలియుచున్నది.

కాద్రుత ప్రకృతికములను తెలిసికొను మార్గములు

(1) ద్రుతప్రకృతికములు :—

(ఎ) నామవిధ క్తులలో ప్రథమా విధక్తియు, (దు ము పు లు — ఇవి చివరనున్న ప్రథమాంతములు ; ఇవి చివర లేని ప్రథమాంతములు — హరి — సీత — గోడ.) కూర్చి, గుఱించి, కయి, పట్టి, నుండి, యొక్క — ఇవి కాక మిగిలిన విధక్తులును.

నన్నును, నాచేతను, నాతోడను, నాకొఱకును, నావలనను, నాకంటెను, నాకును, మాలోపలను, నాయందును, పుస్తకమునను.

(బి) సర్వనామములలో తాను, నేను పదములును (ఇవి ప్రథమాంతము లయ్యును.)

(సి) సమాపక క్రియలలో ఉత్తమపురుషైక వచనములును. (నేను) వచ్చుచున్నాను, వచ్చితిని, రాగలను, వత్తును, వచ్చెదను, రాను.

- (డి) భూత — తద్ధర్మార్థక ప్రథమ పురుషైకవచనము
లును — (వాచు) వచ్చెను, వచ్చును, వచ్చెడిని,
వచ్చెడును.
- (ఇ) ఆశీరాద్యర్థకములగు ఎదును తనువర్ణకములును —
రక్షించెడును, రక్షించుతను.
- (ఎఫ్) అసమాపక క్రియలలో శత్రుర్థకము. తుమున్న
ర్థకము, ఆనంతర్యార్థకము; చేదాద్యర్థకమును —
వచ్చుచును, రాను(రాగను)వచ్చుచును, వచ్చినను.
- (జి) అవ్యయములలో వలె ప్రభృతులును — వలెను,
ఎంతయును, పోలెను, అయ్యును, ఇత్యాదులు
దురప్రకృతికములు.

(2) కళలు :—

- (ఎ) నామ విభక్తులలో ప్రథమాంతములును, కూర్చి,
గుఱించి, కయి, పట్టి, నుండి, యొక్కయును —
రాముడు, గృహము, గుఱువు, రాములు, హరి,
నీర, గోడ, వానినిగూర్చి, వానిని గుఱించి, వానికై,
వచ్చుటంబట్టి, నాకమునుండి, నాయొక్క.
- (బి) సమాపక క్రియలలో — ఉత్తమపురుష బహువచన
ములును — (మేము) వచ్చుచున్నాము, వచ్చితిమి,
రాగలము, రాము, వత్తుము, వచ్చెదము,
- (సి) మధ్యమపురుషైక వచన — బహువచనములును —
(నీవు) వచ్చుచున్నావు, వచ్చితివి, రాగలవు,
రావు, రమ్ము.

(మీరు) వచ్చుచున్నాడు, వచ్చితిరి, రాగలడు, రాదు, మున్నగునవి.

(డి) భూత — తద్ధర్మాద్యర్థకములు తక్కు తక్కిన ప్రథమ పురుషైక వచనములును — వచ్చుచున్నాడు, వచ్చుచున్నది (పర్తమాన), రాగలడు, రాగలదు (భవిష్యత్), రాదు, రాదు (వ్యతిరేక).

(ఇ) ప్రథమపురుష బహువచనములును — వచ్చుచున్నాడు, వచ్చుచున్నవి; వచ్చిరి, రాగలరు, వత్తురు, వచ్చెదరు.

(యస్) ప్రార్థనాద్యర్థక వ్యతిరేకప్రార్థనాద్యర్థకములును :— రమ్ము, రండు, రాకుము, రాకుడు.

(జి) విధియందు : — ఈ పని చేయునది.

(హెచ్) అసమాపక క్రియలలో క్త్వార్థక, వ్యతిరేకక్త్వార్థకములును — వచ్చి, రాక, వెళ్ళి, వెళ్లక.

(ఐ) అవ్యయములలో — ఔర, అక్కట, ఊరక, ఏల మున్నగునవియు కళలు.

కళాద్రుతప్రకృతులను తెలిసికొను మఱొకమార్గము. కొన్ని పదముల తుదిని 'ను' కనబడుచున్నది, చేను, పేను, తాను, నేను. ఇందేది ద్రుతప్రకృతికమొ ఏది కళయొ తెలిసికొనవలయును.

కళల తుదిని ద్రుతముండదు. ద్రుతప్రకృతికముల తుదినున్న ద్రుతము లోపింప వచ్చును. అది (కళ) వచ్చె

(ద్రుతప్రకృతికము.) చూచుట కీ రెండు పదముల తుదిని ద్రుతము లేదు.

ద్రుతమనగా మఱిగి పోవునది కనుక పదము చివర నున్న ఏ 'ను' అనునది ఉన్నను లోపించినను పదమునర్థము చెడదో అట్టి 'ను' ద్రుతమని తెలియనగును. చేను, పేను పదములలోని 'ను' లోపింపజేసిన చే — పే అనువాని కర్థము లేదు. చే ఉన్నది, పే పోయినది అని యనిన ఆ వాక్యమున కర్థములేదు. ఈపదముల యర్థము చెడినది. కావున చేను — పేను అను పదమునందలి 'ను' ద్రుతము గాదు. అవి కళలు. తావచ్చె, నేవెళ్ళితి. అని తాను — నేనుల 'ను' లోపించినను అర్థము చెడలేదు కనుక తాను — నేను పదములు ద్రుతప్రకృతికములు.

'ను' గాని 'ని' గాని తుదిని లేని పదములలో ఏది ద్రుతప్రకృతికమో తెలిసికొనుటకు ఆ పదముల తుదిని 'ను' గాని 'ని' గాని ఉంచి ఉచ్చరించి చూచుకొనవలయును. అట్లు ద్రుత ముంచిన పదము శ్రుతిపరిచితమేని ఆ పదము ద్రుతప్రకృతికమనియు, కానిదో కళయనియు గ్రహింపవలెదగును. అది వచ్చె — అను పదములకు 'ని' గాని 'ను' గాని చేర్చి యుచ్చరింతము. అదిని వచ్చెను అని యగును గదా! ఇందు 'అదిని' అనునది శ్రుతి పరిచితము గాదు. కావున ఆ పదము ద్రుతప్రకృతికము గాదు, కళ అని తెలిసికొనవలెను. వచ్చెను — అనునది శ్రుతిపరిచితము. కావున అది ద్రుతప్రకృతికము.

కొన్ని కళలకు 'ను' చేర్చినను శ్రుతిపరిచితముగ నె యుండును. ఉదా : — వాఁడును, వీఁడును. అవి ప్రథమాం తములనియు, వాని తుదిని సముచ్చయార్థమున 'ను' అను అవ్యయము చేరినదనియు తెలిసికొనునది.

కొన్ని విశేషములు : — లేకను, అంతనుండి న్నెల. లేక అనునది వ్యతిరేకత్వార్థకరూపము. ఇది కళ. కాన దీని తుదను ద్రుతము ఉండరాదు. కాని ఇచ్చటనున్న 'ను' సముచ్చయార్థకము సముచ్చయార్థకమగు 'ను' ఉకా రాంతములకును, 'యును' అన్యములకును చేరును. కావున లేకయును అని ఉండవలయును. కాని 'యును' లోని 'యు' లోపించి లేకను అని యైనది. అంతనుండియున్ + నెల. ఇచ్చటను సముచ్చయార్థకమగు 'యున్' లోని 'యు' లోపించి 'అంతనుండి న్నెల' అని యైనదనియు, లేక, అంత నుండి అనునవి కళలనియు తెలిసికొన నగును.

తెలుఁగు సంధులు

సంధి : — వాక్యములోని పదముల నెడము లేకండ పలుకుటకు సంహిత యనిపేరు. సంహితయందు సంధి గలుగును ఈ సంధులు అచ్సంధి, ఆదేశసంధి, ఆగమ సంధి మొదలగునవి. అచ్సంధి అనగా అచ్చులకగుసంధి. సంధి యనగా అచ్చునకు అచ్చు పరమైనపుడు పూర్వాచ్చు లోపించుట. రాముఁడ్ + ఉ + అ — తఁడు. అనునపుడు పూర్వాచ్చు 'ఉ' పోయి రాముఁ డతఁడు అని యగును. తెలుఁగున అచ్చసంధులన్నియు పరహాస సంధులు. అనగా

పూర్వ — పర స్వరములలో పూర్వస్వరము లోపించి పర స్వరము నిల్చునని యని యర్థము. ఈ యచ్చంధులలో కొన్ని నిత్యసంఘలు. అనగా నియతస్వరసంఘలు, కొన్ని వికల్ప సంఘలును అనగా అనియతస్వర సంఘలు గలవు.

నియతస్వర సంఘలు

1. ఉకారసంధి : —

ఉకారమునకు అచ్చు పరమగునపుడు సంధియగును.

రాముడు + అతడు = రాముడతడు. (అకార)

వృద్ధుడు + ఇతడు = వృద్ధుడితడు (ఇకార)

అట్లు + ఉంటిమి = అట్లుంటిమి (ఉకార)

మేము + ఎక్కడ = మేమెక్కడ (ఎకార)

ఇతడు + ఒకడు = ఇతడొకడు (ఒకార)

2. మధ్యమపురుషేకారసంధి :—

మధ్యమపురుష క్రియలందలి ఇకారమునకుసంధియగు

వెల్లితిని + ఈవు = వెల్లితి వీవు

వెల్లితి + ఈవు — వెల్లి తీవు

వెల్లితిని + ఎక్కడకు = వెల్లితి రెక్కడకు

3. ఆప్రేక్షిత సంధి : —

ఆధిక్యము, లొందర మున్నగువానిని బోధించుటకై ఒక పదము రెండుసారు లుచ్చరింపబడును. అట్లుచ్చరింపబడిన రెండు పదములలో రెండవది ఆప్రేక్షితము.

అచ్చునకు ఆమ్రేషితము పరమైనపుడు సంధి తఱచుగ నగును. తఱచుగ ననుటచే ఒకనొకచో వైకల్పికసంధియు నగునని తాత్పర్యము.

ఔర + ఔర + ఔరార; ఆహ + ఆహ = ఆహాహ
ఎట్టా + ఎట్టా = ఎట్టెట్టా; ఓహో + ఓహో =
ఓహోహో.

ఏమి + ఏమి = ఏమేమి, (సంధి రానిచో) ఏమియేమి.

4. ప్రకృతి ప్రత్యయసంధి : —

అపదాదిస్వరము పరమైనపుడు అచ్చునకు సంధియగు
మూర + ఎడు (మానార్థక ప్రత్యయము) =
మూరెడు.

వీసె + ఎడు = వీసెడు; శయన + ఇంచు =
శయనించు.

అందు — అను సప్తమీ విభక్తిప్రత్యయమును, సం
ఖ్యకు పూరణార్థమున వచ్చు (అవ) యను పరమైనపుడు
ప్రయోగానుసారముగ గ్రహింపవలయును.

ఉదా : — రాములందు, రాములయందు; ఎనిమిదవ,
ఎనిమిదియవ (వికల్పము.)

అనియతస్వర సంధులు

1. అకారసంధి : — అకారమునకు సంధి బహుళముగానగు.

బహుళ మనగా కొన్ని అకారములకు అచ్చు పర
మైనపుడు సంధి వికల్పము. కొన్ని అకారములకు సంధి
రాదు. కొన్నిటికి సంధి నిత్యము అని యర్థము.

(ఎ) వికల్పసంధి : —

మేన + అల్లుడు = మేనల్లుడు, మేనయల్లుడు
(యడాగమ)

పుట్టిన + ఇల్లు = పుట్టినిల్లు, పుట్టినయిల్లు.

చూడక + ఉండెను = చూడకుండెను.

చూడకయుండెను.

(బి) సంధ్యభావము : — స్త్రీవాచక — తత్సమ —
సంబోధ నావధారణాంతములకు సంధిలేదు.

(i) అమ్మ — స్త్రీవాచకము : — అమ్మ + ఈమె
(సంధిలేదు.) సంధిలేనిచోట స్వరముకంటె పర
మైన స్వరమునకు (రెండవ స్వరమునకు) యడా
గమ మగును. (అగమ మనఁగా వర్ణమధికముగ
వచ్చుట.) యట్ + అగమము. టకారము
చేర్చి చెప్పిన అగమము పూర్వమున వచ్చును.
కావున అమ్మ + ఈమె — ఇట రెండవయచ్చగు
'ఈ' కి పూర్వమున వచ్చును.

అమ్మ + య్ + ఈమె = అమ్మయ్యామె అని
యగును.

తత్సమము : — దాత + ఇతడు = దాతయితడు.

సంబోధనాంతము : — తమ్ముడ + ఇదిగో =
తమ్ముడ యిదిగో.

అవధారణాంతము : — నీవ + అంటివి = నీవ

యంటివి.

(ii) కొన్ని యెడల స్త్రీవాచకములకును, తత్సమములకును సంధి కనబడుచున్నది.

నెలఁత + ఇచ్చెను = నెలఁతిచ్చెను. (నెలఁత — స్త్రీవాచకము) గంగ + అనుకాసె = గంగనుకాసె. (గంగ తత్సమము)

(iii) పెలయాల్యాదుల సంధి లేదు. పెల + ఆలు = పెలయాలు.

(సి) నిత్యసంధి : వెళ్ళిన + వాడు, వెళ్లఁగల + వాడు, వెళ్ళుచున్న + వాడు.

భూత — భవిష్య — ద్వర్తమానార్థక ధాతుజవిశేషణముల మీఁది తచ్చబ్ధవకారము(వ్) నకు లోపము విభాషనగు.

వెళ్ళిన + ఆడు, వెళ్లఁగల + ఆడు, వెళ్ళుచున్న + ఆడు. ఇచ్చటి అకారమునకు సంధి నిత్యము.

వెళ్ళినాడు, వెళ్లఁగలాడు, వెళ్ళుచున్నాడు. వకార లోపము రానిపక్షమున — వెళ్ళినవాడు, వెళ్లఁగలవాడు, వెళ్ళుచున్నవాడు.

2. ఇకార సంధి :—

(ఎ) ఏమ్యాదుల యికారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు.

ఏమి, మఱి, కిషష్ఠి, అది, అవి, ఇది, ఇవి, ఏది, ఏవి, తనతి మున్నగునవి ఏమ్యాదులు.

ఏమి + అనెను = ఏమనెను, ఏమియనెను.

రామునికిన్ + ఇచ్చె = రామునికిచ్చె (సంధిలో నకారమును లోపించినది.) పక్షమున రామునికి నిచ్చె.

అది + ఏమి = అదేమి, అదియేమి.

(బి) మధ్యమపురుషేతర క్రియా పదములందు ఇకార మునకు సంధి వైకల్పికముగా నగును.

(ప్ర. పు.) వచ్చిరి + అప్పుడు = వచ్చిరప్పుడు, వచ్చిరి యప్పుడు.

(ఉ. పు.) వచ్చితిమి + ఏము = వచ్చితిమేము, వచ్చితిమి యేము.

సంహితలో యకారాగమస్థలిమలు

1. దీర్ఘాచ్చులకు అచ్చు పరమైనపుడు సంధిలేదు. యడాగమ మగును.

ఆ + ఊరు = ఆయూరు; మా + అమ్మ = మాయమ్మ.

శ్రీ + ఉన్నది = శ్రీయున్నది; ఓహో + అనన్ = ఓహోయనన్.

2. స్త్రీవాచక తత్సమములకు సంధి లేదు. ఉదా :- అమ్మ + ఈమె = అమ్మయ్యామె.

బ్రహ్మ + ఏడీ = బ్రహ్మయేడీ

3. సంబోధనాంతమునకు సంధి లేదు.

తమ్ముడ + ఆగుము = తమ్ముడ యాగుము.

4. అవధారణాద్యర్థకమగు అచ్చునకు సంధి లేదు.

వాఁడ + అనెను = వాఁడ యనెను.

(అవధారణార్థము)

వచ్చితిర + ఏమి = వచ్చితిర యేమి (ప్రశ్నార్థము)

5. వెలయాల్వాడుల సంధి లేదు. వెల + ఆలు = వెలయాలు.

6. క్షార్థమైన ఇకారమునకు సంధి లేదు.

వచ్చి + అడిగెను = వచ్చి యడిగెను.

ఏగి + ఏగి = ఏగియేగి. ఆప్రేడితము పరమైనను క్షార్థమగుటచే సంధి లేదు.

7. అనియశస్వర సంధులలో సంధిరాని పక్షమున యడాగమ మగును.

పుట్టిన + ఇల్లు = పుట్టినయిల్లు (పుట్టినిల్లు)

అది + ఏమి = అదియేమి (అదేమి)

వచ్చితిమి + ఏము = వచ్చితిమియేము.

(వచ్చితిమేము)

సంధి లేకుండియు యడాగమము రానిచోటులు

1. అతఁడు + ఋషి, అది + ఇకారము.

పదాది నున్న ఋ — ఇ వర్ణములు ర — ల తుల్యములు. కావుననే సంధి లేదు. యడాగమము రాదు.

అతఁడు ఋషి, అది ఇకారము.

2. ఇళన్ — మున్నగువానికి తప్ప హలంతములకు

అచ్చు పరమైనపుడు సంధి రాదు. హల్లు అచ్చుతో కలియును.

వచ్చున్ + ఇపుడు = వచ్చునిపుడు.

చల్లగన్ + ఉండెను = చల్లగ నుండెను.

ధనముల్ + ఉన్నవి = ధనము లున్నవి.

ద్రుతముపైని అచ్చులు నిలుచునప్పటి కార్యములు

(1) ప్రథమేతరవిభక్తి — శత్రుర్థ చు వర్ణము లందున్న ఉకారమునకు సంధి వైకల్పికముగానగు.

ఉదా : నన్నున్ + అడిగె = నన్నడిగె, నన్నునడిగె.

నాకొటకున్ + ఇది = నాకొటికిది, నాకొటకునిది.

నాకున్ + ఇచ్చె = నాకిచ్చె, నాకునిచ్చె.

నాయందున్ + ఆశ = నాయందాశ, నాయంచునాశ.

అందున్ + ఉన్నాడు = అందున్నాడు, అందునున్నాడు.

చూచుచున్ + ఉండెను = చూచుచుండెను, చూచుచు నుండెను.

(2) ఇకాదులకు సంధి వైకల్పికము.

ఇక, ఇకగ, ఎట్టకేలకు, ఎట్టకేని — ఇవి ఇకాదులు.

ఇకన్ + ఆగు = ఇకాగు, ఇకనాగు.

(3) తక్కిన ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు.

వచ్చున్ — ఇపుడు = వచ్చునిపుడు.

చూడన్ — అయితి = చూడనయితి.

ఉండెడిన్ — అచట = ఉండెడినచట.

(4) కొన్ని యెడల ద్రుతమున కచ్చు పరమగుచో ద్విత్వము చూపబడి.

సర్వమున్ + అతని దివ్యకళామయము = సర్వము న్నతని దివ్యకళామయము. సర్వమసహ్య మన న్నెఱుంగ వే. ఇట్టి ప్రయోగములు విరళములని గ్రహింపవలయును.

రెండున్నర మూడున్నర మున్నగు నవియు ఈ సూత్రమునకు విషయములు.

అవసాన ద్రుతకార్యములు

ద్రుతమునకు (ను) తరువాత అచ్చుగాని హల్లుగాని లేనప్పుడు ఆ ద్రుతములోని అచ్చు లోపించును. లేనిచో ద్రుతమంతయు లోపించును. లేక ఏదియు లోపింపకుండును.

వాడు వచ్చెన్ (ద్రుతములోని యచ్చు లోపించెను)

వాడు వచ్చె (ద్రుతము లోపించెను)

వాడు వచ్చెను (ఏదియు లోపింపలేదు)

ఇందలి తుది రెండు ఉదాహరణములు చెవులకింపుగ నుండును. వచ్చెన్ — అనుకూపము పద్యమున గణానుసారముగ నుండును.

సరళాదేశసంధి (ద్రుతసంధి)

(1) ద్రుతముమీఁది పరుషములకు సరళము లగును.

నన్నును + కాంచెను = నన్నును గాంచెను.

నాకును + చెప్పెను = నాకును జెప్పెను.

నన్నును + ఘోచెను = నన్నును ఘోచెను.

నీకును + టెక్కు = నీకును డెక్కు.

దానిని + తలఁపుము = దానిని దలఁపుము.

మాటలను + పలుకుము = మాటలను బలుకుము.

ఇట్లు పరుషములకు మాఱుగ వచ్చిన సరళములు ఆదేశసరళములు.

(2) ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందువులును (ఖండబిందువు, పూర్ణబిందువు) సంక్షేపమును (న్) విభాషనగు.

నన్నును + గాంచెను = నన్నుఁ గాంచెను
నన్నుం గాంచెను
నన్నున్గాంచెను
నన్నును గాంచెను

నాకును + జెప్పెను = నాకుఁ జెప్పెను
నాకుం జెప్పెను
నాకున్జెప్పెను
నాకును జెప్పెను

నన్నును + జూచెను = నన్నుఁ జూచెను
నన్నుం జూచెను
నన్నున్ జూచెను
నన్నును జూచెను

నీకును + డెక్కు = నీకుఁ డెక్కు
నీకుం డెక్కు

నీకున్ డెక్కు

నీకును డెక్కు

దానిని + దలఁపుము = దానిఁ దలఁపుము
దానిం దలఁపుము
దాని న్దలఁపుము
దానిని దలఁపుము

మాటలను + బలుకుము = మాటలఁ బలుకుము
మాటలం బలుకుము
మాటలనృబుకుము
మాటలను బలుకుము

నీతోను + చెప్పితిని — అనుచో సరళాదేశమురాలగా
నీతోను + జెప్పితిని = నీతోఁజెప్పితిని, నీతోఁజెప్పితిని, నీతోను
జెప్పితిని — అని మూఁడురూపము లగును, దీర్ఘ ముమీఁద
సాధ్య పూర్ణ బిందువు లేదు కావున నిండునున్న రాదు.

నేను + జదివితిని — అనుచో ఖండ పూర్ణ బిందువులును
సంశ్లేషమును విభావగ రావలసియుండఁగా —

‘దీర్ఘ ముమీఁద సాధ్యపూర్ణ బిందువు లేదు.’

‘తాను నేను పదముల ద్రుతమునకు సంశ్లేషము లేదు’ —

ఈ రెండింటిచే పూర్ణ బిందువును సంశ్లేషమును నిషే
ధింపఁబడినవి. కావున ఖండబిందు — ద్రుతములతో రెండే
రూపము లగును.

ఉదా : — నేఁ జదివితిని, నేను జదివితిని.

సరళ - స్థిరపరక ద్రుతసంధి

ఇట సరళములనఁగా సహజసరళములు.

(1) సరళము, స్థిరము పరమయినపుడు ద్రుతమునకు లోప — సంశ్లేషములు విభాషనగు.

గీతలను + గీసె = గీతల గీసెను (ద్రుతలోపము)

గీతల స్తీసెను (సంశ్లేషము)

గీతలను గీసెను (ద్రుతము)

కుండలను + వానెను = కుండల వానెను

కుండల న్వానెను

కుండలను వానెను

(వానుట కుంభకారకృత్యము)

వర్గయుక్తులు అనఁగా ఖ - ఘ - ఛ - ఝ - ఠ - డ -

ధ - ఢ - ఫ - భ.

(2) వర్గయుక్తులును సరళములును పరములగునపుడు ఒకానొకచో ద్రుతమునకు పూర్ణబిందువుకూడ కానంబడియెడి.

వచ్చెను — ధాత్రీపతి = వచ్చెం ధాత్రీపతి.

వెనుకటి సూత్రముచే —

వచ్చె ధాత్రీపతి. (ద్రుతలోపము)

వచ్చె న్ధాత్రీపతి (సంశ్లేషము)

వచ్చెను ధాత్రీపతి (ద్రుతము)

ఇట్లు, పాడెను-గంధర్వుడు = పాడెం గంధర్వుడు

(పూర్ణబిందువు)

పాడె గంధర్వుడు (ద్రుతలోపము)

పాడె స్థంభర్వుడు (సంశ్లేషము)

పాడెను గంధర్వుడు (ద్రుతము)

తాను — గీసెను = తాగీసెను, తాను గీసెను, తాను —
ఖండించెను = తా ఖండించెను, తాను ఖండించెను. వెను
కటి రెండు సూత్రములచే నిట లోప — సంశ్లేషములును,
ద్రుతరూపమును, పూర్ణబిందువును రావలసి యుండఁగా
దీర్ఘము మీఁదిది గాన ఈ ద్రుతమునకు నిండునున్న లేదు.
'తాను నేను పదముల ద్రుతమునకు సంశ్లేషములేదు.' కావున
ద్రుతలోప — ద్రుతరూపములతో రెండే రూపము లగును.

ఇట్లే తాను - వినెను = తా వినెను, తాను వినెను.

పద్మాదిపరక మువర్ణకసంధి

పదు మొదలగునవి పరములగునపుడు మువర్ణకము
నకు లోప పూర్ణ బిందువులు విభావనగు.

పదు, పెట్టు, పఱుచు, పాటు మున్న గునవి పద్మాదులు.

భయము — పడుట = భయపడుట (ములోపము)

భయంపడుట (పూర్ణ బిందువు)

భయముపడుట (విభావగనుక)

భయము పడుట = భయమును పొందుట అని అర్థము.

గజము పడియె, అశ్వము పడియె — ఇచ్చట మువర్ణ
కముక ర్తృవాచకము. క ర్తృవాచక మువర్ణకమునకు పద్మా
దులు పరమైనను లోప — పూర్ణ బిందువులు రావు.

అనుకృతి సంది

‘అను’ ధాతువు చేర్చి సంస్కృత వాక్యములను వాక్యాంశములను తెలుగు భాషలోనికి అనువదించవచ్చును. అట్లు అనువదించునపుడు ఆ సంస్కృతవాక్య — వాక్యాంశముల తుదిని కొన్ని మాధులు గలుగును. వాని నిట తెలియఁదగును.

(i) అనుకరణమున విసర్గమునకు లోప మగును.

వర్ధతాం శ్రీః (= నీరి పెరిగెను.) + అనియె = వర్ధతాం శ్రీ యనియె (విసర్గ లోపము — యడాగమము)

(ii) అనుకరణమున ననుశ్చబ్దము తుది అకారమునకు ఓకారము విభాషనగు. తుభ్యంనమః (= నీకు నమస్కారము) + అనె. ఇట మొదటి సూత్రముచే విసర్గము లోపింపఁగా మకారముమీఁది అకారమునకు ఓకారము విభాషగ వచ్చును. తుభ్యంనమో + అనె (యడాగమము) = తుభ్యంనమో యనె. అకారమునకు ఓకారము వచ్చుట వైకల్పికము కనుక తుభ్యంనమ యనె. అనియు నగును.

గతాను గతిగో లోకః + అటంచున్ — ఇచటఁగూడ విసర్గలోపము, అకారమున కోకారమును వచ్చి గతాను గతిగో లోగో యటంచున్ — అని యగును.

(iii) అనుకరణమున తుది హల్లునకు ద్విత్వమగును.

కింతత్ (= అదేమి) అనియె = కింత త్తనియె.

క స్త్వమ్ (= నీవెవఁడవు) అనియె = క స్త్వమ్మనియె

(iv) అనుకరణమందు (అహమ్ + ఆదుల) అహమాదుల మకారమునకు ద్విత్వము విభావనగును.

దాసోహమ్ (= నేను దాసుఁడను) అనె =

దాసోహమ్మనె (ద్విత్వము)

దాసోహమనె (ద్విత్వమురాలేదు)

తత్కర్తవ్యమ్ (= అది కర్తవ్యము) అనె =

తత్కర్తవ్యమ్మనె, తత్కర్తవ్యమనె.

(v) ఇయంధేనుః (= ఇది ఆవు) అనె

మొదటిసూత్రముచే విసర్గ లోపము.

ఇయంధేను — అనె

అనుకరణమున ఉకారాంత శబ్దమునకు 'వు' అను ఆగమము వచ్చును. ఇయంధేను వనె.

ఆదేశసంధులు

గ స డ ద వా దేశ సంధి

(1) ప్రథమ మీఁది పరుషములకు గ స డ ద వ లు బహుళముగా నగు.

వాఁడు — కలఁడు = వాఁడు గలఁడు, వాఁడు కలఁడు.

వారు — చేసిరి = వారు సేసిరి, వారు చేసిరి.

వారు — ఘోచిరి = వారు సూచిరి, వారుఘోచిరి.

నీవు — టక్కరివి = నీవు డక్కరివి, నీవు టక్కరివి.

అది - తలంపుము = అది దలంపుము, అదితలంపుము.

ఆమె — పలికె = ఆమె పలికె, ఆమె పలికె.

శాసనములందును భారత భాగములందును నిత్యముగ గ స డ ద వాదేశము చేసిన రూపములే కనబడును.

అందు-ఇందు-ఎందు అనునవి ద్రుత ప్రకృతికములయినట్లు భారతాది ప్రామాణిక గ్రంథములవలన తెలియుచున్నది.

ఎందు నుపాయంబుఁ బొరుషంబును గలవారు గలరు. ఇత్యాదులు.

ఎంద్రాదులు ద్రుతప్రకృతికము లయ్యును యుద్ధముల్లుని బెజవాడ శాసనమున 'ఇందు వ్రత్యమ్' మను ప్రయోగము కలదు. ఈ యుదాహరణమునుబట్టి చూడఁగ 'ఇందు' కళయగు ప్రథమాంతముగ భావించినట్లును, గ స డ ద వాదేశము చేసినట్లును తెలియుచున్నది. కాని భారతాది ప్రామాణిక ప్రయోగముల కిది విరుద్ధము. ద్రుతకార్యములతో 'ఇందుఁ బ్రత్యమ్' మని యుండుట సాధువు.

(2) (ఎ) కళలగు క్రియాపదాదుల మీఁది పరుషములకును గ స డ ద వ లు వికల్పముగా నగును.

రారు + కదా = రారుగదా, రారుకదా

వత్తురు + పోదురు = వత్తురుపోదురు, వత్తురు పోదురు

(బి) ఇందలి అది పదముచే కళలగు అవ్యయముల మీఁదివానికిని గ స డ ద వ లు ప్రయోగమున గన నగునని యెఱుంగునది.

ఎట్లు + చెప్పె = ఎట్లు సెప్పె. ఎట్లు చెప్పె.

ఏల + పట్టరు = ఏల వట్టరు, ఏల పట్టరు.

(3) కను, కాను అనునవి క్రియావిశేషణముల కను ప్రయుక్త మగును.

తెల్ల + కను, తెల్ల + కాను

సుఖము + కను, సుఖము + కాను

ఈకను — కానుల క కారమునకు గ కారము నిత్యము.

తెల్ల గను, తెల్ల గాను

సుఖముగను, సుఖముగాను.

(4) ప్రథమాంతములగు తెలుఁగు పదముల మీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గ స డ ద వ లు రావు.

ఏది — కఠినము = ఏది కఠినము

ఇది — చక్షువు = ఇది చక్షువు

అది — టంకృతి = అది టంకృతి

వాఁడు — తాలధ్వజుఁడు = వాఁడు తాలధ్వజుఁడు

వీఁడు — పద్మాక్షుఁడు = వీఁడు పద్మాక్షుఁడు

(5) ద్వంద్వమున రెండవపదము మొదటనున్న పరుషము లకు గ స డ ద వ లగును.

కూర + కాయ = కూరగాయలు

కాలు + చేయి = కాలుసేతులు

టక్కు + టక్కు = టక్కు డెక్కులు

తల్లి + తండ్రి = తల్లిదండ్రులు

రాక + పోక = రాకపోకలు,

ద్విరుక్తటకారాదేశము

కుఱు — కుఱుచ శబ్దరూపము, కుఱుమాపు.

చిఱు — చిఱుర శబ్దరూపము, చిఱుగజె.

కడు — క్రుతాంతము

నడు = నడుము శబ్దరూపము, నడురేయి.

నిడు (= దీర్ఘము) నిడుద శబ్దరూపము, నిడుమోము.

(i) కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు శబ్దముల ట డ లకు
అచ్చు పరమగునపుడు ద్విరుక్తటకారము (ట్ట) వచ్చును.

కుఱు + ఉసుఱు = కుట్టు + ఉసుఱు = కుట్టుసుఱు

ఇట్టిది — పట్టార్పు

చిఱు + ఎలుక = చిట్టెలుక

ఇట్టిది — చిట్టంటులు

కడు + ఎండ = కట్టెండ

ఇట్టిది — కట్టెదురు

నడు + అడవి = నట్టడవి

ఇట్టిది — నట్టిలు

నిడు + ఊర్పు + నిట్టార్పు

ఇట్టిది — నిట్టలుక

(ii) ఆప్రేడితము పరమగునపుడు కడ మొదలగువాని
తొలియచ్చు మీఁదివర్ణములకెల్ల ఆదంతమగు ద్వి
రుక్త టకారము (ట్ట) వచ్చును. కడ + కడ = కట్టకడ;
ఎదురు + ఎదురు = ఎట్టయెదురు (= విక్లిరి మెదురు)

కడ, ఎదురు, కొన, చివర, తుద, తెన్ను, తెరువు, నడుము, పగలు, పిడుగు. బయలు, మొదలు మున్నగునవి కడదులు,

పు ఁపు లు

కర్మధారయములందు మువర్ణకమునకు పు — ఁపు లగును.
 సరసము + వచనము = సరసపువచనము, సరసంపు
 వచనము.

కర్మధారయములందు — ఇందు బహువచనము ప్రయోగించుటచే పు ఁపు లు కర్మధారయమందెకాక కొన్ని యెడల వ్యక్తితత్పురుష సమాసమునందు వగునని యెఱుంగునది.

వచనము (యొక్క) సౌరు = వచనపుసౌరు.

పు ఁపు లు రానిపక్షమున వచనము సౌరు — అని యుండ వచ్చును.

కావున కర్మధారయమునందు మువర్ణకమునకు పు — ఁపు లగుట నిత్యము. వ్యక్తిసమాసమున వికల్పమని యెఱుంగ వలయును.

మువర్ణకమునకు వచ్చు ము ద్విత్వము (మ్ము) నకును, పూర్ణ బిందుపూర్వక బువర్ణము (ంబు) నకునుగూడ పు ఁపు లు వచ్చును.

వచనమ్ము + సౌరు = వచనపుసౌరు, వచనంపుసౌరు.

ఆ గ మ సంధు లు

టు గా గ మ ము

(i) కర్మధారయములందు ఉకారమునకు అచ్చు పరమగు నపుడు టుగాగమ మగును.

(టుక్ + ఆగమము. వచ్చునది 'టు' అయినను టుక్ అని కకారమును చేర్చి చెప్పబడెనే ఈ ఆగమము దేనికి విధింపఁబడెనో దానికి పరముగ వచ్చునని యర్థము. ఇట్లే అంతట నెఱుంగునది.)

కఱకు + అమ్మ = కఱకు-టు-అమ్మ = కఱకుటమ్మ
సరసపు + అలుక = సరసపు-టు-అలుక = సరసపు
టలుక. వేల్పు + ఆవు = వేల్పు - టు - ఆవు =
వేల్పుటావు.

షష్ఠీసమాసమున పు-ంపులు వచ్చినప్పుడు ఈ టుగాగమము వచ్చును. మువర్ణకముగ నుండఁగరాదు.

సముద్రపు + ఒడ్డు = సముద్రపుటొడ్డు.

సముద్రము + ఒడ్డు అనుచో నుగాగమము వచ్చి
సముద్రము నొడ్డు - అని యగును.

(నుగాగమసంధి 1 సూ. చూచునది.)

కర్మధారయములందు ఉకారమునకేకాక ఇతరాచ్చులకును టుగాగమము గన్పట్టుచున్నది.

మిదై + ఇల్లు = మిదైట్టిల్లు, పల్లె + ఊరు = పల్లెటూరు.

తేనె + ఈగ = తేనెటీగ, దుక్కి + ఎద్దు = దుక్కిటెద్దు.

(ii) కర్మధారయమునందు పేరు మొదలగు శబ్దములకు అచ్చు పరమగునపుడు రుగాగమము విభాషనగు.

పేరు-ఉరము = పేరురుము పేరురము.

చిగురు-ఆకు = చిగురుటాకు, చిగురాకు

పొదరు-ఇల్లు = పొదరుట్టిల్లు, పొదరిల్లు.

రు గా గ మ ము

(i) పేదాది శబ్దములకు ఆలు శబ్దము పరమగునపుడు కర్మధారయమందు రుగాగమ మగును.

పేద + ఆలు = పేద + రు + ఆలు = పేదరాలు.

మనుమ + ఆలు = మనుమ + రు + ఆలు = మనుమరాలు.

పేద, బీద, ముద్ద, (ముగ్ధాశబ్దభవము) బాలెంత, కొమ (కొమిరె శబ్దమున కాదేశము, యవతి అని యర్థము) జవ (జవ్వని శబ్దమున కాదేశము) అయిదువ (= మాంగల్యము గల స్త్రీ) గొడ్డు (= బిడ్డలు కనని యాడుది.) ఇట్టివి పేదాదులు.

(ii) కర్మధారయమునందు ఆదంత తత్సమశబ్దములకు ఆలుశబ్దము పరమగునపుడు ఆకారమునకు ఉకారమును రుగాగమమును అగును. (ఇచట ఆలు = స్త్రీ.)

ధీర + ఆలు = ధీరు + రు + ఆలు = ధీరురాలు

గుణవంత + ఆలు = గుణవంతు + రు + ఆలు =
గుణవంతురాలు

- (iii) బల్లి దాదులు సంస్కృత తుల్యంబులు.
బల్లిద + ఆలు = బల్లిదు + రు + ఆలు = బల్లిదురాలు
మిసిమింత + ఆలు = మిసిమింతురాలు.

నుగాగమము

రాజు + ఆజ్ఞ - ఇది వృష్టిసమాసము.

- (i) వృష్టిసమాసమందు ఉకార-ఋకారములకు అచ్చు
పరమైనపుడు నుగాగమ మగును.

రాజు + ను + ఆజ్ఞ = రాజనాజ్ఞ

విధాతృ + ఆనతి = విధాతృ-ను-ఆనతి = విధాతృనానతి

ఈ వృష్టిసమాస నుగాగమము కొన్ని ప్రయోగములలో
లోపించుచున్నది. బచ్చింటన్, మోసుండము, శిరసందము,
గోకుల మిల్లులు (గోకులముయొక్క ఇల్లులు).

తద్రారక ధాతుజ విశేషణములు మాఁడు. వెళ్ళేడి,
వెళ్ళేడు, వెళ్ళు - ఇందు తుది రెండును ఉకారాంతములు.

- (ii) ఉకారాంత తద్రారక విశేషణమునక అచ్చు
పరమయినపుడు నుగాగమ మగును.

వెళ్ళేడు + అతఁడు = వెళ్ళేడు + ను + అతఁడు =
వెళ్ళేడు నతఁడు

వెళ్ళు + అతఁడు = వెళ్ళు + ను + అతఁడు =
వెళ్ళునతఁడు

ప్రాతాది సంధి :

ప్రాత, లేత, పూవు, మీడు, కెంపు, చెన్ను
మున్నగునవి ప్రాతాదులు.

(i) సమాసమున ప్రాతాదుల తొలియచ్చమీడి వర్ణ
ములకెల్ల లోపము బహుళముగా నగును.

ప్రాత + ఇల్లు = ప్రా + ఇల్లు = ప్రాయిల్లు, ప్రాత
యిల్లు.

లేత + మావి = లేమావి, లేతమావి.

పూవు + దండ = పూదండ, పూవుదండ.

బహుళముగా ననుటచే లేత మొదలగు శబ్దము
లందు (తొలియచ్చమీడి వర్ణములకెల్ల) లోపము విక
ల్పము. మీడు మొదలగువానియందు లోపము నిత్యము.
క్రొత్తకుండ ఇత్యాదులందు లోపము లేదు. క్రిందు + కడుపు
అనుచో క్రిందు శబ్దమునందు లోపమే కాక (అన్యకార్య
మును) లుప్తశేషమునకు దీర్ఘమును వచ్చును. (క్రీగడుపు)

(ii) లుప్తశేషమునకు (లోపింపగ మిగిలిన దానికి)
పదమములు పరములగునపుడు నుగాగమ మగు.

ప్రాత + కెంపు మొదటి సూత్రముచే లోపము,
కెండవ సూత్రముచే నుగాగమమును రాగా ప్రా-ను-కెంపు
(నుగాగమము ద్రుతము)

ద్రుతము మీడి పదమములకు సరళము లగును.

ప్రా — ను — కెంపు

ఆదేశ సరళమునకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందు (o, c) — సంక్షేపములు విభావనగు.

ఇచ్చటి ద్రుతము దీర్ఘము మీదిది కనుక ఈద్రుతము నకు పూర్ణ బిందువు లేదు. ఈ లుప్త శేషమునకు వచ్చిన నుగాగమమునకు సంక్షేపము లేదు. సమాసమున వచ్చిన ద్రుతమునకు (నుగాగమమునకు) స్వత్వము (నిజరూపము) ఉండదు. కావున లుప్త శేషము దీర్ఘమైనచో 'దీర్ఘము మీద సాధ్యపూర్ణము లేదు' కనుక అరసున్నతో ఒకే రూపము. అట, ఇత, ఇగ, చుడు-శబ్దములందు తప్ప నుడి తొలిహ్రస్వము మీద అరసున్నయుండదు. కనుక లుప్త శేషము హ్రస్వమయినచో నిండుసున్నతో ఒకే రూపము. ప్రాగెంపు — ఇట్లే ముందును దెలియునది.

లేత — కొమ్మ = లేగొమ్మ. పూవు — తోట = పూదోట, మీడు — కడ = మీగడ, కెంపు — తామర కెందామర, చెన్ను — తోవ = చెందోవ (= ఎఱ్ఱకలువ) క్రొత్త + చాయ = క్రొ + చాయ, క్రొత్త + చెమట = క్రొ + చెమట, క్రొత్త + పసిడి = క్రొ + పసిడి, క్రొత్త + కారు = క్రొ + కారు, క్రొత్త + తావి — క్రొ = తావి.

(iii) లుప్త శేషమగు క్రొత్త శబ్దమునకు పరుషము పరమయిన కొన్ని యెడల నుగాగమమును కొన్ని యెడల ఆ పరుషమునకు ద్విత్వమును వచ్చును.

క్రొంబాయ, క్రొంజెమట, క్రొంబసిడి (లోప నుగా గమములు).

క్రొత్తావి, క్రొక్కారు-(లోప ద్విత్వములు)
పరు షేతరమయిన హల్లు పరమగునపుడు ఆ
హల్లునకు ద్విత్వము వచ్చును.

క్రొత్త-గండి = క్రొగ్గండి, క్రొత్త-సన-క్రొన్నన,
క్రొత్త-మావి = క్రొమ్మావి

(iv) అన్యంబులకు సహితము — (ప్రాతాదులలోఁ
చేరనివానికిని) ఇక్కార్యములు కొండొక చో గానం
బడియెడి.

ఇక్కార్యములనఁగా— ఒకానొక శబ్దమునకు ఒకా
నొకశబ్దము పరమగునపుడు లోప - నుగాగమములును,
కొండొక శబ్దమునకు మఱొక శబ్దము పరమైనపుడు లోప -
ద్విత్వములును.

పది + తొమ్మిది = పందొమ్మిది.

(లోప-నుగాగమములు)

తొమ్మిది + పది = తొంబది

సగము + కోరు = సంగోరు

వంక-చెఱుగు = వంజెఱుగు (= పయిటకొంగు)

పై వానియందు లోప నుగాగమములు.

నిండు + వెఱు = నివ్వెఱు (లోపద్విత్వములు)

నెఱు + రఱి = నెత్తఱి

నెఱు + మది = నెమ్మది

(v) సమాసములందు ఉకారాంత స్త్రీసమశబ్దములకును, పుంపులకును, (i) పరుషసరళములు పరమగు నప్పడును, (ii)తనము పరమగునపుడును, నుగాగమ మగును.

ఉకారాంత స్త్రీ సమమునకు పరుషము పరమైనపుడు—

చిగురు-కైదువు = చిగురు-ను-కైదువు

ద్రుతసంధి చేయఁగా: చిగురుఁ గైదువు, చిగురుం గైదువు; చిగురునైదువు.

ఉకారాంత స్త్రీసమమునకు సరళము పరమైనపుడు —

తభుకు-గజ్జెలు = తభుకు + ను + గజ్జెలు-(ద్రుతసంధి)

తభుకుగజ్జెలు, తభుకు న్గజ్జెలు, తభుకుం గజ్జెలు.

పు —ంపు లకు పరుషములు పరమైనపుడు —

సరసపు — పలుకులు = సరసపు-ను-పలుకులు

సరసపుఁ బలుకులు

సరసపుం బలుకులు

సరసపు స్పలుకులు

పు —ంపులకు సరళములు పరమయినపుడు —

మధురపు — గానము = మధురపు-ను — గానము =

మధురపు గానము

మధురపుం గానము

మధురపున్గానము

ఉకారాంత స్త్రీసమమునకు తనము పరమయినపుడు —

సాగసు — తనము = సాగసు-ను-తనము

సాగసుందనము

సాగసుందనము

సాగసు న్దనము

పు — ంపు లకు తనము పరమయినపుడు

సరసపు + తనము = సరసపు-ను — తనము

సరసపుఁ దనము

సరసపుం దనము

సరసపున్దనము

ఇవి సమాసములు గనుక ఇచట ద్రుతమునకు స్వత్వము (ను) ఉండదు.

ఈ సూత్రమున కపవాదములు : —

(ఎ) (నలు + కడలు) నలుగ డాదులందు నుగాగమము లేదు.

(బి) గరువపు + మురుపు — ఇట స్థిరము పరమైనను నుగాగమము వచ్చినది — గరువపున్నురుపు.

(vi) అదంతగుణవాచకమునకు తనము పరమగునపుడు నుగాగమ మగును.

పచ్చ — తనము = పచ్చ-ను-తనము =

పచ్చఁదనము

పచ్చందనము

పచ్చన్దనము

ఇచట ద్రుతమునకును నిజరూపము లేదు.

వాక్యాంతసంధి వైకల్పికము

భారతాది ప్రాచీన గ్రంథములందలి వచనరచనలో గూడ వాక్యవసానమునను సంధి కలుగుచున్నది. కాని గద్యమున ఏవాక్యమున కావాక్యము సంధిసేయక విశిగ వ్రాయవచ్చును. అట్లు వ్రాయటవలన అందముగాని అర్థము గాని చెడదు. మీఁదుమిక్కిలి అర్థబోధ సులభ మగును. కావున వాక్యాంతమున సంధి చేయకుండుట దోషముగాదు.

సత్యము సర్వశ్రేయము. అది లేనచో నెల్లధర్మములు వ్యర్థములు.

ఇది గద్య కావ్య విషయము. పద్య కావ్యవిషయమున వాక్యవసానమునను సంధి చేయకుండుట దోషమే. కాని ఎచట పాదాంతమై వాక్యాంతమగునో అట్టిచోట సంధి చేయకుండుట దోషముగాదు.

పడగనున్న హనుమ భయవిహ్వలుఁడు గాఁడు.

అరదమునకు సూతుఁ డచ్యుతుఁడు.

పై విషయమునుబట్టి చూడ సమానాదులందువలె వాక్యము నందలి పదములకును సంధిచేయుట అనివార్యమని తోచుచున్నది. కాని వాక్యమున దుస్సంధి చేయుట దోషము, విసంధి సంఘీకరించుట దోషము కాదని నేటి గద్యరచనమును బట్టి తోచుచున్నది.

ఆప్రమేడిత సంధులు

ఆప్రమేడితము పరమగునపుడు విభక్తిలోపము బహుళముగా నగును.

(ఎ) అప్పటికిని + అప్పటికిని = అప్పటి + అప్పటికిని.
 ఈ ఇకారమునకు నిత్యసంధి — అప్పటప్పటికిని.

విభక్తిలోపము రానిచో ఏమ్యాదిసంధి — అప్పటి
 కప్పటికిని, అప్పటికి నప్పటికిని.

(బి) అక్కడను + అక్కడను = అక్కడ + అక్కడను
 అకారసంధి నిత్యముగ గలుగఁగా అక్కడక్కడను.
 విభక్తిలోపము రానిచో అక్కడనక్కడను.

(సి) ఇంటను + ఇంటను

ఇందు 'అను' అనునది సప్తమీవిభక్తికి బదులుగ
 వచ్చినది. కావున అదియే విభక్తి.

ఇంఁ + ఇంటను = ఇంటింటను. విభక్తిలోపము
 రానిచో ఇంటింటను.

ఇట్లె ఊరను + ఊరను = ఊరూరను, ఊరనూరను.

పై సూత్రమునందలి బహుళపదముచేత ఇంచుక -
 నాఁడు-కొంచెము మున్నగువానియందు తుది యక్షరము
 వికల్పముగ లోపించును.

ఇంచుక + ఇంచుక = ఇంచించుక, ఇంచుకించుక.
 నాఁడు + నాఁడు = నాఁ + నాఁడు, (తెనుఁగున స్థిరవర్ణము
 లకు ముందు బిందు వ్రుండదు కనుక ఖండబించువు లోపించినది)
 నానాఁడు, నాఁడు నాఁడు.

కొంచెము + కొంచెము = కొంచెకొంచెము.

కొంచెము కొంచెము.

(డి) అందందుకు మున్నగు పదములు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములు.

అదుకు + అదుకు, (ఇట్లు ఆ మేడితము పరమైనపుడు కలుగు వర్ణ లోపములు మహాకవి ప్రయోగముల నెఱుంగవలయును.) అందదుకు, ఇట్టింకులు, ఇల్లిగ్గులు (= మిక్కిలి పెనుక కొఱగుటలు,) చెల్ల చెదరు, చెల్లాచెదరు, తుత్తుమురు (తుమురు = పొడి), తుత్తునిరులు, మిఱుమిల్లు ఇత్యాదులు.

స మా స సం ధు లు

(1) పెనుపు శబ్దమునకు సమాసము నందలి సంక్షేప రూపము పెను. పెనుగాలి, పెనుగొమ్మ.

తటచుగ కర్మధారయ సమాసమున పెనుశబ్దము-కడ హల్లునకు అచ్చుపరమయినచో ద్విత్వము గానంబడియెడివి.

పెను + అరదము = పెన్నరదము

పెను + ఇంట = పెన్నింట

పెను + ఉద్ది = పెన్నుద్ది

పెను + ఊత = పెన్నూత

పెను + ఒడలు = పెన్నొడలు

(2) ఎల్లన్ = సమస్తము. ఇది ద్రుతాంతమయిన అవ్యయము.

ఎల్లన్ + అర్థములు; ఎల్లన్ + కలుషములు.

సమాసమునందు ద్రుతమునకు లోపమగును.

ఎల్ల + అర్థములు = (యదాగమము) ఎల్లయర్థములు
ఎల్ల కలుషములు.

అసమాసమున దీనిని విశేష్యమునకు ముందుగ ప్రయోగింపదు. కాని శ్రీనాథుని 'ఎల్లన్ శిష్యులఁ గొంచు వత్తునా' వంటి ప్రయోగములు పరిగ్రహ్యము లని యెఱుంగునది.

(3) తలఁబ్రాలు మొదలగు సమాసముల ద్రుతమునకు లోపములేదు.

తలన్ + ప్రాలు (= తలమీఁది బియ్యము, అక్షతలు) ద్రుతకార్యములు రాఁగా — తలఁబ్రాలు.

ఒడఁబ్రాలు, సేసఁబ్రాలు, ఊరఁబంది, ఊరఁబిచ్చుక. (ఇవి అలుక్సమాసములు.)

తోడన్ + పుట్టువు, 'తోడ'కు ప్రత్యేక ప్రయోగమును గలదు.) ద్రుతకార్యములు — తోడఁబుట్టువు. ఇట్లే తోన్ + పుట్టువు = తోఁబుట్టువు.

వలచు ధాతువునకు వ్యతిరేకమునందు 'ఒల్ల'యగును. (ఒల్లమి = కోరకుండుట.) 'ఒల్లమి'అనుటకు బదులు ఒల్ల + ను + పాటు = ఒల్లఁబాటు అనియు ప్రయోగమునఁ గలదు. ఇచ్చటి 'ను' సామాసికద్రుతము. దానికి లోపము రాదని వైసూత్ర మనుచున్నది.

ఒడఁబడు మున్నగునవి శబ్దపల్లవములు. ఒడఁబడు అనుదాని కృదంతరూపము ఒడఁబాటు. ఈశబ్దపల్లవములకు వృత్తిని 'ను' వచ్చును. కాని అది లోపింపదు.

(4) అది — అవి శబ్దముల అకారమునకు సమాసమున లోపము బహుళముగా నగును.

నా + అది = నాది నాయది

నా + అవి = నావి నాయవి

ధాతుజ విశేషణములకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్చబ్ధ మనుప్రయుక్త మగును. అనుప్రయుక్త మగునెడల ఉకారాంతములగు తద్ధర్మార్థక విశేషణముల మీఁది అది - అవి శబ్దముల అకారమునకు లోపము రాక నుగాగమము వచ్చుననియు ఇకారాంతములగు తద్ధర్మార్థక విశేషణముల మీఁది అది — అవి శబ్దముల అకారమునకు నిత్యలోప మనియుపై సూత్రమందలి బహుళగ్రహణముచే నెఱుంగునది.

ఉదా : వచ్చునది, వచ్చెడునది.

వచ్చెడిది, వచ్చెడివి.

(5) త్రికసంధి, ఆ + కాలము.

ఆ, ఈ, ఏ — అను సర్వనామములు త్రికము మీఁది అసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగానగు. ఆ + కాలము.

ద్విరుక్తమయిన హల్లు పరమయినపుడు ఆచ్ఛికశబ్ద దీర్ఘమునకు హ్రస్వ మగు. ఆకాలము.

బాహుళకముచే ఊష్మ — రేఫములకు ద్విత్వము గలుగదు.

ఆ శబ్దము, ఈ వండము, ఏ సుకృతి, ఆ హయము, ఈ రూపము.

ఆ + ఎడ = అయ్యెడ, యదాగమము, త్రికసంధియు చేయవలెను.

మూఁడు + జగములు.

(6) ద్విగుసమాసమున ఉత్తరపదము పరమగునపుడు మూఁడు శబ్దము తొలినుచ్చమిఁది వర్ణముల కెల్ల లోపమును మిఁది హల్లునకు ద్విత్వమునగు.

మూ + జగములు (ప్రహస్వము) ముజ్జగములు.

మూఁడు + ఏఱులు

ఇట్టి అజాదిపదము పరమైనచో లోప — యడఁగవ — ద్విత్వ — ప్రహస్వము లగును.

ముయ్యేఱు + లు

ఆచ్ఛికద్విగువున కేకవచనము ప్రాయికముగనగును. మిశ్రద్విగువునకు వికల్పముగనగును.

ఆచ్ఛికద్విగువు : — ముయ్యేఱు, ముక్కాఁడు, ముప్పత్తిక, ముత్త్రోప. ప్రాయికముగననుటచేముచ్చోటులు.

మిశ్రద్విగువు : — నల్లిక్కు — నల్లిక్కులు, — ముజ్జగము, ముజ్జగములు,

ముల్లోకము, ముల్లోకములు, ముమ్మహూర్తము, ముమ్మహూర్తములు.

(7) కొంఠాకచో సమాసములందు నామ్నాదుల మువర్ణమునకు ఖండబిందు పూర్వక ప వర్ణమును (ఁప) కనుమ్నాదుల మువర్ణమునకు ప వర్ణము నగును.

నాము, పాము, ప్రేము, వేము, అమ్మ, ఎమ్మ — ఇవి నామ్నాదులు. కనుము, ఇనుము, ఉడుము, ఎనుము

(— బట్టె) జనుము, మినుము, మిరెము మున్నగునవి కను
మ్యాదులు.

నాము + చేను = నాపచేను; కనుము + పులు =
కనుపపులు (తెల్లుగడ్డి)

(8) పూబోడి = పూవువంటి మేనుగల స్త్రీ. బహు
ప్రీహి. 'మేను' నకు 'బోడి' అనునది ఆదేశము.

బహుప్రీహిని స్త్రీ వాచ్యమగుచో ఉపమానము
మీఁది 'మేను' నకు 'బోడి' అగును. (అని చిన్నయసూరి).
ననబోడి, విరిబోడి, అలరుబోడి, పూబోడి.

ప్రాశ వ్యాకరణకర్త మతమున 'ననబోడి' (నన +
పోడి = పువ్వువలె మనోజ్ఞురాలు) ఇత్యాదులు ఉపమాన
పూర్వపద కర్మధారయములు. పోడి పరమగుచో
నుగాగమ మగును. ద్రుతకార్యములు ననబోడి, విరిబోడి,
అలరుబోడి, పూబోడి.

(9) ఆచ్ఛిక ద్వంద్వము = అచ్చ తెలుగు పదములకు
వచ్చు ద్వంద్వము. ఇట్టి ద్వంద్వసమాసమున రెఱచుగాపూర్వ
పదము స్త్రీసమముగా నుండును.

అన్న + తమ్ముడు = (పూర్వపదము స్త్రీసమము,
ఉత్తరపదము ఆచ్ఛికము.) అన్నదమ్ములు.

ఆలు + మగడు = ఆలుమగలు

మగడును బిడ్డలును, పల్లమును, కళ్ళమును ఇత్యాదు
లందు పూర్వపదము స్త్రీసమము గాదు. కాన అవి
సమసింపవు.

(10) ఆచ్చిక సమాసములందు తఱచుగ వర్ణలోప-వర్ణాగమ-వర్ణాదేశ-వర్ణవికారములు పెక్కులు కానంబడియెడి.

కన్ను + దోయి. ఇందు 'న్ను' అనునది లోపించినది. నుగాగమము వచ్చినది.

క + ను + దోయి. ఇట ద్రుతమునకు సరళము పరమైనది. కావున లోప-సంశ్లేష — పూర్ణ బిందువులు విభావగ రావలసి యుండగా :

పదము తొలి హ్రస్వము మీఁదనున్న ద్రుతమునకు లోపము లేదు. కావున ద్రుతము లోపింపదు.

సమాసమున ద్రుతమునకు స్వత్వములేదు. స్వత్వమునఁగా ద్రుతమునకు నిజరూపము. 'ను' — అనునదియు రాదని భావము. కన్దోయి, కందోయి.

నాలుగు + కడలు = నలుగడలు. 'నాలుగు' నకు 'నలు' అను నాదేశము. సమాసములందు ఉకారాంత స్త్రీ సమంబులకు పరుషసరళములు పరమైనపుడు నుగాగమము ప్రాప్తించుచుండఁగా ఆ నుగాగమము రాక గనడదవాదేశము వచ్చి నలుగడలు అని యగును.

నడుము + రేయి = నడురేయి, నడికిరేయి.

పెద్ద + తనము = పెత్తనము. ఇత్యాది సమాస కార్యములు ప్రయోగముల నెఱుఁగునది.

(11) బహువ్రీహిని సమాసాంత కార్యములు గానంబడియెడి.

మూఁడు + కన్నులు (కలవాఁడు.)

సమాసాంతమున పూర్ణబిందుపూర్వక టి వర్ణము వచ్చినది.

నాలుగు = వాయి + లు = నలువ (నాలుగు నోళ్లు గలవాడు.) తుదియక్షరమునకు లోపము, 'వా'కు హ్రస్వము.

గట్లు + విల్లు = (గాగలవాడు.) (లకారద్విత్యమునకు లోపము. తవర్ణము అగమము.) గట్టు విలుతుడు. ఇట్లే పూవిలుతుడు.

Note : ప్రాతాది సంధి, పేదాది సంధి, ద్వంద్వ సమాస సంధి, పుంపుల సంధి, టుగాగమసంధి, నుగాగమ సంధి మున్నగునవి గూడ సమాససంధులై. ఇవి అగమ సంధులుగను ఆదేశసంధులుగను ఈయఁబడినవి.

బహువచన ప్రత్యయ సంధులు

(1) బహువచనము పరమగునపుడు డ-ల-ట-ర-ల ఉకారమునకు లోపము బహుళముగా నగు.

గుండు + లు = గుండులు, గుండ్లు

గిండి + లు, గిండులు, గిండ్లు (= సన్నపుమెడగల చెంబులు)

గొంటు + లు = గొంటులు, గొంట్లు (= దుడ్డులు)

(తుంటి = రొండి) తుంటి + లు = తుంటులు, తుంట్లు

గోరు + లు = గోరులు, గోర్లు

సీవిరి + లు = సీవిరులు, సీవిర్లు (= వింజామరములు)

ఇందలి బహుళగ్రహణముచే తల్లులు, విల్లులు, పిల్లులు, పులులు ఇత్యాదులందు లోపములేదు.

తత్సవములగు కోటి, పిప్పలి, దృష్టి శబ్దములకును ఉకార లోపము కలుగును.

కోట్లు, కోటులు. పిప్పళ్ళు, పిప్పలులు. దృష్టు, దృష్టులు.

(2) బహువచనము పరమగునపుడు అసంయుక్తములయి ఉకారాంతములయిన డ-ల-ర లకు అలఘులకారము (ళ) బహుళముగా నగు.

త్రాడు + లు = త్రాడులు, త్రాళ్ళులు
గుమ్మడి + లు = గుమ్మడులు, గుమ్మళ్ళులు
కాలు + లు = కాలులు, కాళ్ళులు
పిడికిలి + లు = పిడికిలులు, పిడికిళ్ళులు
ఊరు + లు = ఊరులు, ఊళ్ళులు
పందిరి + లు = పందిరులు, పందిళ్ళులు

(3) బహువచన శ్లిష్టములయి ద్విరుక్తములుగాని ఉకార-లకారములకు అలఘులకారము (ళ) నిత్యముగ నగును.

త్రాడు + లు, గుమ్మడు — లు ఇట మొదటి సూత్రముచే ఉకారము లోపించినచో ఈసూత్రముచే శకారము నిత్యముగ వచ్చి,

త్రాళ్ళు, గుమ్మళ్ళు
(విడి = పరాక్రిమము) విళ్ళు

(సిడి = ఏతపుమాను) సిట్లు

(4) ఉపధ = తుదివర్ణమునకు ముందు వర్ణము.

ఉకారాంతములై రేఫోపధములగు శబ్దములును బహువచన శ్లిష్టము లయినచో వాని రేఫమునకు అలఘులకారము బహుళముగానగు.

గోఱు — గోర్లు, ఊఱు — ఊర్లు

(5) ఏకపదమందు సంయోగము పరమగు నపుడు ఎల్లయెడల ఖండబిందువునకు పూర్ణమగును.

అనంటులు — మొదటి సూత్రముచే ఉకారమునకు లోపము వచ్చినచో ఈసూత్రముచేత ఖండబిందువు పూర్ణబిందువుగ నగును.

అనంటు (అరటిచెట్టులు)

పనంటులు — పనంటు (= కుండలు)

గోంటులు — గోంట్లు

తేంటులు — తేంట్లు (= తుమ్మెదలు)

వీడులు = వీండ్లు, కాడులు — కాండ్లు

వీండ్లు, కాండ్లు, గుండ్లు మున్నగువానియందు ి వ సూత్రముచే డాకు శకారము ప్రాప్తించుచున్నను తెనుగున స్థిరవర్ణమునకు ముందు బిందు వుండదు కనుక డాకు శకారము రాదు.

(6) ఔపవిధక్తిక శబ్దముల లి — ల్లు వర్ణములకు బహువచనము పగమగునపుడు 'ండు' అనునధి బహుళముగా నగును.

కొడవలి — కొడవండులు (ఉకారలోపము) కొడవండ్లు,
(‘ందు’ రాని పక్షమున శకారము వచ్చును.) కొడవళులు,
కొడవళ్లు, కొడవలులు.

రోశలి మున్నగువాని కిట్లై రూపము లెఱుంగునది.

ఇల్లు — ఇండులు (ఉకారలోపము) ఇండ్లు, (దీని
లకారమునకు శకారము రాదు. ఇల్లులు.

ఇట్లు కల్లు, పల్లు (= దంతము) ముల్లు, విల్లు శబ్దము
లకు రూపముల నెఱుంగునది.

కల్లు (= మద్యము), పల్లు (= పల్లము) ఈశబ్దము
లును తెల్లు మున్నగు శబ్దములును ఔపవిధ క్రికములుకావు.
కావున వీనికి ‘ందు’ రాదని తెలియఁదగును.

వీని రూపము లిట్లుండును. కల్లులు, పల్లులు, తెల్లులు.

(7) కొన్ని శబ్దములు బహువచన సంశ్లేషము లయ్యును
మఱిల బహువచన ప్రత్యయము పొందుచున్నవి.

కొడవండ్లు — కొడవండ్లులు

కొడవళ్లు — కొడవళ్లులు

నీళ్లు — నీళ్లులు

పెక్కండ్లు — పెక్కండ్లురు

కోడండ్లు — కోడండ్లురు

తిండ్లు — తిండ్లురు.

ఇత్యాదులను ప్రయోగముల నెఱుంగునది.

(8) లు-ల-న లు పరమగునపుడు ముగాగమమునకు లోపమును, తోహూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘమును విభాషనగు.

వజ్రములు = వజ్రాలు, వజ్రములను = వజ్రాలను,
వజ్రమున = వజ్రాన.

పగడములు = పగడాలు, పగడములను = పగడాలను,
పగడమున = పగడాన.

సంస్కృత సమాసములలోని సంధికార్యములు

స్వరసంధులు

1. సవర్ణదీర్ఘ సంధి :- అ-అ లు ఒకజాతియక్షరములు (= సవర్ణములు). అట్టి సవర్ణములకు గలుగు దీర్ఘము సవర్ణదీర్ఘము.

అకార — ఇకార — ఉకారములకు క్రమముగ అకార — ఇకార — ఉకారములు పరమైనచో దీర్ఘము ఏకాదేశమగును. (ఏకాదేశమనగా పూర్వపరముల రెండిటి స్థానమున ఒకటి వచ్చుట).

అకార సవర్ణదీర్ఘ సంధి : —

అ + అ — పరమ + అర్థము = పరమార్థము.

అ + అ — విద్యా + అభ్యాసము = విద్యాభ్యాసము.

అ + అ — దేవ + ఆలయము = దేవాలయము.

అ + అ — మహా + ఆనందము = మహానందము.

ఇకార సవర్ణ దీర్ఘ సంధి : —

ఇ + ఇ — కవి + ఇంద్రుడు = కవీంద్రుడు.

ఈ + ఇ — మహీ + ఇంద్రుడు = మహీంద్రుడు.

ఇ + ఈ — కవి + ఈశ్వరుడు = కవీశ్వరుడు.

ఈ + ఈ — గౌరీ + ఈశుడు = గౌరీశుడు.

ఉకార సవర్ణ దీర్ఘ సంధి : —

ఉ + ఉ — భాను + ఉదయము = భానూదయము.

ఊ + ఉ — వధూ + ఉక్తము = వధూక్తము.

ఉ + ఊ — లఘు + ఊర్జి = లఘూర్జి.

ఊ + ఊ — వధూ + ఊహ = వధూహ.

ఋకార సవర్ణ దీర్ఘ సంధి : — ఋకారమునకు ఋకారము

పరమైనపుడు ఏకాదేశముగ దీర్ఘమును, ప్రకృతి భావమును (= సంధి లేకుండుటయు) నగును.

పితృ + ఋణము = పితౄణము, పితృఋణము.

గుణసంధులు

ఏ, ఓ, అఁ అనువానికి గుణమని పేరు. అవి వచ్చిన సంధులు గుణసంధులు.

అకారమునకు ఇకార — ఉకారములు పరమగునపుడు వరుసగ ఏ ఓలు ఏకాదేశమగును.

ఏ: — అ + ఇ — దేవ + ఇంద్రుడు = దేవేంద్రుడు.

ఆ + ఇ — మహా + ఇంద్రుడు = మహేంద్రుడు,

అ + ఈ — సుర + ఈశుఁడు = సురేశుఁడు.

ఆ + ఈ — రమా + ఈశుఁడు = రమేశుఁడు.

ఓ:— అ + ఊ — సూర్య + ఉదయము = సూర్యోదయము.

ఆ + ఊ — మహా + ఉదయము = మహోదయము.

అ + ఊ — సముద్ర + ఉక్తి = సముద్రోక్తి.

ఆ + ఊ — మహా + ఉత్తమ = మహోత్తమ.

అకారమునకు ఋకారము పరమైనపుడు ఏకాదేశముగ అర్ అనునదియు, ప్రకృతిభావమును అగును. ప్రకృతిభావము వచ్చినపుడు పూర్వస్వరము దీర్ఘమయినచో హ్రస్వమగును.

అర్ :— అ + ఋ — బ్రహ్మ + ఋషి = బ్రహ్మర్షి, బ్రహ్మఋషి. ఆ + ఋ — మహా + ఋషి = మహర్షి, మహాఋషి.

వృద్ధిసంధులు

ఐ, ఔ = వృద్ధి. అవి వచ్చినవి వృద్ధిసంధులు.

అకారమునకు ఏ — ఐ లు పరమయినపుడు ఐకారమును ఏకాదేశమగును.

ఐ : — అ + ఏ — ఏక + ఏక = ఏకైక.

ఆ + ఏ — ప్రజా + ఏకీభావము = ప్రజైకీభావము.

అ + ఐ — దేవ + ఐశ్వర్యము = దేవైశ్వర్యము.

ఆ + ఐ — మహా + ఐశ్వర్యము = మహైశ్వర్యము.

ఔ : — అ + ఓ — స్వర్గ + ఓకసులు = స్వర్గౌకసులు,

అ + ఓ — మహా + ఓఘము = మహాఘము.

అ + ఔ — బాల + ఔత్సక్యము =

బాలాత్సక్యము.

అ + ఔ — మహా + ఔదార్యము =

మహాదార్యము.

(ఎ) అకారమునకు 'ఓష్ఠ' - ఓతు శబ్దములు పరమగు నపుడు ఔకారమును ఓకారమును ఏకాదేశమగును.

బింబ + ఓష్ఠము = బింబౌష్ఠము, బింబోష్ఠము.

రమా + ఓష్ఠము = రమౌష్ఠము, రమోష్ఠము.

స్థూల + ఓతువు (పిల్లి) = స్థూలాతువు, స్థూలోతువు.

(బి) 'ప్ర' అను ఉపస్థమునకు ఊహ, ఊధ, ఊధి శబ్దములు పరమైనపుడు వృద్ధి ఏకాదేశమగును.

అ + ఉ — లవృద్ధి = ఔ. అ + ఇ — లవృద్ధి = ఐ.

ప్ర + ఊహము = ప్రౌహము,

ప్ర + ఊధుడు = ప్రౌధుడు.

ప్ర + ఊధి = ప్రౌధి.

(సి) అక్షశబ్దమునకు ఊహినిశబ్దము పరమైనపుడు వృద్ధి ఏకాదేశమగును. అక్ష + ఊహిని = అక్షౌహిని.

(డి) స్వశబ్దమునకు ఈర — ఈరి — ఈరిణి శబ్దములు పరమయినపుడు వృద్ధి ఏకాదేశమగును. (ఎ) స్వ + ఈరము = స్వైరము; స్వ + ఈరి = స్వైరి; స్వ + ఈరిణి = స్వైరిణి.

యజ్ఞాదేశ సంధులు

ఇకార — ఉకార — ఋకారములకు అసవర్ణమైన
(ఇకార — ఉకార — ఋకారేతరమయిన) అచ్చు పరమైనపుడు
యకార — వకార = రేఫములు వరుసగ నగును.

ఇ + అ = య్ + అ. అతి + అధికము = అత్యధికము.

ఈ + ఊ = య్ + ఊ. నదీ + ఊర్మి = నమ్యూర్మి.

ఉ + అ = వ్ + అ. మధు + అరి = మధ్వరి.

ఊ + ఇ = వ్ + ఇ. వహూ + ఇచ్ఛ = వహ్విచ్ఛ.

ఋ + అ = ఋ + అ. పితృ + అజ్ఞ = పిత్రాజ్ఞ.

హల్స్యంధి

వర్గ ప్రథమ ద్వితీయాక్షరములు శవసలు (13) కాక
మిగిలినవి ఘోషవర్ణములు.

1. పొల్లుహల్లులగు క-చ-ట-త-ప లకు ఘోషవర్ణములు
పరమైనపుడు పొల్లుహల్లులగు గ-జ-ఙ-ద-బ లు
వరుసగ నగును.

వాక్ + ఈశుఁడు = వాగీశుఁడు;

దిక్ + గజము = దిగ్గజము.

అచ్ + అంతము = అజంతము;

అచ్ + లోపము = అజ్లోపము.

షట్ + ఆననుఁడు = షడాననుఁడు

షట్ + రిపువులు = షడ్రిపువులు.;

సత్ + అభ్యాసము = సదభ్యాసము;

చిత్ + హాసము = చిద్రూపము.

కకుప్ + అంతము = కకుబంతము;

అప్ + జము = అబ్జము.

2. (ఎ) తకార — దకారములకు చకారముగాని ఛకారము

గాని పరమైనచో చకారమగును.

సత్ + చరితము = సచ్చరితము.

శరద్ + చంద్రుడు = శరచ్చంద్రుడు.

సత్ + ఛాత్రుడు = సచ్చాత్రుడు.

(బి) తకార — దకారములకు జకారముగాని ఝకారము

గాని పరమైనచో జకారమగును.

సత్ + జనుడు = సజ్జనుడు.

తద్ + జాతి = తజ్జాతి.

తద్ + ఝరము = తజ్ఝరము.

(సి) తకార — దకారములకు టకారముగాని ఠకారము

గాని పరమైనచో టకారమగును.

తద్ + టీక = తట్టిక.

(డి) తకార — దకారములకు డకారముగాని ఢకారము

గాని పరమైనచో డకారమగును.

బృహత్ + డమరువు = బృహడ్డమరువు ;

బృహత్ + ఢంక = బృహడ్ఢంక.

(ధి) తకార దకారములకు లకారము పరమైనపుడు లకారమగును.

సత్ + లలితము = సల్లలితము ;

విపద్ + లవము = విపల్లవము.

(యః) తకార దకారములకు శవర్ణము పరమైనపుడు
చకార మగును. శవర్ణమునకు ఛకారము తటచుగ నగును.
మరుత్ + శక్తి = మరుచ్ = ఛక్తి = మరుచ్ఛక్తి.
తద్ + శాస్త్రము = తచ్ + శాస్త్రము =
తచ్ఛాస్త్రము.

3. పొల్లుహల్లులగు గ-జ-డ-ద-బ ల కంటె పరమైన
హకారమునకు ఘ-ర్ష-ఢ-ధ-భలు వరుసగ వికల్ప
ముగా నగు.

(వాక్) వాగ్ + హరి = వాగ్ఘరి, వాగ్హరి.

(అచ్) అజ్ + హల్లులు = అజ్ఘల్లులు, అజ్హల్లులు

(రాట్) రాడ్ + హంత = రాడ్ధంత; రాడ్హంత.

తద్ + హితము = తద్ధితము; తద్హితము.

4. వర్గప్రథమ తృతీయాక్షరములకు సకారముగాని మకా
రముగాని పరమైనపు డావర్గాను నాసికము వికల్ప
ముగ నగును. (అనునాసికసంధి)

(ఎ) వాక్ + నైపుణ్యము = వాజ్నైపుణ్యము
వాగ్ నైపుణ్యము

షట్ + మాసములు = షణ్మాసములు, షడ్మాసములు

జగత్ + మాత = జగన్మాత; జగద్మాత

తద్ + నయము = తన్నయము, తద్నయము

అప్ + నాథుడు = అమ్నాథుడు, అబ్నాథుడు

షట్ + నవతి = షణ్ + నవతి (సకారమునకు
సకారమురాఁగా) షణ్ణవతి, షడ్నవతి.

(2) మాత్ర, మయ — అనునవి ప్రత్యయములు.

ఇవి పరమయినపుడు వర్గ ప్రథమ తృతీయాక్షరము
లకు వర్గాను నాసికము నిత్యముగ నగును.

చిత్ + మాత్రము = చిన్నాత్రము.

వాక్ + మయము = వాఙ్మయము

5. సకారమునకు చ-ఛ లు పరమైనపుడు శకారమగును.
మనస్ + చలనము = మనశ్చలనము.

6. సకారమునకు టథ లు పరమైనపుడు షకారమగును.
అయస్ + టంకము = ఆయష్టంకము.

7. సకారమునకు శవర్ణము పరమైనపుడు శవర్ణమును,
విసర్గమును, షకారము పరమగునపుడు షకారమును
విసర్గమును అగును
తపస్ + శక్తి = తపశ్శక్తి, తపఃశక్తి.
చతుస్ + షష్టి = చతుష్షష్టి, చతుఃషష్టి.

8. సకారమునకు క-ఖ-ప-ఫ లు పరమైనపుడు విసర్గ
మగును.

మనస్ + కమలము = మనఃకమలము.

మనస్ + కేదము = మనఃకేదము.

పయస్ + పానము = పయఃపానము.

తపస్ + ఫలము = తపఃఫలము.

9. (ఎ) అసంతపదముల 'అస్' అనుదానికి వర్గప్రథమ ద్వితీయాక్షరములును, శ వ స లును తప్ప తక్కిన హల్లులు పరమైనపుడు ఓకారమగును.

మనస్ + గతి = మనోగతి; యశస్ + ధక్క
= యశోధక్క

తపస్ + ధనము = తపోధనము; శిరస్ + భారము
= శిరోభారము

మనస్ + రథము = మనోరథము; శ్రేయస్ +
లాభము = శ్రేయోలాభము

- (బి) వత్ — వి — వల ప్రత్యయములు పరమైనపుడు అస్ అనుదానికి 'ఓ' రాదు.

యశస్వంతుడు, తేజస్వి, ఊర్జస్వలుడు.

- (సి) అసంతపదముల 'అస్' అనుదానికి హ్రస్వాకారేతరమయిన అచ్చు, పరమైనపుడు 'అస్' లోని సకారమునకు యకారమగును. ఆ యకారము వికల్పముగ లోపించును. మనస్ + ఊర్జితము = మనయూర్జితము, మన ఊర్జితము.

- (డి) 'అస్' అనుదానికి హ్రస్వమగు అకారము పరమయినపుడు ఓకారమగును. ఆ అకారము లోపించును. మనస్ + అభిలాష = మనోభిలాష

10. ఇకారాద్యచ్చులు పూర్వమందుగల సకారమునకు ఘోషవర్ణములు పరమయినపుడు రేఫమగును.
అశీస్ + ఆరావము = అశీరారావము.

అశీస్ + నాదము = అశీర్నాదము.

దోస్ + బలము = దోర్బలము

ధనుస్ + బాణములు = ధనుర్బాణములు.

11. రేఫమునకును ఇకారాద్యచ్చులు పూర్వమందుగల సకారమునకును, రేఫము పరమయినపుడు లోపమును, తత్సూర్యస్వరమునకు దీర్ఘమును అగును.

ప్రాతర్ + రాగము — ప్రాతారాగము.

అంతర్ + రోగము = అంతారోగము

ఉచ్చైర్ + రావము = ఉచ్చైరావము.

అర్చిస్ + రక్తిమ = అర్చిరక్తిమ.

అశీస్ + రవము = అశీరవము.

చక్షుస్ + రాగము = చక్షూరాగము.

12. (ఎ) హ్రస్వాక్షరమునకు ఛకారము పరమైనపుడు చకారము అంతాగమముగ నగును.

తను = ఛాయ = తనుచ్ఛాయ.

వృక్ష + ఛాయ = వృక్షిచ్ఛాయ.

- (బి) దీర్ఘాక్షరమునకు ఛకారము పరమయినపుడు చకారము వికల్పముగ నగును.

శాఖా + ఛాయ = శాఖాచ్ఛాయ, శాఖాఛాయ

లక్ష్మీ — ఛాయ = లక్ష్మీచ్ఛాయ, లక్ష్మీఛాయ

చందః ప్రకరణము

వేదము ఛందోబద్ధము. ఛందస్సు వేదాంగములలో నొకటి. లాఠిక వాక్యములను గూర్చుటకు ఛందస్సు సూత్రము వంటిది. ఛందోబద్ధమయిన వాక్యము శ్రుతిమధురమై గానయోగ్యమై కంఠస్థము గావింప ననువగును. కావుననే గద్యముకన్న పద్యము చిరస్థాయీయగును. అట్టి పద్య లక్షణమును చెప్పినది ఛందస్సు. పద్యములు మూడు విధములు. (1) వృత్తములు (2) జాతులు (3) ఉపజాతులు. వీనిలోని గణములకు మూలము గురులఘువులు.

గురు లఘు లక్షణము

1. హ్రస్వాక్షరములు లఘువులు : — అ, కృ, ఛ, ష్ట.
2. దీర్ఘాక్షరములు గురువులు : — ఆ, కీ, భూ, స్థా.
3. ఐ, ఔలు దీర్ఘాక్షరములు, గురువులు : — ఐ, కై, ఔ, కా.
4. హ్రస్వాక్షరములయ్యు పూర్ణ బిందువుతోను, విసర్గము తోను, పాల్లు హల్లులతోను కూడినయెడల గురువులు. ఇం, వం, దుః (ఋము) (చే) తన్, (ఞ) నుల్.
5. ఏకపదములోను, సిద్ధ సంస్కృత సమాసములోను, సంధిల్లిన తెలుగు సమాసములోను సంయుక్తాక్షరమునకు పూర్వమున్న హ్రస్వాక్షరములును గురువులు.

స్తత్యము, చెట్టు, అమరద్రోహి, నిట్టూర్పు, కొక్తాడు, నెమ్మది, అక్క-స్య, ముక్కాడు.

6. చిద్రుపలు, అద్రుచు. ఎద్రుచు, విద్రుచు, పద్రుచు మొదలగు వానిలోని ద్రు అను సంయుక్తాక్షరమునకు పూర్వమున నున్న హ్రస్వాక్షరము గురువుగాదు.

ఉదా :—ద్విపద : ఒక్క కాలునఁ దొక్కి యుద్ధతిఁ ద్రుంపఁ జిక్కుగా నలినలి చిద్రుపలై దొరఁగ.

లఘువును 'ల' అనియును, గురువును 'గ' అనియు అందురు. గురువు + లఘువు = గలము, హగణము. లఘువు + గురువు = లగము, వగణము.

లఘువునకు గుర్తు 1. గురువునకు గుర్తు ౨.

మగణాది నిసర్గగణములు

గురు — లఘువుల కూడిక చే ఏర్పడునది గణము. మూఁడేసి యక్షరములు గల నిసర్గగణములు ఎనిమిది.

1. మగణము = ౨ ౨ ౨ ఉదా :—శ్రీరామా.

2. నగణము = 1 1 1 గురువు.

3. యగణము = 1 ౨ ౨ సమానుల్.

4. రగణము = ౨ 1 ౨ సంపదన్.

5. తగణము = ౨ ౨ 1 కృష్ణండు.

6. భగణము = ౨ 1 1 ప్రాణము.

7. జగణము = 1 ౨ 1 ప్రసిద్ధి

8. సగణము = 1 1 ౨ కలుగున్

ఈ గణముల గురులఘువులను గుర్తించుటకు 'యమాతా రాజభావ స లగం' అను దానిని ఉపయోగింతురు. ఇందలి మొదటి యెనిమిది యక్షరములు గణములను తెలుపును. తొమ్మిదవది 'ల'. అది లఘువునకు గుర్తు. 'ల' అను దానివలె హ్రస్వమైనది లఘువని యర్థము. 'గం' అను దానిలోని 'గ' గురువునకు గుర్తు. గం — అనునది గురువు కనుక అట్టి యేకాక్షరము గురువని భావము. యమాతా — ఇది య గణములోని గురు లఘువుల క్రమమును తెలుపును. 'మాతారా' — మగణ స్వరూపమును తెలుపును. ఇట్లే తక్కినవియు గ్రహింపవలెను.

మాత్రాస్వరూపము — చతుర్మాత్ర గణములు

మాత్ర యనగా కాల విశేషము. హ్రస్వాక్షరము నుచ్చరించుటకు పట్టుకాలమును మాత్రయందురు. దీర్ఘము నుచ్చరించుటకు ద్విమాత్రాకాలము పట్టును. కావున లఘువునకు ఒక మాత్ర, గురువునకు రెండు మాత్రలు. జాతీయగు కందమున నాలుగు మాత్రల గణముల నుపయోగింతురు. అవి ఐదు.

$\cup \cup =$ గగము, $\cup || =$ భ, $| \cup | =$ జ,
 $|| \cup =$ స, $|||| =$ నలము.

ఇనగణములు - ఇంద్రగణములు

వీనిని ఉపగణము లందురు. ఈ గణములు గీతాదులలో నుపయోగింపబడును.

ఇనగణములు = సూర్యగణములు. ఇవి రెండు.

||| = సగణము, | = గణము. (హగణము)

ఇంద్రగణములు ఆఱు:—

సలము = | ||. సగము ||| |. సలము || | |.

భగణము = | | |. రగణము | | |. తగణము | | | |.

యత్ప్రాసముల సామాన్య భేదములు

యతి. — పద్యపాదమును చదువునపుడు పట్టిన గ్రుక్క విడుచుటకై యతి యనునది యేర్పడినది. కావున సంస్కృత పద్యములలో యతిస్థానము పదాంతమున నుండును. కాని తెలుగున యతి యనునది పట్టిన గ్రుక్క విడుచుటకై ఏర్పడినది గాదు. ఇది విలక్షణమై అలంకారమైనది.

తెలుగున యతియన ప్రాదప్రథమాక్షరము. ప్రతి పాదమందును నియమితస్థానమున పాదప్రథమాక్షరమునకు మిత్రమైన యక్షరముగాని అట్టి యక్షరమేగాని ఉండవలయును. దానిని యతిస్థాన మందురు. పాదము మొదటి యక్షరమునందు హల్లును, అచ్చును ఉన్న యెడల ఆ రెండింటికి మిత్రములగు హల్లును అచ్చును యతిస్థానమున రావలయును. ప్రతి పద్యపాద ప్రథమాక్షరము యతియే. యతిస్థానము మాత్రము మాఱుచుండును. కావుననే యతిస్థానమును యతియనియు అందురు.

యతియందు పరస్పరము మిత్రములగు నక్షరములు

అ, ఆ, ఐ, ఔ. త, థ, ద, ధ.

ఇ, ఈ, ఋ, ౠ, ఎ, ఏ. ప, ఫ, బ, భ, వ.

ఉ, ఊ, ఒ, ఓ. న, ణ.

క, ఖ, గ, ఘ. ల, ళ, డ.

చ, ఛ, జ, ఝ, శ, ష, స. య, హ.

ట, ఠ, డ, ఢ.

యతివిషయమున య — హ అను రెండక్షరములం దలి య్ — హ అను హల్భాగములు ప్రధానములుగావు. అచ్చులు ప్రధానములు. అనగా య, యా, యై, యౌ, హ, హా, హై, హౌ, అ, ఆ, ఐ, ఔ — ఇవి పరస్పరము మిత్రములు. ఇట్లే తక్కిన అచ్చులకును ఎఱుంగునది.

యతులు నలువిధములు. (1) స్వరయతి (2) వ్యంజనయతి (3) ఉభయయతి (4) ప్రాసయతి.

ఇందు స్వరయతులు నాలుగువిధములు : —

1. అత్వవధులు :—అ, ఆ, ఐ, ఔలు పరస్పరము మిత్రములు.

పాదమధ్యమున అచ్చులు విడిగ నుండవు. మెనుకటి శబ్దము తుద అచ్చుతో కూడి యుండును. అట్టియెడ అచ్చును విడదీసి పై శబ్దము మొదలఁగల యచ్చునకును పాద ప్రథమాచ్చునకును మైత్రి చూచుకొన వలయును,

ఉదా :— అతుల గుణధామ భాను (వంశ + అబ్ది)
వంశాబ్ధిసోమ. ఇట అకారమునకు అకారమునకు యతి
చెల్లినది.

3. ఇత్వవళులు :— ఇ, ఈ, ఋ, ఋ, ఎ, ఏ లు
మిత్రములు.

ఉదా :— ఇనతనూభవ మిత్ర (లంకా + ఈశ)
లంకేశ జైత్ర.

3. ఉత్వవళులు :— ఉ, ఊ, ఒ, ఓ లు మిత్రములు.

ఉదా :— ఉరుగుణకలాప శకలీ (కృత + ఉగ్ర)
కృతోగ్రచాప.

4. ఋత్వవళులు :— ఋకారము ఇ, ఈ, ఎ, ఏ
లకును, ఇ, ఈ, ఎ, ఏ లతో గూడిన రేఫమునకను
మిత్రము.

సీ. ఇచ్చియి ప్తాన్న సంతృప్తులు గాఁజేయు.

సీ. ఋత్విజం డని విచారించి పూజించితే.

వ్యంజన య తు లు

1. ప్రాణియతి — ఏ హల్లున కాహల్లుతో యతి
చెల్లిన ప్రాణి యతి.

వారిలోపలఁబినవీరు * వాక్యసరణి

సరసులకు నెల్ల కర్ణర * సాయనంబు

2. వర్గజయతిలో వర్గముల మొదటి నాలుగక్షరములకు
పరస్పరముమైత్రి చెల్లును.

దర్శనంబిచ్చి దీపించె * దాససుంధు,

3. మువర్ణయతి ఉ ఊ ఓ ఓ లతోఁ గూడిన ప ఛ
బ భ లకును, ఉ ఊ ఓ ఓ లతోఁ గూడిన మకా
రమునకును మైత్రి కలది.

పుల్లపంకేరుహము వక్త * ముగ నొనర్చె.

బొండుమల్లెలు దరహాస * ముగ నొనర్చె.

4. శ మ స లకు పరస్పరము యతి చెల్లిన ఊమ్మయతి.
శతను ఘోపల భూషాను * మంగయనఁగ.

5. అధేదయతి : — వ, బ లకు యతిచెల్లును. ల శ డ
లకును యతిమైత్రిగలదు.

బంగరు దుప్పటంబువలె * వాటుగ నొప్ప హసన్ము
ఖాబుడై.

(గానక) శాలసత్కలాప * డంభగోప.

6. సరసయతి : — (ఎ) చ ఛ జ ఝ లకు శ మ స
లతో యతిచెల్లినను, (బి) నణలకు యతిచెల్లినను.
(సి) ల, య, హ, లకు యతిచెల్లినను సరసయతి.

(ఎ) శకట దానవ సంహారి * చక్రధారి

(బి) సరకదైత్య విరోధిఘ్న * కాపయోధి

(సి) హరిహరయాది సురాధ్యక్ష * యంబు బాక్ష.

7. సంయుక్తాక్షరయతి : — యతిస్థానమున సంయుక్తాక్ష
రము వచ్చినచో అందు ఏహల్లునైనగొని యతి
వేయవచ్చును.

స్వాములఁడేసి కొందఱను బానిసలం బానరించి
కొందఱన్.

ఉ భ య య తి

పదార్థము (పద + అర్థము) ఆపోశనము (అపస్ + అశనము) మున్నగునవి అఖండ పదములుగ (ఏకపదముగ) కొందఱు తలంతురు. నిజమున కవి ఖండపదములు. కావున అట్టివానికి ఖండముచేసియు, అఖండముగ భావించియు యతులు వేయుదురు.

ఉ. దక్షతలేనియింటికి ప + దార్థము వేటొక వోటినుండి
గీ. భూసురుం డెత్తు నుత్త రా పోశనంబు.

ప్రా స ము

పాదద్వితీయాక్షరము ప్రాసమని కొందఱుందురు. అది సరిగాదు. ప్రాసమనగా పాదము మొదటి యచ్చునకు రెండవ యచ్చునకును నడుమనున్న వర్ణములు.

క. పంకజభవ సన్నిభుడెఱు

పంక త్పాశన మహాతపస్సలిలుడు

ప + అ¹ — ంక్ + అ² — ఈ రెండచ్చుల నడుమ నున్న 'ంక్' అనునది ప్రాసము. ఈ ప్రాసాక్షరము నాలుగు పాదముల నేకరూపముగ నుండవలయును. ప్రాసమునకు పూర్వాక్షరము గురువైనచో తక్కిన పాదములలోగూడ నట్లయండవలెను. ఈ ప్రాసము సుకరము దుష్కరమని రెండువిధములు.

సులభాక్షరము ప్రాసమిడి చెప్పనది సుకరప్రాసము.

క. గురుకులమునందు గురువులికుఁ

బరిచర్య లొనర్చి తా నపరిమితనిష్ఠా

పరుఁడై జ్ఞానము వడసెను.

(ఇందలి ప్రాసము సుకరము)

నివమాక్షరము ప్రాసమిడి చెప్పనది దుష్కరము.

క. స్వః కాంతా సమ యోషిదు

రః కృతి... (విసర్గపూర్వకక కారము దుష్కరము.)

ప్రాసమున అచ్చు ముఖ్యముగాదు. కాని అంత్య
ప్రాసమున అచ్చుల సామ్యముగూడ అవశ్యకము.

క. గోపవధూజన మదనా

గోపాలన చతుర కుందపట్మలరదనా.

ప్రాసయతి

ప్రాసాక్షరమును ముఖ్యముగ గొనివేయు యతి
ప్రాసయతి. దీనిని ప్రాసనియమములేని ఉపకాతులందు
యతికి బదులుగ వాడనగును.

వీస మంతయుఁ బుణ్యంబు* కేసి యెఱుంగ. ఇందు ప్రాసా
క్షరము సకారము. 'వీస' 'చేసి' అను రెండు చోట్లను
పూర్వాక్షరము గురువుగ నున్నది. ఇట్టివి ప్రాసయతులు.

యతిప్రాసముల వలని ప్రయోజనములు

సంస్కృతమున యతి గలదు. ప్రాస నియమములేదు.
కాని అనుప్రాసము, అంత్యానుప్రాసమును గలవు. సంస్కృ

తమున వీనిని శబ్దాలంకారము లనిరి. తెలుఁగున యతియు ప్రాసమును రెండును శబ్దాలంకారములు. వచ్చిన వర్ణమె మఱిల మఱిల వచ్చిన యెడల శ్రుతి పేయముగ నుండును గదా! 'తాఁగ యనుచు నిన్ను అవ్వఁబెట్టు' — తాఁగ, అవ్వ యని శకటరేఫము మఱిల వచ్చుటచే ఇచ్చట శ్రుతి రమ్యతగలదు.

అర్థానుస్వార శకటరేఫములు తెలుఁగు భాషకు అసాధారణ వర్ణములు. అరసున్నను జాతిపోకుండఁగను, శకటరేఫమును చెడకుండఁగను కాపాడినవి ఈ యతి ప్రాసములై. ప్రథమప్రాసాక్షరమున ఖండబిందువు గాని శకటరేఫముగాని యున్నచో తక్కిన ప్రాసములందును అట్ల యుండవలయునన్న ప్రాస నియమమును, శకటరేఫము నకు శకట రేఫముతోన యతి మైత్రి గలదన్న యతి నియమమును అర్థానుస్వార శకటరేఫములను రక్షించు చున్నవి.

వీరకేబంక్తి ముఖుని † చాకి కోసలవల్ల (భుండు).

తాఁగ యనుచు నిన్ను † అవ్వఁబెట్టు.

యతిప్రాసములు పద్యనిర్ణాయకములును అగుచున్నవి. 'కంతుఁడేయఁ దొడఁగె † సంతసీశ్వరునకు. ఇది, ఆటవెలఁది బేసిపాదము. యతిని పరిగణింపనిచో గీతపద్యపాదము నగును. ఇట్లు తెలుఁగున యతిప్రాసములు పద్యనిర్ణాయకములు, శబ్దరక్షకములు నగుచు కవితకు సహజాలంకారములై శ్రుతి మధురము లగుచున్నవి.

పద్యలక్షణములు

తఱచుగ పద్యములకెల్ల గణ యతి ప్రాసములతో నాలుగు పాదము లుండును.

జాతులు : యతియు ప్రాసమును గలిగి మాత్రా గణములుగాని ఉపగణములుగాని గలవి.

(1) కందము :

కందము జాతులలోనిది. (ఎ) ఇందు చతుర్మాత్రా గణములు ఒకటి మూడు పాదములందు (దేసి పాదములందు) మూడేసి, రెండు నాలుగు పాదములందు (సరిపాదములందు) ఐదేసి ఉండును. (బి) నాలుగు పాదములందును ప్రాస నియమము గలదు. మొదటిపాదమున ప్రాసపూర్వాక్షరము గురువైనచో అన్ని పాదములందును గురువుండవలెను. (సి) సరిపాదములందు మాత్రము యతి యుండును. అందు నాల్గవగణము మొదటియక్షరము యతిస్థానము.

(1) 1, 3 పాదములలో 1, 3 గణములును, 2, 4 పాదములలో 2, 4 గణములును జగణముగ నుండరాదు.

(2) 2, 4 పాదములలో 3 వ గణము జగణముగాని నలముగాని కావలయును.

(3) 2, 4 పాదముల తుదిని గురు వుండవలయును. అనగా తుదిగణము సగణముగాని గగణముగాని కావలెను.

ఉదా : — తిరిపము నకిద్ద రాండా

పంమేశాగం గవిడుము † పార్వతి చాలున్.

2. ఉత్సాహము :

ఒక్కొక్కపాదమున ఏడు సూర్యగణములు ఒక గురువు నుండును. ప్రాసనియమము కలదు. 5 వ గణము మొదటి యక్షరము యతి.

ఉదా : — ఘూర్ణ — నూన — కొండ — పల్లి *
కొండ — వీడు — మండ — లా.

ఉపజాతులు

ఉపజాతులందు యతియు ఉపగణములు నుండును. ప్రాసనియమము లేదు.

1. తేటగీతి :—ఒక్కొక్క పాదమున 1 సూర్య గణము, 2 ఇంద్రగణములును, 2 సూర్య గణములు నుండును. 4-వ గణము 'మొదటి యక్షరము యతి. ప్రాస నియమము'లేదు.

ఉదా :— తనువుకంటెను కీర్తి యు * త్రమధనంబు.

2. ఆటవెలది :— బ్రేసీ పాదమున 3 సూర్య గణములును, 2 ఇంద్రగణములును, సరిపాదమున 5 సూర్య గణములును ఉండును. అన్ని పాదములందును 4-వ గణము మొదటి యక్షరము యతి. ప్రాస నియమము లేదు.

ఉదా :— ఇచ్చువానిచెంత * నీయని వాడున్న
చచ్చుగాని యీవి * సాగ నీడు.

3. సీసము ప్రతిపాదమున 6 ఇంద్ర గణములును 2 సూర్యగణములును ఉండును. అట్టి పాదములు నాలుగుండి యెదను ఆటవెలది గాని తేటగీతిగాని యుండవలయును.

సీసపాదమును రెండు భాగములుగ విభజింపవలయును. మొదటి భాగమున 4 ఇంద్రగణములును, రెండవ భాగమున 2 ఇంద్రగణములును, 2 సూర్యగణములును ఉండును. ఈ రెండు భాగములందును 3-వ గణము మొదటియక్షరము యతిస్థానము. ప్రాసనియమము లేదు.

సీ. పా. జయపాద — భక్తార్తి * సంహార — కారణ
జయముకుం — ద్రవియ * జయగి — రీత.

వృత్తములు

ఇందు నిసర్గగణములును, యతిప్రాసములును నుండును. ఇవి ఉత్పలమాలాదులు.

1. ఉత్పలమాల :- ప్రతిపాదమునను 'భ ర న భ భ ర ల గ' ము లుండును. 10 వ యక్షరము యతి. ప్రాసనియమము గలదు.

ఉదా : — నలైస లన్నినం బడెధ * గంధణ యంచును దుందుభి ధ్వనుల్.

ఇందలి మొదటి గురువును రెండులఘువులు చేసినచో చంపకమాలా పద్యపాద మగును.

2. చంపకమాల :- ప్రతిపాదమునను 'నజభజజజర' గణము లుండును. 11 వ యక్షరము యతి. ప్రాసనియమము గలదు.

ఉదా : — నలుదె సలన్ని నంబడె ధ * గంధణాయం చును దుందుభిధ్వనుల్.

3. మత్తేభము : — దీని ప్రతిపాదముందును 'స, భ ర స మ య వ' గణములుండును. 14 వ యక్షరము యతి. ప్రాసనియమము గలదు.

ఉదా : — అలుకం జెందిన యట్టి కాంత లుచి త * వ్యాపారముల్ నేర్తురే. ఇందలి మొదటి రెండు లఘువులను గురువు చేసినచో శార్దూల పద్యపాదమగును.

4. శార్దూలము : — దీని ప్రతిపాదముందును, 'మ స జ స. త తగ' లుండును. 13 వ యక్షరము యతి. ప్రాస నియమము గలదు.

ఉదా : — అల్కంజెందిన యట్టి కాంత లుచిత * వ్యాపారముల్ నేర్తురే.

5. మత్తకోకిల : — దీని ప్రతిపాదమునను 'ర స జ జ భ ర' గణము లుండును. 11 వ యక్షరము యతి. ప్రాస నియమము గలదు,

ఉదా : — పాడికుఱ్ఱుల నీడెవీని కిం * బాలు ద్రావుచు నుండఁగా.

6. పంచచామరము : — దీని ప్రతిపాదమునను 'జ ర జ ర జ గ' లుండును. 10 వ యక్షరము యతి. ప్రాస నియమము గలదు.

ఉదా : — హశాహ శిన్ హాలా 'హలాభ' యాబు భు క్షతీర్చె దన్.

అలంకార శాస్త్ర ప్రకరణము

కావ్య లక్షణము

లోకోత్తరానందమును గలిగించు అర్థము రమణీయార్థము. అట్టి యర్థమును ప్రతిపాదించు శబ్దముగాని వాక్యముగాని కావ్యము. కావ్యలక్ష్మికి శబ్దార్థములు శరీరము, రసము జీవము. మాధుర్యాదిగుణములు గుణములు. ఉపమాద్యలంకారములు నగలు. దోషము లుండరాదు. కావుననే అదోషములు, సగుణములు సాలంకారములు రసవంతములు నగు శబ్దార్థములు కావ్యమని యందుడు.

కావ్య దోషములు

దోషములు కావ్యశోభను తగ్గించును. కాన అవి కావ్యమున నుండరాదు. అవి మూడు విధములు :

1 శబ్దదోషము, 2 అర్థదోషము, 3 రసదోషము. అని.

1. శబ్దదోషము : శబ్దగతదోషములు పెక్కులుగలవు. అందు ముఖ్యములు మూడు.

(1) చ్యుతసంస్కారము = వ్యాకరణవికల్పములగు పదములను ప్రయోగించుట.

(2) ఛందోభంగము = ఛందశ్శాస్త్రమునకు విరుద్ధముగ గణ — యతి — ప్రాసముల నుంచుట.

(3) అశ్లీలము = అమంగళవాచకములు, జాగుప్సాసాదకములు, అసభ్యములునగు పదములను ప్రయోగించిన అశ్లీలము.

2. అర్థదోషములు : అపుష్టార్థము, క్లిష్టార్థము, క్రమభంగము మున్నగువి అర్థగత దోషములు.

(1) ప్రస్తుతార్థమునకు పుష్టిని గలిగింపని విశేషణము ఉన్నచో అపుష్టార్థమను దోషము.

(2) అతికష్టమునగాని యర్థముకానిది క్లిష్టార్థము. ఇంద్రుడనుటకు బదులు 'నభస్వదశనారాతిధ్వజాగ్రజుడు' అని యనిన క్లిష్టార్థమను దోషము.

(3) క్రమము భంగమయ్యేనేని క్రమభంగమను దోషము.

3. రసమునకు ప్రతికూలమయిన విభావాదులను చెప్పట రసదోషము.

కావ్య గుణములు

కావ్యశోభకును రసస్ఫూర్తికిని గుణములు ఆవశ్యకములు 1. మాధుర్యము 2. ఓజస్సు 3. ప్రసాదము అనునవి గుణములలో ముఖ్యమైనవి.

(1) మృదుపదములుగల అలఁతి వాక్యములను రచించుట మాధుర్యము. ఇది శృంగార — కరుణ — శాంతముల కావశ్యకము.

(2) దీర్ఘ సమాసరచనము ఓజస్సు. ఇది వీర రౌద్రరసములకు కావలసినది.

(3) సులభముగ సర్థమయ్యెడు ప్రసిద్ధపదబంధము ప్రసాదము. ఇది యెల్లరసములకును తగినది.

ర స ము లు

స్థాయిభావము విభా — వానుభావ-సాత్త్విక-సంచారి
సామగ్రిసముల్లాసితమై రసమగును. స్థాయిభావ మనఁగా
విరుద్ధములును అవిరుద్ధములునగు ఇతరభావములచే విచ్ఛే
దము పొందక స్థిరముగనుండు భావము.

స్థాయిభావములు తొమ్మిది :

- (1) రతి (= తరుణీతరుణులకుగల ప్రేమము)
- (2) హాసము (= వేషభాషాది విచారములను చూచుట
వలన గలుగు మరొకవిచారము)
- (3) శోకము (= ప్రియజన వియోగాదులచే మనస్సునఁ
గలుగు దుఃఖము)
- (4) క్రోధము (శత్రుకృతాపరాధముచే కలిగిన మనో
విచారము.)
- (5) ఉత్సాహము (లోలోత్తర కార్యసిద్ధికై చేయు
గొప్ప ప్రయత్నము.)
- (6) భయము (భయంకరమగు ఆకారాదులను చూచుట
వలన కలుగు అనర్థశంక.)
- (7) జగుప్స (రక్తమాంసాదులను చూచునపుడు కలుగు
ఏవగింపు.)
- (8) విస్మయము (అపూర్వములగు వస్తువులను చూచి
నపుడు గలుగు ఆశ్చర్యము)
- (9) శమము (వైరాగ్యాదులవలన చిత్తము పొందు
నిర్వికారత.)

ఈ తొమ్మిదిభావములును ప్రలిమానపునకును సహజముగ గలవు. కాని అవి ఎల్లవేశల, వ్యక్తములు గావు. సమయముచుబట్టి వ్యక్తము లగుచుండును.

క్రోధము శత్రువునెడ కలుగునుగదా! ఈ క్రోధభావము గలుగుటకు ముఖ్యకారణము శత్రువు. ఆ శత్రువు క్రోధభావమునకు అవలంబము. కావున శత్రువు ఆ క్రోధమునకు ఆలంబన విభావము. విభావమనఁగా భావమునకు కారణము. ఎదుటఁబడిన ఆశత్రువు తిరస్కారదూషణాదులు కావించును. ఆ తిరస్కారదూషణాదులు క్రోధమును ఉద్దీపింపఁజేయును. కావున అవి ఉద్దీపనవిభావములు. శత్రువునెడ క్రోధము ప్రవృద్ధమై పండ్లు పటపట కొఱుకుట బొడుకఱుచుట, కన్నులు పెద్దవిచేయుట జరుగును. అవి క్రోధము ప్రవృద్ధమైన తరువాత కోపభావము ననుసరించి పుట్టిన భావములు కనుక అవి అనుభావములు. శత్రు తిరస్కారదూషణాదులు మనమున నాటుకొనుటచే మాట తడఁబడును. (వైస్వర్యము.) శరీరము వడఁకును. (కంపము.) ఈవైస్వర్యము కంపము మున్నగునవి సాత్త్వికభావములు అనుభావములవలనను సాత్త్వికభావములవలనను భావము ఇతరులకు వ్యక్తమగును. అట్లు ప్రవృద్ధమైన క్రోధమున ప్రతిక్రియకు ప్రయత్నము జరుగును. విఘ్నములుపొడసూపును. అట్టియెడ అసూయా — ధృతి — గర్వాదులు గలుగును. ఈ యసూయాదులు సంచారి భావములు. వీనినే వ్యభిచారి భావములందురు, ఈ రీతిని స్థాయిభావము ఆలంబన విభావముచే

మనమున పొడవి ఉద్దీపనవిభావములచే ప్రవృద్ధమై, అనుభావ సాత్త్వికభావములచే ప్రవృత్తమయి సంచారిభావములచే అతిరస్కృతమై రసత్వ మందినది అరసమును రాద్రమందురు ఇట్లే తక్కిన రసములను ఊహించుకొనునది.

ఈ రసములు రెండువిధములు. తాకికరసము అతాకికరసము అని. నాయకునకుఁ గలుగునది తాకికరసము, సామాజికునకుఁ గలుగునది అతాకికరసము.

వెనుకఁ జెప్పిన తొమ్మిది స్థాయిభావములు తొమ్మిది రసము లగును. అరసము లివి :

- (1) శృంగారము (2) హాస్యము (3) కరుణము
- (4) రాద్రము (5) వీరము (6) భయానకము (7) బీభత్సము
- (8) అద్భుతము (9) శాంతము.

‘రసములకు నెల్ల శృంగారరసము తల్లి యనిరి పూర్వులు.’ రాయప్రోలు.

ఈ శృంగారరసము రెండు విధములు. నాయికా నాయకుల వియోగమును వర్ణించుచో అట విప్రలంభ శృంగారము. సంయోగమును వర్ణించుచో సంభోగ శృంగారము.

విభావము : మనస్సులోని రత్నాద్భిస్థాయిభావములను ప్రబుద్ధములు గావించుటకు కారణమయిన భావము విభావము. అది ఆలంబన మని ఉద్దీపనమని రెండువిధములు.

ఉదా : రతి అను స్థాయిభావమునకు నాయకానాయకులు
ఆలంబనవిభావములు. మలయమాచలము, చంద్రిక, సుగంధ
ద్రవ్యములు మున్నగునవి ఉద్దీపన విభావములు.

అనుభావము : స్థాయిభావము ప్రబుద్ధముగాఁగ పుట్టు
భావములు అనుభావములు వీనివలన స్థాయిభావము
ప్రబుద్ధమయినదని తెలియను.

ఉదా : కడఁగంట చూచుట, కనుబామ కదపుట
మున్నగునవి రతికి అనుభావములు. ఇవి శరీరజములు.

సాత్త్విక భావములు : పదుల సుఖ దుఃఖములను
భావించుటకు మిక్కిలి యనుకూలమగు అంతఃకరణము
సత్త్వము. దానను పుట్టునవి సాత్త్విక భావములు. ఇవి
ఎనిమిది. స్తంభము = చేష్టలుడుగుట, ప్రళయము =
ఇంద్రియములు మార్చిల్లుట, రోమాంచము = గగుర్పాలు,
స్వేదము = చెమట, నైవర్ణ్యము = విన్నబాలు. వేపథువు
= వణిగు, అశ్రువు = కన్నీడు, వైస్వర్యము = డగ్గుత్తిక.

సంచారిభావములు : స్థాయిభావమునకు నలుప్రక్కల
సంచరించుచు రసోన్నతికి సాయపడునవి. ఇవి ముప్పది,
మూడు. సిర్వేదము, గ్లాని (= బలహీనత) శంక,
అనూయ, మదము (= సురాపానాదులవలన కలుగు మత్తు)
శ్రమము, ఆలస్యము, దైన్యము, చింత, మోహము
(= మార్చ), స్మృతి, ధృతి, వ్రీడ, చాపల్యము, హర్షము
ఆవేగము. జడత, గర్వము, విషాదము, ఔత్సుక్యము,
నిద్ర, అపస్మారము, సుప్తి, విబోధము, అమర్షము, అవ

హితము (సునస్సంకోచము) ఉగ్రత, మతి, వ్యాధి, ఉన్మాదము, మృతి, (మోక్షప్రయత్నము), త్రాసము, విశర్కము. ఈ సంచారిభావము లన్నియు శృంగారమున నుండును. లెక్కన రసములలో యథాసంభవముగ నుండును.

కావ్య భేదములు

కావ్యము శ్రవ్యము (= వినఁదగినది) దృశ్యము (= చూడఁదగినది) అని ద్వివిధము. అందు శ్రవ్యకావ్యము రచనమునుబట్టి మూడు విధములు. గద్యకావ్యము, పద్యకావ్యము, గద్యపద్యాత్మికమయిన కావ్యము అని. ఛందోబద్ధముగాని వాక్యబంధము గద్యము. సవలలు గద్యకావ్యములు. ఛందోబద్ధమయినది పద్యకావ్యము. నిర్వచనోత్తరరాసాయణము. భారతాదులు గద్యపద్యాత్మికములు కావున చంపువులు. కాని అందలి గద్యమును లెక్కింపక వానిని పద్యకావ్యము లనియె యందుచు

కావ్యములు మహాకావ్యము లనియు ఖండకావ్యము లనియు రెండువిధములు. పట్టణము, నది, పర్వతము, ఋతువులు, క్రిసంధ్యలు, చంద్రోదయము, జలక్రీడ, వన విహారము, మధుపానము, వియోగము, సంయోగము, వివాహము, పుత్రోత్పత్తి, మంత్రిణము, యాత్ర, యుద్ధము, జూదము, నాయకాభ్యుదయము అను పదునెనిమిది వర్ణనములును, వీర-శృంగారములలో ఏదేని ఒక ప్రధానరసమును, ప్రసిద్ధమగు కథయు, ఉత్తమనాయక చరిత్రయు కలవి మహాకావ్యములు.

ఏదేని ఒక కథాభాగమును తీసికొని రచించినది ఖండకావ్యము. ఇందలి వర్ణనములు స్వభావసిద్ధముగను, మనోజ్ఞముగను నుండును. విసుగును పుట్టింపవు. ఇట్టివి ప్రాచీన కాలమున లేవు. ఈ శతాబ్దముననే పెక్కులు వెలువడుచున్నవి. ఇందలి పద్య సంఖ్యయు పరిమితముగ నుండును. నేటివారికి మహాకావ్యములను చదివెడి ఓపిక తగ్గినది. కావుననే వారిబుద్ధి నీతిబోధకములై కథాప్రధానములగు ఖండకావ్యములమీఁదికి పోవుచున్నది. శ్రవ్య కావ్యములందలి విభాగమునకు ఆశ్వాసము, అధ్యాయము, ఉచ్ఛ్వాసము మున్నగు పేరులు గలవు.

దృశ్యకావ్యములు నాటకాదులు. వానిని రూపకము లందురు, అవి పది: (1) నాటకము (2) ప్రకరణము (3) భాణము (4) ప్రహసనము (5) డిమము (6) వ్యా యోగము (7) సమవకారము (8) వీధి (9) అంకము (10) ఈహమృగము అని.

నాటకము:— నాటకమందలి కథ ప్రఖ్యాతము. నాయకుఁడు ధీరోదాత్తుఁడు (= గాంధీర్యాది సద్గుణ సంపన్నుఁడు) వీర-శృంగారములలో నేదేని ఒకరసము ప్రధానము. అన్యరసములు అప్రధానములు. నాటకప్రారంభ మున దేవతాదిస్తుతి యుండును. అందు నాటక కథ సూచిత మగును. దీనిన నాంది యుండుదు. నాటకాదిప్రశంసయు, ఋతువర్ణనమును గావించి సతీసూత్రధారులు రాఁబోవు పాత్రమునుసూచించి నిర్గమింతురు. దీనిని ప్రస్తావనమందురు.

అటుపిమ్మట కథ ప్రారంభమగును. కథకుఁగాని రసమునకుఁ గాని విరుద్ధములును అనుచితములునగు అంశములను విడిచి పెట్టవలయును లేదా మార్చవలయును. అంతట ఆ కథను ఐదుభాగములు చేయవలయును. అందు రతిమున్నగు భావములు అంకరించి, పల్లవించి, పుష్పించి, ఫలోన్ముఖావస్థలో విఘ్నములు కలిగినట్లును, చివరకు అది ఫలించినట్లును వర్ణింపవలయును. అట్టి యంకురితావస్థను ముఖసంధియనియు పల్లవితావస్థను మ్రే ముఖసంధియనియు, పుష్పితావస్థను గర్భసంధియనియు, ఫలోన్ముఖావస్థలోఁ గలిగిన విఘ్నావస్థను అవమర్శసంధి యనియు ఫలితావస్థను నిర్వహణ సంధి యనియు అందురు.

రంగసలమునఁ జూపఁబడిన ఒకనాటి కథకు అంకమని పేరు. నాటకమున ఐదంకములకు తగ్గరాదు. పదియంకములకు మించరాదు. అంకమున ప్రత్యక్షముగ ప్రదర్శింపరాని యుద్ధాదులను విష్కంభ-ప్రవేశకాదులచే నూచింపవలెను. మధ్యమప్రాతములచే సూచింపఁబడనేని శుద్ధవిష్కంభము, మధ్యమ-నీచపాత్రములచే నూచితమయినచో విశ్రవిష్కంభము నీచపాత్రములచే నూచితమయిన ప్రవేశకమని యందురు. ప్రవేశకము రెండంకముల నడుమ నుండును.

ప్రకరణము : ఇందలి కథ కవికల్పితము. నాయకుఁడు ధీరశాంతుఁడు (= సామాన్య గుణములు గలవాఁడు). విప్రుఁడుగాని వణిజుఁడుగాని అమాత్యుఁడుగాని నాయకుఁడుగా

ఏదేని ఒక కథాభాగమును తీసికొని రచించినది ఖండకావ్యము. ఇందలి వర్ణనములు స్వభావసిద్ధముగను, మనోజ్ఞముగను నుండును. విసుగును పుట్టింపవు. ఇట్టివి ప్రాచీన కాలమున లేవు. ఈ కథాబద్ధముననే పెక్కులు వెలువడుచున్నవి. ఇందలి పద్య సంఖ్యయు పరిమితముగ నుండును. నేటివారికి మహాకావ్యములను చదివెడి ఓపిక తగ్గినది. కావుననే వారిబుద్ధి నీతిబోధకములై కథాప్రధానములగు ఖండకావ్యములమీఁదికి పోవుచున్నది. శ్రవ్య కావ్యములందలి విభాగమునకు ఆశ్వాసము, అధ్యాయము, ఉచ్ఛ్వాసము మున్నగు పేరులు గలవు.

దృశ్యకావ్యములు నాటకాదులు. వానిని రూపకము లందురు, అని పది: (1) నాటకము (2) ప్రకరణము (3) భాణము (4) ప్రహసనము (5) డిమము (6) వ్యా యోగము (7) సమవకారము (8) వీధి (9) అంకము (10) ఈహమృగము అని.

నాటకము:— నాటకమందలి కథ ప్రఖ్యాతము. నాయకుఁడు ధీరోదాత్తుఁడు (= గాంధీర్యాది సద్గుణ సంపన్నుఁడు) వీర-శృంగారములతో నేదేని ఒకరసము ప్రధానము, అన్యరసములు అప్రధానములు. నాటకప్రారంభ మున దేవతాదిస్తుతి యుండును. అందు నాటక కథ సూచిత మగును. దీనినె నాంది యుండురు. నాటకాదిప్రశంసయు, ఋతువర్ణనమును గావించి సటీసూత్రధారులు రాఁబోవు పాత్రమునుసూచించి నిర్గమింతురు. దీనిని ప్రస్తావనమందురు.

అటుపిమ్మట కథ ప్రారంభమగును. కథకుఁగాని రసమునకుఁ గాని విరుద్ధములును అనుచితములునగు అంశములను విడిచి పెట్టవలయును లేదా మార్చవలయును. అంతట ఆ కథను ఐదుభాగములు చేయవలయును. అందు రతి మున్నగు భావములు అంకరించి, పల్ల వించి, పుష్పించి, ఫలోన్ముఖావస్థలో విఘ్నములు కలిగినట్లును, చివరకు అది ఫలించినట్లును వర్ణింపవలయును. అట్టి యంకురితావస్థను ముఖసంధియనియు పల్ల వితావస్థను ప్రేమముఖసంధియనియు, పుష్పితావస్థను గర్భ సంధియనియు, ఫలోన్ముఖావస్థలోఁ గలిగిన విఘ్నావస్థను అవమర్శసంధి యనియు ఫలితావస్థను నిర్వహణ సంధి యనియు అందురు.

రంగస్థలమునఁ జూపఁబడిన ఒకనాటి కథకు అంకమని పేరు. నాటకమున ఐదంకములకు తగ్గరాదు. పదియంకములకు మించరాదు. అంకమున ప్రత్యక్షముగ ప్రదర్శింపరాని యుద్ధాదులను విష్కంభ-ప్రవేశకాదులచే నూచింపవలెను. మధ్యమప్రాతములచే సూచింపఁబడెనేని శుద్ధవిష్కంభము, మధ్యమ-నీచపాత్రములచే నూచితమయిన చో విశ్రవిష్కంభము నీచపాత్రములచే సూచితమయిన ప్రవేశకమని యందురు. ప్రవేశకము రెండంకముల నడుమ నుండును.

ప్రకరణము : ఇందలి కథ కవికల్పితము. నాయకుఁడు ధీరశాంతుఁడు (= సామాన్య గుణములు గలవాఁడు), విప్రుఁడుగాని వణిజుఁడుగాని అమాత్యుఁడుగాని నాయకుఁడుగా

నుడును. నాయిక కులజగాని వేశ్యగాని లేక యిరువురు గాని ఉండుదు. మృచ్ఛకటికము ప్రకరణము.

నాటికయందు నాటకలక్షణములు కొన్ని ప్రకరణ లక్షణములు కొన్ని కలసియుండును. ఇందు ఇతివృత్తము కల్పితము. రసము శృంగారము, ప్రఖ్యాతుడగురాజు నాయకుడు. నాయిక లిద్దఱుండుదు. ఇందు నాయికకు ప్రాధాన్యము గలదు. నాలు గంకము లుండును.

తెలుఁగున నేడు నాటకాది రూపకములు కొన్ని కలవు. కాని పూర్వకాలమున తెలుఁగుకవులు నాటక రచనకు పూనుకొనలేదు. సంస్కృత నాటకములను ప్రబంధములుగా తెలిగించిరి కాని నాటకములుగ తెలిగింపలేదు. శృంగారశాకుంతలము మున్నగు ప్రబంధము లిట్టివే.

వ్యంగ్యార్థమునుబట్టి మఱల కావ్యములు మూడు విధములు. వ్యంగ్యము ప్రధానమైనది ఉత్తమకావ్యము. వ్యంగ్యము అప్రధానమైనది మధ్యమకావ్యము. వ్యంగ్య విరహితమైనది అధమకావ్యము.

శబ్దమునకు వాచ్యము (expressed sense) వ్యంగ్యము (suggested sense) అని రెండర్థములుండును. శబ్దము వినినతోడనే తోచునర్థము వాచ్యార్థము. వాచ్యార్థము వెనుక నుఱుఁగుపడియున్న యర్థము వ్యంగ్యార్థము. వాచ్యార్థముకంటె వ్యంగ్యార్థము సహృదయ హృదయరంజకముగ నుండును. ఈ వ్యంగ్యార్థమునే ధ్వని యందుదు.

అలంకారములు

చమత్కృతి శబ్దగత మయిన శబ్దాలంకారము, అర్థగతమయిన అర్థాలంకారము, అని అలంకారములు రెండు విధములు.

అనుప్రాసము- ఇది శబ్దాలంకారము. ఇది మూడు విధములు: (1) వృత్త్యనుప్రాసము (2) ఛేకానుప్రాసము (3) లాటానుప్రాసము.

(1) ఒకేవర్ణము బహుపర్యాయములు ఆవృత్తినందినచో అది వృత్త్యనుప్రాసము.

ఉదా: నువ్వుబువ్వు నవ్వు జవ్వని నాసిక
చివురు నవురు జవురు నువిద మోవి.

(2) ఎడములేకుండ రెండేసి యక్షరముల పునరావృత్తి ఛేకానుప్రాసము.

ఉదా: కోదండఖండన పాటవాంచ దుదారదార సమా
గమా!

(3) పదములు పునరుక్తములయ్యును తాత్పర్యభేదమున్నచో అది లాటానుప్రాసము.

ఉదా: కనులాక్షు నర్పించు కరములు కరములు.

అర్థాలంకారములు - ఉపమాంకారము

ప్రసిద్ధమగు ఉపమానముతో ఉపమేయమును పోల్చి చెప్పటం ఉపమాంకారము.

ఈ యలంకారమున ఉపమానము = పోల్చున స్తువు,
 (అప్రకృతము) ఉపమేయము = పోల్పబడునది, (ప్రకృతము)
 సమానధర్మము = పోలిక, ఉపమావాచకము = పోలికను
 చెప్పు శబ్దము, ఈనాలుగును ఉన్న పూర్ణోపమ. వీనిలో
 ఏదేని లోపించిన లుప్తోపమ.

ఉదా : హంసిచందాన నీకీర్తి యబ్జనాభ
 అభ్రగంగావగాహనం బాచరించు.

హంసి ఉపమానము. కీర్తి ఉపమేయము. అభ్ర
 గంగావగాహనము సమానధర్మము. చందాన ఉపమావాచ
 కము. కావున ఇది పూర్ణోపమ.

రూపకాలంకారము

ఉపమేయమునందు ఉపమానరూపము నారోపించుట
 రూపకము.

ఉదా: హృదయమను పాదులోపల నుదయ మంది
 తల్లిదండ్రులమీఁద సోదరులమీఁద
 తనయ బంధు కళత్ర మిత్రములమీఁద
 మూరిపోవంగఁ బ్రాణును మోహలలిక.

(1) హృదయమను పాదు.

(2) మోహలలిక = మోహమును లలిక.

హృదయము, మోహము ఉపమేయములు; పాదు,
 లలిత ఉపమానములు.

ఉత్పేక్షలంకారము

ఉపమాన ధర్మసంబంధముచే ఉపమేయమును ఉపమానముగా సంభావించుట (= తలచుట) ఉత్పేక్ష.

ఉదా : చక్రవాకీ వియోగాగ్ని జనితధూమ
సమితియనఁదోచుచున్నదీ తిమిరపటలి.

తిమిరపటలి — ఉపమేయము. చక్రవాకీవియోగాగ్ని జనితధూమసమితి — ఉపమానము. అనన్ దోచుచున్నది — ఉత్పేక్షావాచకము. ఇది వస్తూత్పేక్ష.

ఈ ఉత్పేక్ష ఇంకను రెండువిధములు :

ఫలొత్పేక్ష — ఫలము కాని దానిని ఫలముగా నుత్పేక్షించుట.

ఉదా : త్వత్పదైక్యము నొందఁ బద్మములు నీట
తపముచేసెడినోయనఁ దనరె సరసి.

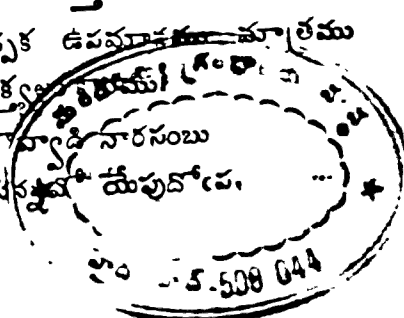
హేతుత్పేక్ష — హేతువుకాని దానిని హేతువుగా నుత్పేక్షించుట.

ఉదా : అవని మోచుటచేతనో యరుణమయ్యె
నీదు పాదపద్మంబులు నీరజాక్షి.

అతిశయోక్తి

(ఎ) ఉపమేయమును చెప్పక ఉపమానము మాత్రము చెప్పినచో రూపకాతిశయోక్తి.

ఉదా : నల్లదొవకవఁ గ్రొవ్వాడి నారసంబు
లెట్లు వెలువడుచున్నదో యేవుదోవ.

ఇట నీలోత్పలములు ఉపమానము. నేత్రములు ఉపమేయము, ఉపమేయము చెప్పబడలేదు.

(బి) సంబంధింపనిది (జరుగనిది) సంబంధించినట్లు చెప్పినచో సంబంధాతిశయోక్తి.

— ఈపురంబున ప్రాసాదశృంగ పంక్తి
యిందు మండలమును స్పృశియించుచుండు.

స్వభావోక్త్యంతరము

సాగసుగ ఉన్నది ఉన్నట్లుగ వస్తువును వర్ణించు స్వభావోక్తి. బోయనిజూచిన శిశుస్థితి ఇందువర్ణితము.

ఉదా : హరిణములు చూచె నుత్తరంగాక్షములుః
స్తబ్ధశబ్దము లగుచు నా సమయమందు.

అర్థాంతరన్యాసాంతరము

చెప్పిన యర్థమును అర్థాంతరముచే సమర్థించు అర్థాంతరన్యాసము.

ఉదా : ఆంజనేయుడు లంఘించె నంబురాళి
దొడ్డవారికి లేదుగా దుష్కరంబు.

